

Жарко В. Обрадовић

ДЕМОКРАТСКА
ФЕДЕРАТИВНА
ЈУГОСЛАВИЈА,
ВЕЛИКЕ СИЛЕ И
СУСЕДНЕ ДРЖАВЕ

ЖАРКО В. ОБРАДОВИЋ
ДЕМОКРАТСКА ФЕДЕРАТИВНА ЈУГОСЛАВИЈА,
ВЕЛИКЕ СИЛЕ И СУСЕДНЕ ДРЖАВЕ
(Геополитички аспекти и последице)

Уредник
Драгутин Брчин

Рецензенти
Проф. др Бранислав Ђорђевић
Др Бојан Димитријевић
Проф. др Мирослав Младеновић

Жарко В. Обрадовић

**ДЕМОКРАТСКА ФЕДЕРАТИВНА
ЈУГОСЛАВИЈА, ВЕЛИКЕ СИЛЕ И
СУСЕДНЕ ДРЖАВЕ**

Београд, 2022.

Copyright © Čigoja štampa 2022
Copyright © Žarko Obradović 2022

САДРЖАЈ

УВОД	7
I. ОБРАЗОВАЊЕ ПРИВРЕМЕНЕ ВЛАДЕ ДЕМОКРАТСКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	11
1. Оснивање Националног комитета ослобођења Југославије, велике силе и конференција у Техерану	13
2. Први споразум Тито – Шубашић	25
3. Други споразум Тито – Шубашић и препорука савезника са Јалте	32
4. Образовање Привремене владе ДФЈ и реаговање великих сила	39
II. ВЕЛИКЕ СИЛЕ И ЈУГОСЛАВИЈА, АКТИВНОСТ ПРИВРЕМЕНЕ ВЛАДЕ ДФЈ	51
1. Односи великих сила према Југославији (и партизанском покрету) у току Другог светског рата	53
2. Промене у међународним односима и њихов утицај на међународни положај нове Југославије	70
3. Промене унутар Демократске Федеративне Југославије	77
III. ОДНОСИ СА САВЕЗНИЦИМА И ПИТАЊЕ ЗАПАДНИХ ГРАНИЦА ДФЈ	89
1. Односи ДФЈ са Савезом Совјетских Социјалистичких Република	91
2. Питање Јулијске крајине	98
3. Питање Корушке	117
IV. ОДНОСИ ДФЈ СА СУСЕДНИМ ЗЕМЉАМА	127
1. Југословенско-бугарски односи	129
2. Југословенско-албански односи	141
3. Односи са Мађарском, Румунијом и Грчком	146
V. ЈУГОСЛАВИЈА, ОРГАНИЗАЦИЈА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА И ПИТАЊЕ РЕПАРАЦИЈЕ	153
1. Југославија као оснивач ОУН	155
2. Активност Привремене владе ДФЈ у ОУН	159
3. Односи Југославије са УНРА (Администрацијом Уједињених нација за помоћ и обнову)	163
4. Питање репарација	175

VI. ТРАНСФОРМАЦИЈА АВНОЈ-а У ПРИВРЕМЕНУ НАРОДНУ СКУПШТИНУ И ПРОГЛАШЕЊЕ РЕПУБЛИКЕ	181
1. Препорука савезника из Јалте	183
2. Проширење АВНОЈ-а и његово проглашење у Привремену народну скупштину.....	186
3. Избори за Уставотворну скупштину	192
VII. ГЕОПОЛИТИЧКА ДИМЕНЗИЈА ПРОСТОРА БАЛКАНА	201
VIII. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	223
IX. БИБЛИОГРАФИЈА	235
X. ПРИЛОЗИ	241
Прилог 1. СПОРАЗУМ НАЦИОНАЛНОГ КОМИТЕТА ОСЛОБОЂЕЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПРЕДСЕДНИКА КРАЉЕВСКЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ, Вис, 16. јун 1944.	243
Прилог 2. СПОРАЗУМ ПРЕДСЕДНИКА НАЦИОНАЛНОГ КОМИТЕТА ОСЛОБОЂЕЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПРЕДСЕДНИКА КРАЉЕВСКЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ, Београд, 1. новембар 1944.	245
Прилог 3. УКАЗ КРАЉЕВСКИХ НАМЕСНИКА О ОБРАЗОВАЊУ ЈЕДИНСТВЕНЕ ВЛАДЕ ДЕМОКРАТСКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, Београд, 7. марта 1945.	248
Прилог 4. ДЕКЛАРАЦИЈА ЈЕДИНСТВЕНЕ ВЛАДЕ ДФЈ, Београд 9. марта 1945.	250
Прилог 5. ДЕКЛАРАЦИЈА УСТАВОТВОРНЕ СКУПШТИНЕ О ПРОГЛАШЕЊУ ФНРЈ, Београд, 29. новембра 1945.	256
XI. МАПЕ	259

УВОД

Демократска Федеративна Југославија је настала 7. марта 1945. године и трајала је до 29. новембра 1945. када је проглашена Федеративна Народна Република Југославија. ДФЈ је, трајала скоро упола времена краће него што је требало постићи договор о њеном оснивању. Настала као резултат компромиса између захтева водећих земаља антихитлеровске коалиције (Сједињених Америчких Држава, Савеза Совјетских Социјалистичких Република и Велике Британије) и револуционарне владе (Националног комитета ослобођења Југославије), ДФЈ је требало да представља „равнотежу односа снага” и у унутрашњој политици и на међународном плану. Трајање ДФЈ је било ограничено а задатак да осигура мир и развој земље, развија добре односе са свим савезницима и створи услове за изборе на којима ће грађани Југославије одлучити о својој будућности, будућем облику државног уређења. Стварањем Владе ДФЈ, 7. марта 1945. године, престао је да постоји паралелизам влада (краљевске владе и НКОЈ-а) и почела је да делује једна југословенска влада. Почетком рада Владе ДФЈ и јачањем односа са СССР-ом постало је јасно да „равнотеже” нема и да Југославија, полако али сигурно, постаје део „блока комунистичких земаља”. То је било у супротности са очекивањима Велике Британије, која је током рата одлучујуће утицала на садржај договора са Ј. Б. Титом, као председником НКОЈ-а, и Ј. В. Стаљином, лидером СССР-а. Јасно је, такође, било да договор Черчила (Вел. Британије) и Стаљина (СССР) о подели интересних сфера на Балкану, постигнут октобра 1944. године у Москви, бар кад је о Југославији реч, која је „подељена” у односу 50% : 50%, више не постоји. Водећи западни савезници (САД и Вел. Британија) су зато променили и свој однос према Југославији и нису изашли у сусрет југословенској Влади у погледу захтева за решавањем западних граница нове југословенске државе (границе са Италијом и Аустријом). Трајање Демократске Федеративне Југославије, до одржавања избора и проглашења Федеративне Народне Републике Југославије, 29. новембра 1945, протекао је у „испуњавању” постигнутих споразума и захлађењу односа Југославије са западним земљама. Исту судбину делили су и односи између СССР-а са САД и Великом Британијом.

Крај Другог светског рата и успостављени однос снага између великих сила определили су и нека каснија дешавања у једном броју земаља, пре свега на простору Источне Европе. Био је то почетак односа „хладног рата“ који ће формално настати коју годину касније и трајати више од четири деценије (до почетка дешавања крајем осамдесетих и почетком деведесетих година 20. века: рушење Берлинског зида, уједињење две Немачке, распад СССР-а, СФРЈ и др.). У геополитичком смислу, крај Другог светског рата означио је крах геополитичког система и односа снага успостављених после Првог светског рата. На европској равни, уместо доминантне Немачке која је поражена у рату, лидерство међу европским земљама је преузела Вел. Британија, коју је пратила Француска. Ипак, одлучујућу реч и моћ у Европи имала је једна прекоморска сила, Сједињене Америчке Државе. САД, у том тренутку војно и економски најјача земља света, постала је лидер и заштитник интереса западноевропских земаља и таква ситуација још увек траје. Совјетски Савез је, са друге стране, уласком трупа Црвене армије на територије источноевропских земаља постао одлучујући чинилац будућих дешавања у тим државама, „уклонио“ је „санитарни кордон држава“ и спојио „границе интереса и раздвајања“ СССР-а са западним земљама. Југославија, иако тек једна од држава на Балкану у којој су победиле комунистичке снаге, имала је важну улогу у међународном поретку у Европи, направљеном после завршетка Другог светског рата. Због свог географског положаја, као централна земља на Балкану, Југославија је била део, али важан део, ових промена. Она је међународно призната као резултат договора великих сила, али је унутрашње питање разрешила превагом револуционарних снага у односу на старе структуре моћи краљевине. Од савезника западних земаља Југославија је, због блискости са СССР-ом, постала идеолошки и државни супарник. У непуних девет месеци постојања ДФЈ десио се кооперниконски обрт у односу западних земаља према њој, али и између западних земаља и СССР-а. Од савезника и пријатеља из ратних дана ове државе постале су супарнице.

Изучавање овог периода развоја Југославије помаже разумевању многих догађаја који су обележили историју Југославије и Европе крајем Другог светског рата, као и непосредно по његовом завршетку. Југославија је постала део простора („санитарног кордона“, после Версајске мировне конференције, и „источног простора“,

крајем Другог светског рата) који је предмет геополитичких интереса великих сила. Геополитички значај простора од Балтика до Медитерана предмет је различитих проучавања у последњих сто година. Разумевање значаја овог простора, у геостратешким плановима великих сила, даје могућност разумевања и догађаја у новијој историји (промене у источноевропским земљама деведесетих година 20. века, ширења НАТО-а на исток ка границама Руске Федерације и др.). Чак је и једно од објашњења агресије НАТО пакта на Југославију 1999. године било да је то учињено како би се исправиле грешке западних земаља из Другог светског рата и овладало простором од Балтика до Медитерана.

Тежиште овој монографији је стављено на међународне аспекте настанка и деловања Демократске Федеративне Југославије, односе великих сила (Велике Британије, САД и СССР-а) према ДФЈ и међусобно, односе ДФЈ са суседним државама, као и геополитичке аспекте и последице настанка ДФЈ, унутрашњих промена и њеног деловања у међународним односима.

Иако је реч о периоду тек нешто краћем од девет месеци, са становишта међународних односа и геополитике, дешавања у Југославији, као и на Балкану, имала су далеко већи значај. То је био крај добрих односа и „заједничких интереса” великих сила победница Другог светског рата (САД, СССР-а и Велике Британије) и почетак подела и сукоба између ових држава, који ће обележити живот Европе наредних неколико деценија.

I.

**ОБРАЗОВАЊЕ ПРИВРЕМЕНЕ
ВЛАДЕ ДЕМОКРАТСКЕ
ФЕДЕРАТИВНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ**

Покрет отпора у Југославији, под командом Јосипа Броза Тита, је на Другом заседању АВНОЈ-а (Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије), одржаном крајем новембра 1943. године, одлучио да учини корак напред у јачању своје позиције у земљи и да започне борбу за међународно признање. У исто време, на Конференцији савезника у Техерану, лидери САД, СССР-а и Вел. Британије су се сагласили да помогну партизански покрет у Југославији. Био је то почетак трновитог пута који је трајао наредних 15 месеци и који је довео до оснивања Демократске Федеративне Југославије. И партизански покрет и савезници су имали своје циљеве и свако је настојао да их постигне, у највећој могућој мери. Партизански покрет је настојао да стекне међународно признање, а да истовремено не доведе у питање свој положај у земљи и извршене промене. Предлоге и захтеве савезника примао је и извршавао у мери у којој је то морао. Савезничке силе, су, поред општег циља, победе над Немачком и њеним савезницима, имале и своје посебне интересе. Велика Британија и САД да задрже монархију а СССР да, ако може, подржи партизански покрет и Тита, али без штете по односе са западним савезницима.

1. Оснивање Националној комитетиа ослобођења Југославије, велике силе и конференција у Техерану

У жеку Другог светског рата, крајем 1943. године, у размаку од свега неколико дана (од 28. новембра до 1. децембра) и независно једно од другог, у потпуно различитим деловима света (Југославији и Ирану), „одиграла” су се два догађаја која су имала у свом „раду” једну заједничку тачку – дешавања у Југославији. Ти догађаји означавају почетак „сарадње” партизанских снага у Југославији са великим силама, чланицама антихитлеровске коалиције (Сједињеним Америчким Државама, Великом Британијом и Савезом Совјетских Соција-

листичких Република), која ће довести до формирања Привремене владе Демократске Федеративне Југославије, 7. марта 1945. године.

У Југославији, у малом босанско-херцеговачком градићу Јајце, 29. и 30. новембра 1943. године, одржано је Друго заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије, на ком су представници партизанског покрета донели одлуке о начину изградње југословенске државе, формирању нових државних органа и одузимању права избегличкој југословенској влади – Влади Краљевине Југославије – да представља народе Југославије.¹

На Другом заседању у Јајцу 29. и 30. новембра 1943. године Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) се од „политичког представништва”² свих народности у Југославији (како се АВНОЈ конституисао на Првом заседању у Бихаћу 26–27. новембра 1942. године)³, трансформисало у „врховно законодавно и извршно представничко тело Југославије, као врховни представник суверенитета народа и државе Југославије као целине”⁴. АВНОЈ је, такође, донео одлуку да се „устпостави Национални комитет ослобођења Југославије као орган, са свим обележјима народне владе, преко којег

¹ Deklaracija Drugog zasedanja Antifašističkog veća Narodnog oslobođenja Jugoslavije, Jajce, 29. novembar 1943. U: *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996. – Dvostrani i višestrani ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama, tom II (1919–1945)*, Priredio: Momir Stojković, JP Službeni list SRJ-SJU „Međunarodna politika”, Beograd 1998, str. 568–570.

² Припремама за одржавање и конституисање АВНОЈ-а на Првом заседању у Бихаћу у највише представничко тело народа Југославије руководио је Централни комитет Комунистичке партије Југославије. Врховни штаб Народно-ослободилачке војске и Партизанских одреда Југославије, на чијем челу је био Јосип Броз Тито, обавестио је Коминтерну о планираном заседању. Коминтерна је одговорила „да сматра то за потребно, али да том телу не треба давати карактер владе која би била супротстављена избегличкој влади у Лондону”. Садржај Резолуције усвојене на заседању АВНОЈ-а и одређење АВНОЈ-а као „политичког представништва” потврђује да је став Коминтерне прихваћен. *Balkanski ugovorni odnosi...*, Napomena. Нав. дело, стр. 535.

³ Rezolucija Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Bihać, 27. novembar 1942, Izvor: „Prvo i Drugo zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije”, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd 1953, str. 53–59. Dokumenti o SP SFRJ 1941–1945, I, str. 239–244. U: *Balkanski ugovorni odnosi...*, нав. дело, том II, стр. 530–535.

⁴ Deklaracija Drugog zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Jajce, 29. novembar 1943. Izvor: „Drugog zasedanje Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije”, izdanje AVNOJ-a 1943, str. 18–23; A – СК SKJ, AVNOJ 1943/61. Dokumenti o SSP SFRJ 1941–1945, II, стр. 12–16. U: *Balkanski ugovorni odnosi ...*, нав. дело, том II, стр. 568–572.

ће Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије остварити своју извршну функцију”.⁵ За унутрашње уређење државе АВНОЈ је донео важну одлуку да се уместо дотадашње унитарне државе „нова” Југославија изгради на „федеративном принципу који ће обезбедити пуну равноправност Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца и Црногораца, односно народа Србије, Хрватске, Словеније, Македоније, Црне Горе и Босне и Херцеговине”.⁶ Како је АВНОЈ (већ) донео одлуку о формирању Националног комитета ослобођења Југославије као привремене владе, у намери да унутар земље и у исто време суштински започне борбу за међународно признање НКОЈ-а, донета је одлука да се „тзв. југословенској влади у иностранству” одузму „сва права законите владе Југославије, а напосе право да пред страним државама заступа народе Југославије”.⁷ Краљу Петру II Карађорђевићу је забрањен повратак у земљу, уз констатацију АВНОЈ-а да ће „питање краља и монархије решити сам народ својом сопственом вољом после ослобођења читаве земље”.⁸ Саставни део ове одлуке је и обавеза АВНОЈ-а да прегледа (ради поништења и поновног склапања, односно одобрења) „све међународне уговоре и обавезе које је у иностранству у име Југославије склопила избегличка „југословенска влада”. За (будуће) западне границе југословенске државе важна је била и одлука АВНОЈ-а о прикључењу Словеначког приморја, Бенешке Словеније, Истре и Хрватских јадранских острва Југославији која је донета 30. новембра 1943.⁹ Наравно да су све ове одлуке АВНОЈ-а биле тек почетак борбе за њихово остварење јер их је требало у пракси реализовати и за то обезбедити међународно признање великих сила. Национални комитет ослобођења Југославије је био састављен од по-

⁵ Исто, стр. 568–572.

⁶ Odluka Drugog zasjedanja Antifašističkog veća Narodnog oslobođenja Jugoslavije o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu, Jajce, 30. novembar 1943. Izvor: Arhiv Josipa Broza Tita, NKOJ-36. Dokumenti o SSP SFRJ 1941–1945, I, str. 23–24. U: *Balkanski ugovorni odnosi...*, nav. delo, str. 572–575.

⁷ Odluka Drugog zasjedanja Antifašističkog veća Narodnog oslobođenja Jugoslavije o oduzimanju prava zakonite Vlade Jugoslavije takozvanoj jugoslovenskoj Vladi u inostranstvu, i o zabrani povratka u zemlju kralju Petru II Karađorđeviću, Jajce, 29. novembar 1943. Izvor: Arhiv Josipa Broza, NKOJ-36. Dokumenti o spoljnoj politici SFRJ, 1941–1945, I, str. 21–22. U: *Balkanski ugovorni odnosi...*, nav. delo, str. 573–575.

⁸ Исто, стр. 573–575.

⁹ Odluka AVNOJ-a o priključenju Slovenačkog Primorja, Beleške Slovenije i Hrvatskih jadranskih ostrva Jugoslaviji, 30. novembar 1943. Izvor: Zbornik NOR, t. II, knj. 10, str. 328–329. U: *Balkanski ugovorni odnosi...*, nav. delo, str. 575–577.

вереништава у чију надлежност су спадали послови војне, политичке и привредне управе. За председника НКОЈ-а, тј. привремене владе, Председништво АВНОЈ-а је 30. новембра 1943. изабрало маршала Јосипа Броза Тита, који је уједно изабран и за повереника за народну одбрану. Први састав НКОЈ-а имао је следећа повереништва: за народну одбрану, спољне послове, информације, унутрашње послове, просвету, народну привреду, финансије, саобраћај, народно здравље, економску обнову, социјалну политику, судство, исхрану, грађевине и шуме и руде. Образовање повереништва спољних послова, на чијем челу се налазио Ј. Смодлака, показивало је намеру вођства НОП-а да ступи у борбу за међународно признање.

Оснивањем НКОЈ-а, као револуционарне владе, од другог заседања АВНОЈ-а постоји паралелизам влада. Постоје и формално два центра власти југословенске државе: један у иностранству, то су краљ и избегличка влада, која је призната од стране савезника и са којом они одржавају дипломатске односе, други у земљи, то су привремене органи народне власти, АВНОЈ са Националним комитетом ослобођења Југославије, као извршним органом.

Реаговање савезничких сила: Велике Британије, САД и СССР на одлуке Другог заседања АВНОЈ-а било је различито. Прва се изјаснила влада Велике Британије и то преко Ричарда Лоа, заменика министра иностраних послова, који је у парламентарној дебати, вођеној 8. децембра 1943. године, говорећи о такозваном југословенском проблему, изјавио да се политика Велике Британије састоји у томе да у „Југославији подржавамо све снаге које се боре против Немаца. У датој ситуацији ми подржавамо партизане указујући им већу помоћ него Михаиловићу, из једноставних разлога што се партизани боре против Немаца знатно више”.¹⁰ Након тога је и Ентони Идн, министар иностраних послова Велике Британије, 14. децембра 1943. године, у Доњем дому британског Парламента дао следећу изјаву: ... као што је Дому познато, недавно је под руководством врховног команданта партизанских снага, успостављено Врховно и законодавно тело и Извршни национални комитет ослобођења. Колико је мени познато, Национални комитет не претендује на власт ван подручја на којима оперише. Он није ни у каквом облику тражио признање од стране владе Његовог Величанства. Како ја разумем ствар и како су

¹⁰ Пленча Душан, *Међународни односи Југославије у шоку Другој светској ратној*, Београд 1962, стр. 216.

ме известили наши официри, партизани подвлаче привремени карактер ове администрације и тврде да ће југословенски народ, чим њихова земља буде ослобођена, слободно изабрати систем владавине који му најбоље одговара. Ако је то њихов став, то је такође став владе Његовог Величанства”.¹¹ Гледиште слично британском, уколико је реч о војном значају отпора Немцима, имале су и САД. Државни секретар за иностране послове САД Кордел Хал је изјавио 9. децембра 1943. године да је намера Сједињених Америчких Држава да „свим средствима помажемо снаге отпора, и то са гледишта њихове војничке вредности, не улазећи док траје борба у дискусију о политичким разликама”. Коначно, „државно и политичко уређење”, по мишљењу Хала, „сагласно са нашом сталном политиком... првенствено је ствар будућег избора самог југословенског народа”.¹² САД су, у том тренутку, биле мање заинтересоване за проблеме Југославије од друга два савезника антихитлеровске коалиције, па су давале превагу војним разлозима, али уз задржавање позитивног става према монархији, избегличкој влади и поштовању непроменљивости старог поретка. Такав став је очигледно био мотивисан тежњом САД да преко монархије у Југославији обезбеде свој будући утицај на Балкану.

Прва реакција Совјетског Савеза на одлуке Другог заседања АВНОЈ-а била је крајње негативна. Радио-станици „Слободна Југославија” је забрањено да емитује резолуцију о забрани повратка краља Петра у Југославију и све њене емисије су стављене под цензуру. Међутим, пошто реакција са Запада није била тако оштра, него чак повољна за Југославију, Влада Совјетског Савеза је 13. децембра 1943. године, преко свог Информационог бироа Народног комесаријата иностраних послова, издала званично саопштење у коме се истиче да се на одлуке другог заседања АВНОЈ-а гледа „као на позитивне чињенице које ће допринети даљој успешној борби народа Југославије против хитлеровске Немачке. Ти догађаји, сведоче такође о озбиљном успеху нових вођа Југославије, у ствари уједињења свих народних снага Југославије”.¹³ Поред тога, Влада СССР-а је истак-

¹¹ Дедијер Владимир, *Дневник*, књига III, Београд 1970, стр. 35.

¹² Izjava Ričarda Loa prilikom debate u Donjem domu, Petranović Branko – Zečević Momčilo, Jugoslavija 1918. Tematska zbirka dokumenata, Rad, Beograd 1988, str. 661; Пленча Душан, нав. дело, стр. 217.

¹³ Дедијер Владимир, Јосип Броз Тито – прилози за биографију, Београд 1953, стр. 359; Antoni Idn u Donjem domu o odlukama AVNOJ-a, Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 662–663.

ла да „делатност генерала Михаиловића ... досад није доприносила, већ наносила штету борби југословенског народа против немачких окупатора, и због тога није могла а да не наиђе на негативан став у СССР-у”. Влада је такође објавила да ће у Југославију упутити Војну мисију како би се упознала „о свим југословенским догађајима и партизанским организацијама”.¹⁴

На конференцији у Техерану (Иран), одржаној од 28. новембра до 1. децембра 1943. године, водећи представници САД, Вел. Британије и СССР-а (Рузвелт, Черчил и Стаљин) договорили су се о заједничкој борби савезника против Немачке и других чланица фашистичке коалиције. Поред договора о отварању другог фронта у Европи (искрцавању англо-америчких јединица у Северној Француској) и другим питањима, савезници су се сагласили и у погледу подршке партизанским снагама у Југославији. У закључцима конференције се, између осталог, констатује да су се три велике силе сагласиле да се „партизани у Југославији потпомогну у највећој могућој мери намирницама и опремом, као и операцијама 'командоса'”.¹⁵ На овај начин велике силе су се по први пут, заједнички, званично, ангажовале у решавању „расплета” у Југославији. Грађански рат у Југославији (сукоби партизана и четника) и појединачни интереси великих сила према странама у сукобу остали су у другом плану у односу на потребу подршке партизанском покрету у борби против Немаца, њихових савезника и сарадника.

Не може се рећи да велике силе учеснице Конференције у Техерану нису биле упознате (поготову Савез Совјетских Социјалистичких Република и Велика Британија) о дешавањима у Југославији и намерама ослободилачког покрета који је водио Јосип Броз Тито. Месец дана пре конференције у Техерану, 19–30. октобра 1943. године, у Москви је одржана конференција министара иностраних послова СССР-а, Велике Британије и САД, која је имала сврху припреме тројног састанка у Техерану, и на којој се, поред других тема о заједничким војним акцијама, потреби да се „створи механизам за обезбеђење најтешње сарадње између три владе у проучавању европских питања

¹⁴ Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 661–662.

¹⁵ Закључци Теherанске конференције по војним питањима, 1. децембар 1943. Извор: Foreign Relations of the United States, Diplomatic Papers, “The Conferances at Cairo and Teheran, 1943.”, Wachington, 1961, pp. 640–641; Dokumenti o SP SFRJ 1941–1945, II, str. 362; U: *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 578.

која се буду појављивала у даљем току рата”¹⁶, разговарало о Југославији и то најмање два пута.¹⁷ Први пут када је заповедник Министарства одбране Велике Британије говорио о (будућим) операцијама на Балкану и да ће оне „бити ограничене на снабдевање патриотских снага из ваздуха и путем морског транспорта, на мање командоске групе, као и на бомбардовање стратешких циљева”.¹⁸ О Југославији је говорио и Е. Идн, министар иностраних послова Вел. Британије, који је саопштио британски став о покрету отпора у Југославији. Идн је рекао да је жеља Вел. Британије да „виде Југославију обновљену и поново слободну и независну”, да су Британци „били у контакту са обе групе покрета отпора у Југославији – и са Михаиловићем и са партизанима”, да је разговарао са краљем Петром и југословенском Владом да Михаиловић треба да се „активно укључи у операције против заједничког непријатеља, Немачке и Бугарске” и да су предложене две конкретне операције које би Михаиловић требало да предузме. Уколико се пак ова наредба не изврши, британска влада ће, како је истакао Идн, „преиспитати свој став према Михаиловићу и питање слања даље помоћи њему”. Поред тога, Британци су „наставили да шаљу помоћ партизанима из ваздуха”, уз очекивања да ће много већа помоћ моћи да буде послата бродом, преко Јадрана. Циљ Вел. Британије је био да уједини јединице око Михаиловића и Тита у „заједничкој борби против Немаца”, као и да у будућности „престану да се боре” једни против других.¹⁹ Министар иностраних послова САД, К. Хал је био сагласан са британским ставом (приступом) око деловања у Југославији, док је Молотов (министар спољних послова СССР-а) предложио да се то питање одложи.²⁰ За будућу активност (политику) СССР-а, Вел. Британије и САД према Југославији, односно према њеним западним границама (пошто су западне границе Југославије

¹⁶ Anglo-sovjetsko-američki Kominike o Konferenciji triju ministara, Moskva, 19–30. oktobar 1943, Izvor: Sbornik dokumentov Moskovskoj, Tegeranskoj, Krymskoj, Berlinskoj Konferenciji i Evropejskoj Konsultativnoj komisii, 1943–1945, MID SSSR, Moskva, 1946, str. 5–16. Dokumenti o SP SFRJ, 1941–1945, I, str. 460–461. U: *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 555–557.

¹⁷ Roberts Valter, *Tito, Mihailović i saveznici 1941–1945*. Čigoja štampa, Beograd 2013, str. 189–193.

¹⁸ Исто, стр. 190.

¹⁹ Исто, стр. 191.

²⁰ *Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država (1943)*, t6Mii. U: Roberts Valter, nav. delo, str. 191.

подразумевале решавање територијалних питања са Италијом и Аустријом), важан је став тројице министара иностраних послова око Аустрије, који су се сагласили да је „циљ њихових влада да обнове независност Аустрије”.²¹

Вођа партизанског покрета Ј. Б. Тито је пре почетка Конференције министара иностраних послова упутио писмо Москви, 2. октобра 1943. године, у ком моли да се Влада СССР-а обавести о ставовима Антифашистичког већа Југославије и Врховног штаба НОВ и партизанских одреда у Југославији о односу према краљу и његовим јединицама у земљи и о будућем уређењу Југославије. У писму се наводи да партизански покрет не признаје ни југословенску владу ни краља у иностранству због подршке коју пружају „сараднику окупатора издајника Дражу Михаиловића, неће им (краљу и влади – примедба Ж. О.) дозволити да дођу у Југославију” и да већина народа жели да живи у „демократској републици која се ослања на народноослободилачке одборе”. Тито је обавестио СССР да ће о овом ставу обавестити и енглеску мисију при партизанском штабу, као и о ставу британског генерала Фицроја „да енглеска влада неће много настојати на краљу и на избегличкој југословенској влади”.²² Иако упозната са садржајем писма добијеног од Тита, Влада СССР-а га није уврстила у агенду Конференције министара иностраних послова у Москви.²³ Очигледно је да је СССР сматрао да је договор савезника о војним акцијама против Немаца далеко важнији него „отварање”, са њихове стране, југословенског питања на начин како је то Тито пренео у писму.

Наводе из писма Ј. Б. Тита упућеног Москви потврдио је и својој влади пренео Фицрој Меклин, шеф војне мисије Велике Британије при Народноослободилачкој војсци Југославије у Извештају упућеном 6 новембра, дакле после конференције савезника у Москви, а пре конференције у Техерану. Меклин врло детаљно износи своје

²¹ Anglo-sovjetsko-američki Kominikae o Konferenciji triju ministara, Moskva, 19–30. oktobar 1943. U: *Balkanski ugovorni odnosi...*, nav. delo, str. 555–556.

²² Садржај и навод из писма које је Тито упутио Москви видети детаљније: Titova depeša Moskvi povodom predstojeće konferencije ministara inostranih poslova, Oktobar 1943. Izvor: V. Dedijer, Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita, tom I, 352, U: Petranović Branko – Zečević Momčilo, *Jugoslavija 1918–1988*; tematska zbirka dokumenata, Izdavačka radna organizacija „Rad”, Beograd, 1988, str. 636; Roberts Valter, nav. delo, 189–190.

²³ Dedijer Vladimir, „Tito”. U: Valter Roberts, nav. delo, str. 190.

оцене о партизанском покрету у Југославији, њиховој борби против Немаца, односима између партизана и четника, односу партизанског покрета према југословенској краљевској влади и краљу Петру, односу који међу партизанима постоји према СССР-у, ефектима политике коју је Велика Британија до тада водила према догађајима у Југославији и на крају препоруке о будућем деловању Велике Британије у Југославији.²⁴ Меклин сматра да Влада Вел. Британије мора

²⁴ ... Говорећи о партизанском покрету у Југославији, Меклин истиче да он „сада доминира већим делом Југославије и располаже војском од отприлике двадесет шест дивизија и ефикасним политичким и административним системом”. Покрет је, према Меклину, „имао своје почетке у лето 1941. године”, са малим бројем људи али се са војним успесима повећавао и број чланова. Покрет „жива искрену подршку цивилног становништва” и њему се придружио велики број добровољаца који су дошли из различитих крајева земље и „из свих слојева”, који се разликују по политичком мишљењу и убеђењу, али сви они у покрету виде „најбољу прилику да се боре за слободу”. Партизански покрет се темељи на „широком фронту” који води Комунистичка партија Југославије, чији је пак лидер Јосип Броз Тито. Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије чини врховну цивилну власт. Унутар антифашистичког фронта „све кључне положаје држе чланови Комунистичке партије и они диктирају политику. Народноослободилачка војска је организована у различите формације (бригаде, дивизије и корпусе), број дивизија износи 26, док је број војника 220.000. Број немачких дивизија које су ангажоване на ратишту у Југославији, према Меклину, износи „отприлике четрнаест” – (подвукао Ж. О.). Поред немачке војске, у борбама против партизана у Југославији су (били) учествовали и италијански војници (до капитулације), „Бугари, усташе, као и домобранске и четничке групе генерала Михаиловића”. Кад је реч о односима између партизанског покрета и снага којима је командовао генерал Дража Михаиловић, у Извештају Ф. Меклина се наводи да је 1941. године било покушаја (преговора) између Тита и Михаиловића о уједињењу свих снага и заједничкој борби против Немаца, али су преговори пропали када су се четници Д. Михаиловића „придружили Немцима у нападу на партизана у Ужицама”. Пошто је, осим овог, било и више других случајева борбе четника (заједно са Немцима или самостално) против партизана, преговори су прекинути и Михаиловић се сматра „издајником земље и једним од најљућих непријатеља” и зато су партизани „чврсто одлучили да га униште”. (Као пример сарадње четника и са Италијанима и са Немцима Меклин наводи пример Ђуића, команданта четничке Динарске дивизије од 3.000 људи, који је „стално сарађивао прво са Италијанима, а сада сарађује са Немцима”). Како је Михаиловић министар војске у југословенској краљевској влади, партизански покрет има исти, негативан, став и према краљевској влади и краљу. Али, за разлику од честих јавних осуда владе у Лондону, партизани се уздржавају од напада на краља Петра II Карађорђевића јер је, по Меклину, јасно да партизанске вође не желе да се питање Монархије потегне сада, јер је њихов став да о тој ствари морају у своје време слободно да одлуче народи Југославије”. За партизански покрет, кад је реч о унутрашњем уређењу земље, „не долази у обзир повратак на стари поредак”.

да изабере између „садашње политике”, а то је отприлике иста морална и материјална подршка партизанима и Михаиловићу, или да се Михаиловић „одбаци” и пружи „искрена подршка партизанима”. Помирење међу њима није могуће, као ни подела земље на две сфере утицаја²⁵. Приликом доношења одлуке мора се водити рачуна о два главна аспекта, а то је „непосредан допринос Југословена савезничким ратним напорима и наш положај у Југославији и на Балкану после рата”. Кад је реч о војној ефикасности, поређења између партизана и четника није могуће направити јер су партизани 10 до 20 пута бројнији, боље су организовани, опремљени, и боре се против Немаца, „док четници или помажу Немце или не чине ништа”. Кад је реч о положају Вел. Британије у Југославији после рата, Меклин сматра да је он упитан ако се не пружи подршка партизанима, и то из два разлога. Један је да партизански покрет већ контролише велики простор Југославије и да „не постоји сумња да би једино велика оружана интервенција могла спречити да партизани преузму власт у Југославији чим Немци буду коначно истерани”.²⁶ Други разлог лежи у могућем јачању утицаја СССР-а међу партизанима, како кроз већу

Једнака права свих народа обезбедиће се кроз „федерални систем”. У области спољне политике, партизански покрет нема амбиција да се држава територијално шири, „уз изузетак ранијих италијанских територија са словеначким и хрватским становништвом”. Совјетски Савез се доживљава и афирмише (кроз изјаве, присутне слике Стаљина и др.) веома позитивно, иако код партизана нема ниједног представника СССР-а, нити је совјетска влада упутила партизанима неку материјалну помоћ. Веза са Совјетским Савезом се одржава кроз контакте Врховног штаба радио-везом са Москвом и боравак радио станице „Слободна Југославија” на совјетској територији. Како влада Вел. Британије помаже снаге Драже Михаиловића (слањем оружја, хране, одеће, медицинске опреме, подршком у јавности), а они сарађују са Немцима, и оружје које добија од Вел. Британије користе само у борби против партизана, то и њену позицију међу партизанима чини мање значајном у односу на СССР. Меклин предлаже да се Народноослободилачкој војсци обезбеди већа материјална помоћ, поготову морским путем. Уз конкретне предлоге британске политике у односу на ситуацију у Југославији, што ће унапредити позицију Велике Британије на Балкану после рата, Меклин закључује да ће развој догађаја у Југославији много зависити и „од улоге коју ће друге силе одиграти у ослобођењу Југославије” (подвукао Ж. О.). *Izveštaj šefa savezničke Vojne misije pri Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije brigadira Ficroja Meklina Vrhovnom komandantu Savezničkih oružanih snaga na Srednjem istoku generalu Henriju Vilsonu, 6. novembra 1943. Izvor: Biber dr Dušan, „Tito-Churchill, strogo tajno”, Beograd-Zagreb, 1981, str. 29-37, Dokumenti o SP SFRJ 1941-1945, I, str. 465-473, U: *Balkanski ugovorni odnosi*, nav. delo, str. 559-567.*

²⁵ Исто, стр. 566.

²⁶ Исто, стр. 567.

подршку са совјетске стране тако и кроз стварање закључка међу самим партизанима да не могу потпуно рачунати на подршку Вел. Британије (јер помаже снаге Д. Михаиловића) и да је СССР „једини пријатељ”. Руководећи се свим овим елементима и са намером да се односи између Вел. Британије и Југославије поставе на „чврстој основи”, што би ојачало и положај Вел. Британије на Балкану после рата, Меклин, завршава свој Извештај уз препоруке: да се прекине подршка Михаиловићу, да се битно повећа помоћ партизанима, да се организује дотурање помоћи партизанима морским путем, да се из ваздуха нападају циљеви у Југославији и да програм ВВС-ја и друге информације следе политику Владе Вел. Британије.²⁷ Неспорно је да је овај Извештај Ф. Меклина, као и други које је слао са југословенског ратишта, уз такође бројне извештаје које су слали други представници британских мисија у Југославији, утицали на садржај политике и практичне мере Велике Британије према ситуацији у Југославији, конкретно напуштању подршке југословенској (краљевској) влади и пружању подршке партизанском покрету, који је водио Ј. Б. Тито.

Черчил је, као председник Владе Велике Британије, приликом разматрања ситуације у Југославији у погледу подршке неком од покрета који војно делују, одлуке доносио вођен војним разлозима. Победа над Немачком, Италијом и њиховим сарадницима је била приоритет у одлучивању. На Техеранској конференцији, током разговора са Стаљином и Рузвелтом о ситуацији на Балкану, Черчил је истакао да „партизанске снаге држе – ништа мање него двадесет и једну немачку дивизију”. Поред тога, у Грчкој и Југославији се налази девет бугарских дивизија и зато је „балканско бојиште” јако важно јер се непријатељ може „ангажовати до крајњих граница”, а тиме, логично, растеретити савезничке јединице. Черчил је констатовао да Велика Британија нема „никаких амбиција на Балкану”, да на овом простору не треба користити „велике снаге” и да треба „пружити помоћ партизанима у материјалу и опреми, као и организовати извесне акције командоса”.²⁸ Рузвелт и Стаљин су се сложили да се подрже партизани у Југославији, али да приоритет деловања савезника треба да буде ис-

²⁷ Исто, стр. 567

²⁸ Черчил се у разговору са Стаљином и Рузвелтом заложио за „пружање подршке Титу”, јер он „држи” одређен број немачких дивизија и „много више доприноси савезничкој ствари од четника под Михаиловићем”. Čerčil, Teheranska konferencija o Balkanu, U: *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 579–583.

крцавање савезничке војске на обале Француске, тј. отварање Другог фронта.

Одлуке револуционарног покрета донете на Другом заседању АВНОЈ-а о озаконењу промена у земљи и формирању Националног комитета ослобођења Југославије, са карактером привремене владе, „поклопиле” су се са заједничким ставом великих сила (САД, СССР и Вел. Британије) са конференције у Техерану о подршци партизанима у Југославији. Оба догађаја су се одржала у исто време, крајем новембра 1943. и била су од великог значаја за будућу међусобну сарадњу и решавање југословенског питања.

Оснивање НКОЈ-а је, за обе стране (савезнике и револуционарни покрет) био прихватљив, први корак за успостављање сарадње. Обе стране су имале један исти циљ – победу над Немцима и њиховим савезницима. Остали циљеви су се разликовали. НКОЈ је настојао да добије међународно признање и озакони промене у земљи. За велике силе савезнице оба циља НКОЈ-а су тада била проблематична: они су признавали краљевску владу а судбину унутрашњих питања у Југославији оставили су за крај рата. Зато су реаговања савезника на одлуке Другог заседања АВНОЈ-а биле позитивне, али уздржане и усмерене на војни аспект. Вел. Британија је изразила подршку партизанима „јер је њихов допринос већи” него Михаиловића. САД су изразиле спремност да помажу снаге отпора „са гледишта њихове војничке вредности”. СССР је на одлуке АВНОЈ-а гледао са становишта доприноса „даљој успешној борби против хитлеровске Немачке”. Остала питања нису помињана, али свакако нису била заборављена. Она су остављена за решавање касније.

Велике силе су имале своје информације о дешавањима у Југославији. Вел. Британија највише, јер је имала своје војне представнике и код партизана и у краљевској војсци, а остале две мање. Али су све три силе (САД, СССР и Вел. Британија) имале исти приступ: подршка војним активностима партизана против Немаца. Разумели су значај партизана као војног фактора у Југославији, па су тај аспект и афирмисали. И у Техерану и у реакцијама на одлуке АВНОЈ-а.

Догађаји у Техерану и Јајцу су показали да мења приступ решавању југословенског питања. Постало је јасно да се са револуционарним покретом, оличеним у Националном комитету ослобођења Југославије, са Ј. Б. Титом на челу, мора разговарати. Не само о заједничкој борби против Немаца, већ и о питањима које је Друго

заседање АВНОЈ-а ставило на дневни ред. Западне земље су морале променити приступ око југословенског питања. НКОЈ је био саговорник ког западне земље нису желеле, али са којим су морали да разговарају. СССР је у овој фази решавања југословенског питања био део заједничке политике савезника, уз појединачне акције подршке револуционарном покрету.

2. Први сјоразум Тишо – Шубашић

После Другог заседања АВНОЈ-а, на којем су озакоњене промене до којих је дошло у Југославији у периоду 1941–1943. године и на основу којих је НКОЈ ступио у борбу за међународно признање, дошло је до промене и у тактици владе Велике Британије према НОП-у. Британци су кроз политику компромиса покушали да „се на руководеће положаје у Југославији убаци што више присталица старог поретка”, како би паралисали даљи развој тековина народноослободилачког рата и припремили терен за њихово укидање.²⁹

Иницијатор политике компромиса био је британски премијер Винстон Черчил. Познавајући веома добро ситуацију у Југославији, В. Черчил је знао да партизани представљају главну снагу покрета отпора у земљи и да ће бити одлучујући фактор у послератном уређењу. Черчил је настојао да путем компромиса са руководством НОП-а обезбеди представницима краљевске Југославије што јаче позиције у будућој Југославији. У том циљу он је, крајем децембра 1943. године, упутио у Врховни штаб нову специјалну мисију, на чијем челу се налазио бригадни генерал Меклин, са задатком да ради на проширењу сарадње између партизанских снага и владе краљевине Југославије.³⁰ Саставни део политике компромиса била су и настојања владе Велике Британије да уклони све препреке које су стајале на путу споразума са НКОЈ. Тако је, већ крајем децембра 1943. године, британска Влада појачала притисак на Владу Б. Пурића да напусти Дражу Михаиловића. Черчилу је било јасно да се не може успоставити сарадња између НОП-а и неке умереније краљевске владе све док се та влада не одрекне Д. Михаиловића. Пошто је влада Б. Пурића одбила захте-

²⁹ Кардељ Едвард, *КПЈ у борби за нову Југославију, за народну власт и социјализам*, Београд 1948, стр. 27.

³⁰ Черчил Винстон, *Други светски рат*, I–VI том, Просвета, Београд, том V, стр. 448.

ве Велике Британије, Черчил је почетком јануара 1944. године донео одлуку да повуче британску војну мисију која се још од 1941. године непрекидно налазила у штабу Д. Михаиловића.

Почетак политичког дијалога између вођства НОП-а и владе Велике Британије означила је размена писама између Јосипа Броза Тита и Винстона Черчила крајем 1943. и почетком 1944. године. Свестан комплексности актуелне међународне ситуације, као и јединства снага НОП-а у земљи, НКОЈ је у преговорима са представницима Велике Британије полазио са позиција одлука АВНОЈ-а. НКОЈ је ступио у преговоре са британском Владом иако је знао да је њена иницијатива за решавање такозваног југословенског проблема представљала само полазну основу за даље мешање у унутрашње ствари партизанског покрета, чији би крајњи циљ био евентуални повратак предратног државног система. Полазећи од реалности нових друштвених и политичких односа у земљи, НКОЈ је изразио спремност на споразум са избегличком краљевском владом,³¹ под условом да он омогући његово међународно признање и не штети консолидовању нове државне власти засноване на одлукама АВНОЈ-а. НКОЈ је морао пристати на преговоре са краљевском владом и из обзира према великим силама, савезницама антихитлеровске коалиције. На тај начин, пристанком на преговоре, НКОЈ је, с једне стране, отклањао опасност отворене интервенције западних земаља у корист старих снага у Југославији, а, с друге стране, отварао могућности за низ погодности нове Југославије у међународним односима као што су: међународно признање револуционарних промена, добијање еко-

³¹ О пристанку руководства НОП-а на споразум са краљевском владом, Едвард Кардељ каже следеће: „... у односима са западним савезницима реч је била о суштинским питањима наше националне егзистенције, о уједињењу наших народа, о укидању стогодишњег парцелисања и комадања територије појединих народа Југославије итд. А поред тога, реч је била и о одлучујућим питањима даљег развоја наше револуције. Морали смо зато прихватити додуше саму идеју компромиса, али и тачно одредити крајње границе тога компромиса и не дозволити да нас притисци доведу у положај да постанемо зависни од великих сила”.

Располагали смо јаком војном снагом и преовлађујућим политичким утицајем у југословенском народу. Осим физичким нападом, тј. спољним оружаним нападом, нико није могао променити такве наше позиције, односно потиснути нас на периферију политичких догађаја. Према томе, располагали смо довољном снагом да смо могли преузети на себе и одређене доста рискантне компромисе”. Кардељ Е., *Сећања – борба за признање и независност нове Југославије 1944–1957*, Љубљана–Београд 1980, стр. 44.

номске помоћи у оквиру програма Агенције Уједињених нација за помоћ и обнову (УНРРА-е), помоћ западних савезника у војној техници, Југославије у ОУН и др.

У духу остваривања своје политике влада Велике Британије је вршила притисак на краља Петра II Карађорђевића дапусти владу Б. Пурића и образује нову, која би уживала поверење руководства НОП-а и могла са НКОЈ-ем да поведе преговоре о решењу „југословенског проблема”. Настојање Британаца да што пре замене владу Б. Пурића новом владом било је мотивисано и њиховом жељом да што више ојачају свој положај пред продором совјетских трупа у правцу Балкана. До пада владе је дошло крајем маја 1944. године, што је истовремено представљало и пораз Драже Михаиловића, иако је он и даље остао на положају команданта Југословенске војске у отаџбини, а на чије снаге Британци нису престајали да рачунају у даљем развоју догађаја у Југославији, а нарочито у Србији.

За новог председника владе краљевине Југославије изабран је др Иван Шубашић, бан Бановине Хрватске, који је живео у Америци и водио умерену политику према догађајима у земљи. Образовањем нове владе створени су предуслови за преговоре између НКОЈ-а и краљевске избегличке владе. За руководство народноослободилачког покрета преговори са Шубашићем били су искључиво мост за успостављање односа између Британаца и краља, с једне стране, и НОП-а, са друге. За Ивана Шубашића, председника краљевске владе, знало се да је био „спроводник британске политике и уживао је поверење британског премијера, а за народноослободилачки покрет он је био личност помоћу које су се могла прибавити легитимна својства за нову Југославију у међународним односима”.³²

И друга заинтересована страна за развој догађаја у Југославији, СССР је, у сусрет будућем сусрету и разговорима Тито – Шубашић, контактирао обе стране. Док је порука Ј. Б. Титу била коминтерновског карактера, кратка и са инструкцијама: „Разговарати са Шубашићем и видети шта хоће”, дотле је Шубашићу саопштен став и очекивања совјетске државе од сусрета два југословенска представника³³, Шубашићу је изнет став да би совјетска влада „поздравила уједињење свих снага које се у Југославији боре против хитлеровске

³² Петрановић Бранко, *АВНОЈ – револуционарна смена власти*, Београд, 1976, стр. 268.

³³ *Balkanski ugovorni odnosi...*, том II, стр. 606.

Немачке, против њених плаћеника и издајца југословенског народа – Павелића, Недића и Михаиловића”.³⁴ Совјетски Савез би у том случају био спреман да подржи југословенску владу која би била формирана на основу споразума Тита са Шубашићем. Поред тога, совјетска страна је у писму јасно ставила до знања како види позицију Ј. Б. Тита у земљи, кроз оцену да је он „већ постигао значајне успехе у уједињавању народа Југославије” и да он „заиста поседује истинске снаге у земљи”.

Шубашић је 9. јуна 1944. године, дакле свега неколико дана пошто је именован за председника краљевске владе, упутио поруку Маршалу Титу о одржавању састанка на коме би се расправило питање образовања јединствене југословенске владе. До сусрета између представника НКОЈ-а, на челу са Маршалом Титом, и председника краљевске владе Шубашића, кога је пратио британски амбасадор Стивенсон, дошло је на острву Вису 14. јуна 1944. године. Разговори су трајали три дана, 14. 15. и 16. јуна, и завршени потписивањем документа који је у државно-правној историји познат као „Први споразум Тито – Шубашић” или „Вишки споразум”. Споразум³⁵ је био резултат компромиса двеју страна, Националног комитета ослобођења Југославије и Краљевске владе, где је свако настојао да у Споразум угради елементе своје политике (интереса). Споразум је објективно представљао признање НКОЈ-а као једине Владе у земљи и утврдио је елементе будуће заједничке југословенске Владе. Тито и Шубашић су се наима, сагласили да краљевска влада треба да „буде састављена од напредних демократских елемената који се нису компромитовали у борби против Народно-ослободилачког покрета”.³⁶ Главни задатак те Владе је организовање помоћи Народно-ослободилачкој војсци, као и свима другима који желе да се боре против „заједничког непријатеља”, и да све снаге треба да се „уједине у један народ-

³⁴ Poruka Narodnog komesara Inostranih dela SSSR-a Vjačeslava Mihailoviča Molotova Predsedniku Kraljevske Jugoslovenske Vlade dr Ivanu Šubašiću, Moskva, 15. jun 1944, *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 606–607.

³⁵ Споразум између Националног комитета ослобођења Југославије и краљевске југословенске владе од 16. јуна 1944. год.; Текст споразума видети у: Гавранов В. – Стојковић М.: нав. дело, стр. 358; Prvi sporazuma predsednika Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i Predsednika Kraljevske jugoslovenske Vlade, Vis. 16. jun 1944., *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, стр. 607–608.

³⁶ Prvi sporazum Predsednika Nacionalnog Komiteta oslobođenja Jugoslavije i Predsednika Kraljevske Jugoslovenske Vlade, Vis, 16. jun 1944., *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, стр. 607–608.

ни фронт”. Истакнута је дужност владе у иностранству да се стара за прехрану становништва Југославије и за довођење у склад рада представништва у иностранству и рада у међусавезничким комисијама за заштиту међународних права, с потребама народа и НОБ-а у земљи. НКОЈ и краљевска влада су се споразумели да одреде органе који ће координирати сарадњу у борби против непријатеља, у раду за обнову земље, у вођењу спољне политике, ко и олакшати стварање што скоријег јединственог представништва државе. Обе стране су се сагласиле да Национални комитет ослобођења Југославије неће, „у овом тренутку”, постављати питање Краља и Монархије, јер то није препрека за сарадњу НКОЈ-а и краљевске владе, пошто се обе стране слажу да „ће коначно решење државног уређења донети народ после ослобођења целе земље”.³⁷ Са своје стране Шубашић се обавезао да изда Декларацију у којој ће признати „националне и демократске тековине” извојеване у трогодишњој борби народа Југославије и темеље „демократског федеративног уређења земље”, постављене преко АВНОЈ-а и НКОЈ-а као његовог извршног органа. Поред тога, Шубашић се обавезао на „пуно признање” борбених снага којима командује Ј. Б. Тито, осуду свих „издајничких народа” који сарађују са непријатељем и да упути позив „целом народу” да се све борбене снаге уједине са Народноослободилачком војском у један јединствен фронт”.³⁸ Тито се са своје стране обавезао да објави Изјаву да Национални комитет ослобођења Југославије за „време трајања рата” неће покретати питање коначног државног уређења.

Одмах по повратку у Лондон, краљевска Влада је усвојила Декларацију, којом је потврђено испуњавање обавеза које је преузео Шубашић потписивањем Споразума од 16. јуна 1944. године (Први споразум Тито – Шубашић). Краљевска влада је, у Декларацији, признала привремену управу у Југославији, коју је „поставило Антифашистичко веће и Национални комитет Ослобођења Југославије, као потребу одржања унутрашњег мира и реда и народне помоћи борцима Ослободилачке војске, док се не образује јединствено представништво земље”.³⁹ Поред тога, краљевска влада је позвала цео народ да се окупи у „борбени фронт под вођством Маршала Тита”, осуди-

³⁷ Исто, стр. 607–608.

³⁸ Исто, стр. 608.

³⁹ Deklaracija Kraljevske jugoslovenske Vlade, London, 8. avgust 1944, *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 615–616.

ла је све који су сарађивали са непријатељем јер су тиме учинили „најтежи злочин издајства према народу”. Потребно је истаћи да је краљевска влада поставила у Декларацији и циљ везан за припајање Југославији свих крајева „у којима живи наш народ, а који нису до сада били саставни део Југославије”.⁴⁰

Черчил је покушавао да од Ј. Б. Тита добије обећање да ће сарађивати са краљем Петром Карађорђевићем, тј. да ће га позвати да се „прикључи својим сународницима на бојном пољу”, ако се краљ „ослободи Михаиловића и других лоших саветодаваца”.⁴¹ Тито то, међутим, није желео, или бар не док не учврсти потпуно своју власт у земљи. Тито се позивао на одлуке АВНОЈ-а из новембра 1943. године, по којима је Краљу „забрањен улазак у земљу до свршетка рата”, после чега ће се на општим изборима „рјешити не само његово питање, већ и облик државног уређења”.⁴²

Дан после потписивања Првог споразума Тито – Шубашић, Черчил је позвао Ј. Б. Тита, да се, поред сусрета са Шубашићем, сретне и са краљем Петром Карађорђевићем. Черчил је поново истакао спремност да се „Михаиловић и неки други коначно искључе”, јер је Михаиловића сматрао препреком за сарадњу Тита са краљем. Поред тога, Черчил је поновио британски став да се „никаква одлука у вези са монархијом, или о томе да се успостави Република, или ма која друга форма владе, неће донети док се родна груда Југославија не очисти од последњег остатка освајача”.⁴³ И овог пута Черчил је поновио став Велике Британије да је „једина британска политика... слобода, независност и јединство Југославије”, и да Вел. Британија нема никакав други интерес, нити се залаже за неку другу ствар.⁴⁴ Западни савезници су, у складу са договором из Техерана, пружали подршку и помоћ партизанима у оружју, материјалу, као и у војним

⁴⁰ Исто, стр. 616.

⁴¹ Pismo Ministra Predsednika Velike Britanije Vinstona Čerčila predsedniku Nacionalnog Komiteta oslobođenja Jugoslavije, Maršala Jugoslavije Josipu Brozu Titu, London, 9. mart 1944, *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 591–592.

⁴² Pismo Predsednika Nacionalnog Komiteta oslobođenja Jugoslavije, Maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita, Ministru Predsedniku Velike Britanije Vinstonu Čerčilu, Drvar, 26. mart 1944, *Balkanski urovorni odnosi...*, tom II, str. 596–597.

⁴³ Pismo Ministra Predsednika Velike Britanije Vinstona Čerčila Predsedniku Nacionalnog Komiteta oslobođenja Jugoslavije, Maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu, London, 10. jun 1944, *Balkanski ugovorni odnosi ...*, tom II, str. 605–606.

⁴⁴ Исто, стр. 606.

операцијама. Као вид сарадње војске Вел. Британије и партизанских снага, формиран је унутар британских ваздухопловних снага и један посебан југословенски контингент за обуку и операције у ваздухопловству. Поред припадника Народноослободилачке војске, овој војној јединици прикључени су и ваздухопловци из краљевске војске, који су пришли НОП-у.⁴⁵

Иако је НКОЈ био принуђен да ступи у преговоре с владом Ивана Шубашића, у првом реду због притиска споља, постигнути споразум је представљао успех НОП-а на међународном плану. Тим пре што су у постојећој ситуацији постојале мале шансе да револуционарна влада, створена на Другом заседању АВНОЈ-а, буде призната од стране савезника. Споразум је представљао и услов да НОВЈ добије ратну технику од савезника, а преко њега могло је да се утиче на разбијање старог дипломатског апарата краљевине Југославије, у коме су се налазили противници НОП-а. Споразум је садржао и одредбу о стварању „што скоријег јединственог представништва државе” која се односила на стварање нове јединствене југословенске владе. Али Вишки споразум није довео до уклањања паралелизма влада, за шта су се залагали Британци. И даље су постојали и деловали и НКОЈ и краљевска влада. Споразум са Виса је створио могућност за спајање НКОЈ-а и краљевске владе, које, међутим, „по схватању руководећих представника нове Југославије није било обавезно, већ ће зависити од тога до које мере ће Шубашићева влада „искрено” испуњавати споразум”.⁴⁶ Шубашић је на себе преузео обавезе да призна све демократске и националне тековине НОБ-а, НОВЈ под Титовом командом и да рад будуће владе усмерава у интересу нове Југославије. НКОЈ је остао „руководећи извршни орган у Југославији, док је Шубашићева влада фактички претворена – на основу Вишког споразума – у Одбор за обављање спољних послова у интересу народноослободилачке борбе народа Југославије и њених руководећих војно-политичких тела”.⁴⁷

⁴⁵ Sporazum između Komande Britanskog Kraljevskog Vazduhoplovstva na Srednjem Istoku i Vrhovnog štaba NOV i POJ o formiranju jugoslovenskog odreda u okviru Britanskih vazduhoplovnih snaga, Kairo, 29. mart 1944, *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 598–600.

⁴⁶ Петрановић Бранко, нав. дело, стр. 283.

⁴⁷ Исто, стр. 285.

Природу односа између великих сила, настојање да се увек најпре нађе решење за њихове интересе, а тек онда за трећу страну (државу), најбоље потврђује договор Стаљина и Черчила из октобра 1944. године у Москви о подели интересних сфера између Вел. Британије и СССР-а. У Записнику са тог састанка је забележено да су се Черчил и Стаљин сложили да би „две земље могле водити заједничку политику према Југославији”.⁴⁸ Праву природу „заједничке политике” о више држава Југоисточне Европе, укључујући и Југославију, открива В. Черчил у опису разговора са Стаљином.

3. Други споразум Тито – Шубашић и прејорука савезника са Јалти

С обзиром на то да Вишки споразум није предвиђао никакав прецизан рок за формирање јединствене владе, НКОЈ се није превише залагао за њено формирање, нити за укидање постојећег паралелизма влада, јер није желео да доводи у питање своје постојање све док се не би стекли такви војни и политички услови који би осигурали његову предност. НКОЈ је био, пре свега, заинтересован да влада И. Шубашића, сагласно постигнутом споразуму, помогне борбене напоре НОВЈ, заштити политичке и економске интересе Југославије у иностранству и „очисти” дипломатски апарат од присталица старог поретка.

Вишки споразум је требало да буде прихваћен, поред НКОЈ-а и краљевске владе, и од стране владе Велике Британије будући да је она била иницијатор споразума и да је имала утицај на југословенску владу и краља. Британци су били задовољни чињеницом да је вођство НОП-а прихватило споразум са краљевском владом, али не и садржајем постигнутог споразума. Наиме, Британцима је било јасно да се НКОЈ није обавезао на стварање јединствене владе, условљавајући њено образовање спремношћу Шубашића да испуњава споразум у интересу народноослободилачке борбе. Споразум, такође, није предвиђао могућност сусрета председника НКОЈ-а са краљем,

⁴⁸ Zabeleška o razgovoru Ministra Predsednika Velike Britanije Vinstona Čerčila i Predsednika Saveta Narodnih Komesara SSSR-a Maršala Josifa Vjarinovića Staljina, posle večere u Ambasadi Velike Britanije u SSSR-u, Moskva, 11–12 oktobar 1944, *Balkanski ugovorni odnosi ...*, tom II, str. 633–634.

који је био суспендован одлукама Другог заседања АВНОЈ-а. Ни краљевска влада није добила никакве могућности да се меша у унутрашње послове Југославије, већ је своју активност морала усмерити у другим правцима. Све ово је утицало на владу Велике Британије да, користећи различите врсте притисака, натера НКОЈ да што пре почне коначне разговоре о формирању јединствене југословенске владе. Притисак на народнослободилачки покрет је појачан одмах након повратка Шубашића у Лондон. У првом реду, „знатно је смањена материјална помоћ НОВЈ, ограничено је учешће савезничке авијације у борбама над Југославијом, а прављене су и друге разне сметње”.⁴⁹ Појачани британски притисак на руководство нове Југославије био је једини начин који је преостајао Великој Британији за обезбеђење њених интереса у Југославији. Маршал Тито је међутим, одлагао образовање ове владе, знајући да време ради за НКОЈ, сматрајући да је „у том моменту далеко важнија савезничка помоћ и предаја краљевске морнарице НОВ од преурањених комбинација о фузији владе”.⁵⁰

Пошто је пропао покушај владе Велике Британије да путем притиска натера НКОЈ на попуштање, В. Черчил је одлучио да се приликом посете Италији састане са Маршалом Титом. До првог сусрета између Ј. Б. Тита и Черчила дошло је у Напуљу 12. и 13. августа 1944. године. У разговору Черчил се интересовао за стање у Југославији, војне операције, разговоре Тита са Шубашићем, односима партизана и четника, послератном развоју земље и др. питањима. Тито је, у погледу послератног развоја Југославије и облика државног уређења, два пута поновио да НКОЈ као представник партизанског покрета нема намеру да уводи или намеће комунистички систем. За Михаиловића и четнике је рекао да се „боре на страни Немаца” и да будућа Југославија треба да буде Федерација. За однос британске владе према Д. Михаиловићу важно је констатовати став В. Черчила, да је, након разговора са британским официрима Дикином и Меклином (који су били на југословенском ратишту и били детаљно упознати са свим дешавањима у Југославији, укључујући и односе партизана и четника и њихове појединачне односе према Немцима и Италијанима), одлучио да одбаци Михаиловића.⁵¹ Маршал Тито је у разговору

⁴⁹ Душан Пленча, нав. дело, стр. 271.

⁵⁰ Јосип Смодлака, *Партизански дневник*, Београд 1971, стр. 191.

⁵¹ Izveštaj Majora S. Klisolda o razgovoru između predsednika Nacionalnog Komiteta oslobođenja Jugoslavije, Maršala Jugoslavije Josipa Broza Tita, i Ministra Pred-

истакао и захтев за прикључењем територије Истре новој Југославији. Черчил је, међутим, био против било каквих територијалних промена у овој области за време трајања рата (то је уједно био и став САД) и предложио је да „том територијом, када буде ослобођена од Немаца, управља савезничка војна управа”⁵² до коначне одлуке која би се утврдила на мировној конференцији уз учешће заинтересованих земаља.

Тито није одбијао разговор са Черчилом, али није прихватао обавезе које би могле довести у питање позицију НКОЈ-а и њега лично. Игнорисао је више пута позив В. Черчила да се сретне и разговара са краљем Петром II Карађорђевићем, позивајући се на одлуке АВНОЈ-а. Тито је увек понављао да ће народи Југославије, након завршетка рата, на изборима одлучити о облику владавине. Дакле, и о судбини краља. Исти однос Тито је имао и према питању будућег уређења земље. На разговорима са Черчилом у Италији (Напуљ), 12. августа 1944. год. и питање зашто не да изјаву „да партизани не размишљају да уведу комунизам и да ће бити одржани слободни избори”, Тито је одговорио да се мора пазити да се не створи утисак „да је изјава коју ви предлагете дата под притиском и да нешто није у реду”. Осим тога, Тито је изразио спремност да објави једну такву изјаву уколико се нађе „исправна форма”.⁵³

Садржај разговора са Титом и став Велике Британије према дешавањима у Југославији Черчил је преточио у Меморандум упућен Ј. Б. Титу 13. августа 1944. Од Тита се, у Меморандуму, тражи да дâ изјаву о његовој намери „да земљи не наметне комунизам”, као да „неће да употреби оружану снагу покрета да утиче на слободно изражавање воље народа о будућем режиму у земљи”.⁵⁴ Од Тита је, такође, затражено да се састане са краљем Петром Карађорђевићем, обећан наставак снабдевања југословенских снага ратним материјалом, али и постављен услов ангажовања морнарице и ваздухоплов-

sednika Velike Britanije, Napulj, 12. avgust 1944, *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 617–623.

⁵² Черчил Винстон, нав. дело, том VI, стр. 85.

⁵³ *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 621.

⁵⁴ Memorandum Ministra Predsednika Velike Britanije Vinstona Čerčila Predsedniku Nacionalnog Komiteta oslobođenja Jugoslavije, Maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu, Napulj, 13. avgust 1944, *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 623–624.

ства под командом краља, ако се „ода дужно поштовање (признање) краљу, уставној застави и ближем јединству Владе и покрета”.⁵⁵

Черчил је настојао да што пре дође до новог сусрета и споразума између Ј. Б. Тита и др Шубашића. Зато је настојао да „решити” сва питања која су била спорна за НКОЈ, тј. Ј. Б. Тита, а једно од њих свакако је било судбина Д. Михаиловића, као команданта краљевске војске. На краља Петра II Карађорђевића Черчил је вршио притисак да се одрекне Д. Михаиловића, што је овај и учинио 29. августа 1944. године. Краљ Петар је донео Указ којим је разрешио Д. Михаиловића дужности начелника Штаба команде краљевске војске.⁵⁶ У говору преко Радио-Лондона, 12. септембра краљ је затражио од присталица војске Д. Михаиловића да се придруже војсци Маршала Тита. То је имало поразан ефекат на снаге краљевске војске.

После потписивања Првог споразума са Шубашићем и у очекивању нових разговора, који је требало да буду корак напред ка формирању заједничке владе, Тито је крајем септембра 1944 отпутовао са Виса у СССР не обавештавајући западне савезнике. Тамо је, у име НКОЈ-а и Врховног штаба НОВ и ПО Југославије, потписао Споразум са Совјетском командом, 28. септембра 1944. год., у Москви. Споразум је садржао сагласност југословенске стране „на привремену улазак совјетских трупа на југословенску територију”, као и обавезу совјетских трупа да се након завршетка операција повуку из Југославије.⁵⁷ Поред тога, Споразум је утврдио да ће на територију Југославије, у „областима где се налазе јединице Црвене армије”, деловати „цивилна администрација Националног комитета ослобођења Југославије”.⁵⁸ Споразум са Совјетском војном командом је без сумње ојачао позицију Ј. Б. Тита и НКОЈ-а пред западним савезницима и уочи наставка разговора са Шубашићем, јер је то био први међународни документ који је закључио НКОЈ и представља својеврсно признање НКОЈ-а од стране Владе СССР-а.

Западни савезници су били непријатно изненађени чињеницом да је Ј. Б. Тито отпутовао у СССР а да није обавестио никог од њих.

⁵⁵ Исто, стр. 624.

⁵⁶ Ukaz kralja Petra II o razrešenju Dragoljuba Mihailovića sa dužnosti Načelnika Štaba Vrhovne komande, 29. avgusta 1944; Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 690.

⁵⁷ Sporazum NKOJ-a i Sovjetske komande, 28. septembar 1944, *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 630–631.

⁵⁸ Исто, стр. 630–631.

Био је то први јавни знак промене у понашању Ј. Б. Тита и наговештај јачања односа са СССР-ом.

Након повратка из Москве, Маршал Тито је позвао Шубашића да дође у Белу Цркву, где су 21. октобра започети разговори о образовању уједињене владе. Међутим, пошто је завршена операција ослобођења Београда, разговори су привремено прекинути, настављени 25. октобра и завршени 1. новембра 1944. године. Тада је закључен познати Београдски споразум или Други споразум Тито – Шубашић. Споразум⁵⁹ почива на принципу континуитета Југославије са међународно-правног гледишта, полазећи од тога да је Југославија била призната у друштву Уједињених народа у свом старом облику и да „као таква функционише”. Пред спољним светом и у свим актима спољне политике Југославија је, на основу споразума, имала да се појављује у свом старом облику, док државна заједница, „будућа Демократска Федеративна Југославија” не добије слободном одлуком народа свој коначан облик владавине.⁶⁰ Ради избегавања сваког могућег заостравања односа у земљи, Тито и Шубашић су се споразумели да краљ Петар II не улази у земљу, док народи о томе не донесу одлуку. Београдски споразум садржи и одредбу о стварању установе краљевског Намесништва које ће у одсуству краља вршити краљевску власт. Намесништво се, према Споразуму, поставља уставним актом краља, на предлог краљевске владе а по Споразуму председника НКОЈ-а Маршала Тита с председником краљевске владе Иваном Шубашићем. Краљевско Намесништво полаже заклетву краљу, а Влада полаже заклетву народу. Споразум садржи структуру јединствене владе, као и обавезу нове владе да објави декларацију о основним начелима демократских слобода и гаранцијама за њихово спровођење. Влада је, према споразуму, бројала 28 чланова, задужених за поједине области (ресоре) и 6 федералних јединица.

⁵⁹ Споразум Националног комитета ослобођења Југославије и краљевске југословенске владе од 1. новембра 1944. године; В. Гавранов – М. Стоиковић, нав. дело, стр. 359; *Drugi sporazum Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i Kraljevske jugoslovenske vlade*, Beograd, 1. novembar 1944, *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 638–640.

⁶⁰ „Вољи народа после рата препуштала се само одлука о облику владавине, пошто се демократско и федеративно уређење Југославије узимало као неприкосновено, прихваћено у претходним преговорима НКОЈ-а са председником краљевске владе.” Петрановић Б., нав. дело, стр. 326.

Десетак дана након потписивања Београдског споразума Едвард Кардељ и Иван Шубашић отпутовали су у Москву (17. новембра 1944. године), где су 24. и 25. октобра водили званичне разговоре са Стаљином и Молотовом,⁶¹ којима су присуствовали и С. Симић, југословенски амбасадор у Москви, и совјетски посланик Новиков. Пошто је југословенска делегација детаљно упознала владу Совјетског Савеза о појединостима Београдског споразума, са обе стране је констатована „истоветност погледа ... о неопходности стварања уједињене југословенске владе”.⁶² Шубашић је највероватније у Москви покренуо питање додатка споразума закљученог 1. новембра 1944. године, јер је по повратку делегације из СССР-а дошло до допуне споразума, 7. децембра 1944. године. Анексом Београдског споразума утврђено је да ће се избори за Уставотворну скупштину спровести у року од три месеца после ослобођења целокупне територије земље. Такође је утврђено да ће законодавну власт у земљи, до Уставотворне скупштине, вршити АВНОЈ и да ће организација извршне власти бити у надлежности Владе.⁶³ Последњи став анекса регулише положај намесника у случају да једно од три места намесника остане упражњено. „У случају да било ко од намесника не буде у могућности да врши дужност или за случај болести, смрти или оставке једног од чланова намесништва, Његово величанство краљ ће, на предлог владе, именовати на његовом месту другог намесника.”⁶⁴ Београдским споразумом није био задовољан краљ Петар, нарочито одред-

⁶¹ Едвард Кардељ је у својим „Сећањима” поменуо да је Стаљин више пута током овог разговора нагласио да се руководство НОП-а понаша уско и секташки јер не пристаје да се краљ Петар врати у Југославију. „Краљеви у наше време”, рекао је Стаљин, „и онако ништа више не значе. То је само репрезентација која не игра никакву посебну друштвену улогу”. Стаљин је, поред тога, покушао да умањи допринос НОП-а у Југославији у борби против фашизма. Он је, такође, нагласио да, када је реч о споразуму са краљевском владом и о положају краља Петра, вођство НОП-а мора рачунати и са јединством антихитлеровске коалиције. Очигледно је да је Стаљин при том мислио на споразум са Черчилем о подели сфера утицаја у Југославији, постигнутом месец дана раније. Овакво понашање Стаљина може се објаснити његовим настојањем да пред Шубашићем остави утисак да се и совјетска влада труди у решавању „југословенског проблема”. Е. Кардељ, нав. дело, стр. 65–72.

⁶² Нешовић Слободан, *Дипломатска игра око Југославије 1944–1945*, Загреб 1977, стр. 70.

⁶³ Симовић Војислав, АВНОЈ – правнополитичка студија, Београд 1958, стр. 104–105.

⁶⁴ Исто, стр. 105.

бом о преносу власти монарха на намеснике који ће бити изабрани договором између НКОЈ-а и владе И. Шубашића. Краљ је избегавао да прими на разговор Шубашића да би на тај начин изазвао кризу владе и принудио Шубашића да поднесе оставку. Након тога, краљ Петар је 11. јануара 1945. године извео „салонски државни удар”. На састанку са министрима краљ је неочекивано изјавио да је влада И. Шубашића у оставци и да одбија споразум Тито – Шубашић.⁶⁵ Међутим, таквим држањем краља није била задовољна влада Велике Британије, ангажована како у Београдском споразуму тако и у преговорима на Вису, јер је настојала да кроз нагодбу са НКОЈ-ем очува позиције припадника старог поретка у Југославији. Вршећи притисак на краља да прихвати Београдски споразум Черчил му је 9. јануара ставио до знања да „уколико одбије споразум, Маршал Тито може да образује револуционарну владу и да Британци немају намеру да у Југославији интервенишу као у Грчкој”.⁶⁶ У току ове кризе краљ је упознат са идејом да „на престојећој Кримској конференцији велике савезничке силе донесу препоруку да се у свим ослобођеним земљама одржи плебисцит под њиховом контролом”.⁶⁷ Интервенција владе Велике Британије, као и одлучност председника НКОЈ-а Маршала Тита, да односе са краљем „одржава” само преко Шубашићеве владе, приморали су краља Петра да 29. јануара 1945. године потпише указ о преносу краљевске власти на Намесништво до одлуке Уставотворне скупштине о коначном уређењу државе.⁶⁸

На конференцији савезничких државника у Јалти, одржаној од 4. до 11. фебруара 1945. године, поред осталих питања, расправљано је и о Југославији. Том приликом савезници су се споразумели да се Београдском споразуму Тито – Шубашић додају два захтева, као услов у погледу међународно-правног признања јединствене југословенске владе од стране савезника. Ти захтеви су проширење чланства АВНОЈ-а оним члановима предратне југословенске скупштине који се нису компромитовали сарадњом са непријатељем и да ће на тај начин створени орган бити назван Привремена скупштина, као и да све одлуке АВНОЈ-а буду поднесене на ратификацију Уставотворној

⁶⁵ Нешовић Слободан, нав. дело, стр. 100–101.

⁶⁶ Петрановић Бранко, *АВНОЈ и Београдски споразум, Зборник за историју*, свеска бр. 9, 1974, стр. 75.

⁶⁷ Пленча Душан, нав. дело, стр. 238.

⁶⁸ *Odluka kralja Petra II o prenosu svojih prava na Namesništvo*, London, 30. januara 1945; Petranović B. – Zečević M., нав. дело, стр. 695.

скупштини, која ће се што скорије изабрати.⁶⁹ На конференцији је такође одлучено, на предлог делегације Велике Британије, да се питање аустријско-југословенске и југословенско-италијанске границе постави на дневни ред идућег састанка министара спољних послова у Лондону.

4. *Образовање Привремене владе ДФЈ и реаговање великих сила*

Доласком владе Ивана Шубашића у Београд, 16. фебруара 1945. године, и прихватањем препорука „велике тројице” са Јалте од стране вођства нове Југославије ближио се крај паралелизма влада. Преостало је још да се именује краљевско намесништво од три члана. Према Београдском споразуму, тај посао је требало да учини краљ, а за личности намесника била му је потребна Титова сагласност, као председника НКОЈ-а, и Шубашића, као председника краљевске владе. Користећи ову чињеницу краљ је одуговлачио са именовањем намесника. Да би олакшали и убрзали именовање намесника Тито и Шубашић су предложили листу од шест могућих кандидата за намесника и упутили је краљу 26. фебруара 1945. године.⁷⁰ Али, иако је имао већу могућност избора, краљ је одредио намеснике тек почетком марта и то након приговора који је упутила краљу влада Велике Британије. Тако су 2. марта 1945. године, краљевим указом, за намеснике именовани: др Срђан Будисављевић, бивши министар, др Анте Мандић, адвокат и инг. Душан Сернец, бивши министар и бан.⁷¹

Тако су створени услови за спровођење Београдског споразума Тито – Шубашић, односно за формирање јединствене владе. Краљевска влада Ивана Шубашића поднела је оставку намесницима 5. марта. Истог дана после подне, Национални комитет ослобођења Ју-

⁶⁹ Уједињене нације – Збирка док. 1941–1945. Београд 1947, стр. 50; Preporuka Krimске konferencije, 11. februara 1945; Petrović B. – Zečević M., nav. delo, str. 695.

⁷⁰ За личности намесника били су предложени: инг. Душан Сернец, Обрад Благојевић, др Александар Белић, др Срђан Будисављевић, др Анте Мандић и Кирило Савић.

⁷¹ Слободан Нешовић, нав. дело, стр. 106; Saopštenje Kancelarije kraljevskog dvora o imenovanju namesnika, 4. marta 1945; Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 696.

гославије одржао је своју последњу седницу. Седници НКОЈ-а присуствовали су чланови Председништва АВНОЈ-а коме је Маршал Тито поднео оставку. Краљевски намесници су 6. марта мандат за састав нове владе поверили дотадашњем председнику НКОЈ-а Јосипу Броз Титу.⁷² Истог дана донет је и Закон о распуштању Националног комитета ослобођења Југославије.⁷³ Сутрадан, 7. марта 1945. године, краљевски намесници су на предлог Председништва АВНОЈ-а именовали чланове Привремене народне владе, тачно по документу од 1. новембра 1944. године. Маршал Тито је постављен за председника Министарског савета и министра народне одбране, док је за министра иностраних послова постављен др Иван Шубашић.⁷⁴ Састав Владе ДФЈ⁷⁵ је откривао да су се у њој, сем комуниста, налазиле и

⁷² Указ краљевских намесника о образовању јединствене владе Демократске Федеративне Југославије, Београд 7. март 1945. године; Документи о спољној политици СФРЈ, Београд 1984, стр. 3–4.

⁷³ Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 696.

⁷⁴ У владу су ушли, као потпредседници, Едвард Кардељ и Милан Грол. Бивша влада Ивана Шубашића комплетно је ушла у нову владу задржавајући следеће ресоре: Јурај Шутеј – министар без портфеља, Сретен Вукосављевић – министар за конолизацију, Драго Марушић – министар пошта, телеграфа и телефона, Саво Косановић – министар информација. Ранији чланови Националног комитета задржали су остала двадесет два министарска ресора.

⁷⁵ Привремена Влада Демократске Федеративне Југославије:

Председник Министарског савета и Министар народне одбране Маршал Југославије Јосип Броз Тито;

Потпредседник Министарског савета Милан Грол;

Потпредседник Министарског савета и Министар за конституанту Едвард Кардељ;

Министар иностраних послова др. Иван Шубашић;

Министар без портфеља др. Јосип Смодлака;

Министар унутрашњих послова Владо Зечевић;

Министар правосуђа Фране Фрол;

Министар просвете Владислав Рибникар;

Министар финансија Сретен Жујовић;

Министар без портфеља др. Јурај Шутеј;

Министар саобраћаја Тодор Вујасиновић;

Министар индустрије Андрија Хебранг;

Министар трговине и снабдевања инж. Никола Петровић;

Министар пољопривреде др. Васо Чубриловић;

Министар шумарства Сулејман Филиповић;

Министар рударства Бане Андрејев;

Министар колонизације Сретен Вукосављевић;

Министар социјалне политике др. Антон Кржишник;

Министар народног здравља др. Златан Сремец;

демократе (Милан Грол), самосталне демократе (Сава Косановић), републиканци (Јаша Продановић) касније ХРСС (Франц Фрол и Анте Вркљан), ХСС (Иван Шубашић и Јурај Шутеј), словеначки хришћански социјалисти (Едвард Коцбек) и представници ван странака.⁷⁶ У даљем току рада Владе активност опозиционе групе, коју су сачињавали Шубашић, Грол и Шутеј, била је у потпуности маргинализована с обзиром на то да су револуционарне снаге (комунисти) представљали већину.

Први акт нове владе била је Декларација коју је председник владе Маршал Јосип Броз Тито саопштио преко радио Београда 9. марта 1945. године. Декларација⁷⁷ је садржала основна програмска начела нове владе и правце деловања у циљу коначног ослобођења земље, даље изградње система власти и рад на дефинитивној одлуци о облику владавине у Југославији. Пошто је изложио како је дошло до формирања Привремене владе Демократске Федеративне Југославије, Маршал Тито је истакао да је „отаџбина добила ... јединствену владу, што је неопходан услов за што скорији и успешнији завршетак рата и за брзу и планску обнову наше земље. Влада, која данас излази са овом изјавом пред народе Југославије, произилази из унутрашњих и спољнополитичких потреба”.

Као најважније задатке Привремене владе ДФЈ Декларација наводи:

а) успешан завршетак рата, да фашистички окупатор буде што пре уништен и протеран с још неослобођених територија земље, као и да буду уништене све издајничке снаге које се под непријатељском заставом боре против сопствене отаџбине;

Министар пошта, телеграфа и телефона др. Драго Марушић;

Министар грађевина Стеван Зечевић;

Министар информација Сава Косановић;

Министар Србије Јаша Продановић;

Министар Хрватске др. Павле Грегорић;

Министар Словеније Едвард Коцбек;

Министар Босне и Херцеговине Родољуб Чолаковић;

Министар Македоније Емануел Чучков;

Министар Црне Горе Милован Ђилас.

⁷⁶ Б. Петрановић, Политичке и правне прилике за време Привремене владе ДФЈ, стр. 88.

⁷⁷ Декларација јединствене владе ДФЈ, Београд 9. марта 1945, *Документи...*, стр. 5–9.

б) присаједињење свих националних територија које су након Првог светског рата остале изван граница Југославије, тим пре што су се ове територије општим народноослободилачким устанком против фашистичких освајача у току рата „фактички већ прикључиле и определиле за Демократску Федеративну Југославију”. Право на присаједињење ових области новој Југославији наши народи су стекли не само у име принципа самоопредељења народа, јер је у тим областима овај принцип већ био спроведен, него и тиме што су својом „оружаном борбом учинили велике услуге општој ствари Уједињених Нација”.

Правац активности Привремене владе ДФЈ на међународном плану био је даље развијање пријатељских односа са великим савезницима – Совјетским Савезом, Великом Британијом и САД, успостављених током рата, као и учествовање у међународним „установама и акцијама које имају за циљ обезбеђење мира”.⁷⁸

Задаци које је у Декларацији пред себе поставила Привремена влада ДФЈ показали су намеру вођства нове Југославије да се што пре и одлучније ухвати у коштац са бројним проблемима, чије решавање је било неопходна претпоставка за нормализовање друштвено-економске ситуације у земљи. Тиме би била створена могућност за активнију улогу нове државе у међународним односима и за реализацију постављених спољнополитичких циљева: успешан завршетак рата, припајање националних територија које су након Првог светског рата остале изван граница Југославије и даљи развој пријатељских односа са чланицама антихитлеровске коалиције успостављених то-

⁷⁸ Остали важнији задаци које је поставила Влада ДФЈ и који су истакнути у Декларацији били су:

а) развијање духа равноправности свих народа Југославије, и даље учвршћење братства међу њима јер је то „камен темељац срећније будућности, благостања и мира за све њих”;

б) јачање, чување и проширење демократских права која су народне масе извојевале у току народноослободилачког рата;

в) привредна обнова земље која је у рату тешко пострадала;

г) даље изграђивање органа народне власти, оличене у систему народноослободилачких одбора;

д) спровођење мера у области социјално-економског програма, које имају за циљ побољшање положаја најширих народних слојева, као што су: аграрна реформа, колонизација, питање сељачких дугова и социјална политика;

ђ) кажњавање ратних злочинаца, агената окупатора и народних издајника;

е) спровођење слободних избора за Уставотворну скупштину на основи општег тајног гласања, као најкраћем путу ка коначном унутрашњем уређењу државе.

ком заједничке борбе против фашизма. Декларација Владе ДФЈ, у ствари, представља само наставак и продубљивање политике народно-ослободилачког покрета и демократских тековина народноослободилачког рата, изражених у одлукама другог заседања АВНОЈ-а.

Састав Привремене владе ДФЈ и садржај Декларације изазвале су негативну реакцију СССР-а према Ј. Б. Титу, што указује на природу односа који је СССР имао према руководству нове Југославије. Наиме, СССР је 11. марта 1945. године упутио протест Привременој влади јер нису имали могућности да се раније упознају са саставом владе. Суштински, СССР је био против укључивања Милана Грола у састав Владе а да о томе није питан. Поред тога, поводом садржаја Декларације, СССР је, такође, протествовао што улога СССР-а није јаче наглашена. Овакав став СССР-а није утицао на одлуку о признању Привремене владе ДФЈ али је јасно показао очекивања СССР-а да ће утицати и на састав Владе и садржај Декларације, следећи матрицу односа које је имала Комунистичка партија СССР-а са осталим комунистичким партијама, укључујући и КП Југославије. Да ће центар (СССР) бити питан и одлучивати о потезима партнера са периферије (КП Југославије). Али то се овога пута није десило. Иако је руководство КП Југославије у оба случаја „признало грешке”, у раду Привремене владе се није ништа променило. Привремена Влада је наставила да аутономно води своју политику, водећи рачуна да не поквари односе са свим великим савезницима, нити резултате током рата.⁷⁹

Образовањем Привремене владе ДФЈ коначно је са дневног реда скинуто питање међународног признања нове Југославије и нове владе, с обзиром на то да су испуњене препоруке великих сила са Јалте, Београдски споразум Тито – Шубашић и да је Влада ДФЈ формирана указом краљевских намесника. Убрзо након оснивања уследило је и званично признање нове владе од стране великих сила. Тако је влада Велике Британије званично признала владу Маршала Тита 20. марта 1945. године. Недељу дана касније, 28. и 29. марта, Привремену владу ДФЈ признале су и Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез. Влада ДФЈ је наставила да одржава дипломатске односе са већином држава и међународних организација, пошто је на њу пренесен „дипломатски континуитет” последње краљевске владе Ива-

⁷⁹ Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 697–702.

на Шубашића, уз неопходну промену дипломатског особља.⁸⁰ Треба истаћи да је питање званичног признања за Привремену владу ДФЈ било значајно, пре свега, из политичких разлога. Јер, узимајући у обзир тадашње односе снага у свету и улогу коју су имале велике силе при решавању готово свих међународних питања, чин међународног признања⁸¹ владе ДФЈ од стране Велике Британије, САД и СССР-а био је од великог значаја за учвршћење међународног положаја младе југословенске државе. На тај начин је био „отворен пут” и за многе друге земље да признају владу ДФЈ и да са њом успоставе дипломатске односе.

У циљу учвршћења међународног положаја југословенске државе, Привремена влада ДФЈ је настојала да успостави сарадњу са што већим бројем земаља. Тако је на седници Министарског савета ДФЈ од 30. марта 1945. године донесена одлука да се призна Привремена пољска влада са седиштем у Пољској и успоставе дипломатски односи. Влада ДФЈ је била међу првим земљама које су признале владу Народног фронта у Румунији и нову албанску владу. Привремена влада ДФЈ је, такође, на седници одржаној 29. априла 1945. године, одлучила да успостави дипломатске односе са Бугарском, да призна независност државе Сирије и Либана и да са њима успостави дипломатске односе.⁸²

Након оснивања јединствене Привремене владе остало је нерешено једино питање облика владавине Демократске Федеративне Југославије, како са унутрашњег тако и са међународног гледишта. Наиме, у структури власти нове државе постојала су четири орга-

⁸⁰ Први дипломатски представници ДФЈ били су: Станоје Симић у САД, др Љубо Леонтић у Великој Британији, Владимир Поповић у СССР, Никола Ковачевић у Бугарској, Изидор Цанкар у Грчкој, Божо Љумовић у Пољској, др Дарко Чернај у Чехословачкој, Марко Ристић у Француској и Велимир Стојнић у Албанији. Наши дипломатски представници у САД, Великој Британији и СССР-у имали су ранг амбасадора, док су остали били изванредни посланици и опуномоћени министри. *Документи ...*, стр. 22.

⁸¹ Први израз посредног међународног признања нове југословенске државе, односно признање постојања НКОЈ-а као прве владе нове државе, је заједнички споразум НКОЈ-а и Врховног штаба НОВЈ и совјетске команде од септембра 1944. године о привременом уласку совјетских трупа на југословенску територију. Фердо Чулиновић, *Сиварање нове југословенске државе*, Загреб 1959, стр. 290.

⁸² Саопштење Председништва владе ДФЈ о успостављању дипломатских односа са Албанијом, Бугарском, Сиријом и Либаном; Београд, 29. април 1945. *Документи ...*, стр. 34.

на: АВНОЈ, Председништво АВНОЈ-а, Намесништво и Привремена влада. АВНОЈ је и даље вршио законодавну власт. Извршна власт је била у функцији Привремене владе ДФЈ. Намесништво је вршило функцију међународног представљања државе. Оно је било надлежно за постављање и унапређење шефова дипломатских, конзуларних и осталих државних представништава на страни. Намесништво је закључивало међународне уговоре и примало акредитивна писма страних дипломатских представника у Југославији.⁸³ С обзиром на то да разграничење надлежности између ових органа није било решено законским прописима, њихови међусобни односи решавани су „обичајним путем”, при чему је главну улогу имао однос снага.

Наиме, у периоду од свог оснивања АВНОЈ је био највиши орган власти у Југославији. Пошто одлуке Другог заседања АВНОЈ-а значе прекид са краљевином Југославијом на унутрашњем плану, то значи да је укинута и монархија, те да је нова југословенска држава, Демократска Федеративна Југославија, била република. До проглашења републике тада није дошло јер је руководство НОП-а водило рачуна како о унутрашњим приликама у земљи тако и још више о датим међународним приликама. Са гледишта међународног права и међународних односа, нова југословенска држава функционисала је све до проглашења републике као монархије, иако је Намесништво вршило функцију власти по овлашћењу АВНОЈ-а и НКОЈ-а, у смислу споразума Тито – Шубашић, и при том се није ништа битно изменило у систему власти ДФЈ јер је она тада била уређена актима другог заседања АВНОЈ-а.

Између краљевине Југославије и ДФЈ је постојао међународноправни континуитет⁸⁴, о чему сведочи однос нове југословенске државе према правима и обавезама које произлазе из међународних уговора и других обавеза Краљевине Југославије. Наиме, у одлуци Другог заседања АВНОЈ-а о одузимању права законите владе Ју-

⁸³ Петрановић Бранко, *Политичке и правне прилике за време привремене владе ДФЈ*, Београд 1964, стр. 207.

⁸⁴ Под међународноправним континуитетом државе подразумевамо правну везу у правима и обавезама исте државе према другим субјектима међународног права пре и после промена као што су уставне промене, револуције и други друштвени потреси, ратови, окупације, територијалне промене и сличне друштвене појаве, због којих се може поставити питање континуитета дате државе. Борђевић Стеван, *О континуитету држава са посебним освртом на међународноправни континуитет краљевине Југославије*, Београд 1967, стр. 9.

гославије тзв. југословенској влади у иностранству и о забрани повратка у земљу краља „налаже се председништву АВНОЈ-а да, у сврху поништења и поновног склапања, односно одобрења, прегледа међународне уговоре и обавезе које је у иностранству у име Југославије склопила избегличка југословенска влада”. У вези са овом одлуком произлази следеће: да међународни уговори и обавезе Краљевине Југославије које су постојале пре 6. априла 1941. године остају и даље на снази и да обавезују нове органе југословенске државе (тзв. прећутно признање).⁸⁵ Уговори и обавезе избегличких влада, закључени између 6. априла 1941. и 29. новембра 1943. године нису у начелу унапред поништени већ је за њих предвиђен поступак поновног преиспитивања. Што се тиче питања ваљаности уговора које би у будућности закључила избегличка влада с иностраним владама, одлука АВНОЈ-а садржи одредбу на основу које они неће важити за нову Југославију. „Међународни уговори и обавезе, које би убудуће у иностранству склопила у име Југославије или њених народа избегличка тзв. југословенска влада, неће се признати.”

У току 1945. године, овакво тумачење одлука Другог заседања АВНОЈ-а добило је своју потврду у изјави председника Привремене владе ДФЈ, Јосипа Броза Тита, који је 12. новембра 1945. године, после избора, изјавио – одговарајући на питање чланова Парламента Велике Британије и британских новинара „да ли ће бити потребно да у Југославију дође трговинска мисија ради обнове британско-југословенског трговинског уговора”, да „између Британије и Југославије постоји стари трговински уговор и потребно је само да се он настави ...”⁸⁶

Оснивање Привремене владе Демократске Федеративне Југославије 7. марта 1945. означило је почетак рада јединствене владе Југославије и нестанак својеврсног паралелизма влада који је постојао од новембра 1943. године. Престали су да постоје Национални комитет ослобођења Југославије, као револуционарна влада, и краљевска влада. Услови које су постављале велике силе чланице антихитлеровске коалиције (Велика Британија, СССР и САД) да би Влада ДФЈ могла бити формирана били су испуњени, као и одредбе споразума Тито – Шубашић. Чинило се да би сви актери процеса формирања

⁸⁵ Ђорђевић С., нав. дело, стр. 93.

⁸⁶ Одговори председника Министарског савета и министра народне одбране, Маршала Југославије Јосипа Броза Тита, на питање чланова Парламента Велике Британије и британских новинара, Београд, 12. новембра 1945, *Документи ...*, стр. 293.

јединствене југословенске владе, који је трајао преко петнаест месеци, требало да буду задовољни. Али није било тако. Нису сви били задовољни у истој мери.

Завршетком процеса паралелизма влада и оснивањем једне, јединствене, југословенске владе, најзадовољнији су били они који су паралелизам и створили – Национални комитет ослобођења Југославије и његов вођа Јосип Броз Тито. Они су успели да суштински остваре оба циља, и на међународном и на унутрашњем плану. Добили су подршку Велике Британије и САД, којима се придружио и СССР, за преговоре, најпре са Вел. Британијом (разговори Тито–Черчил), а затим и са председником краљевске владе (разговори Тито – Шубашић). У земљи су успели да сачувају резултате борбе против Немаца и њихових сарадника, а на међународном плану да буду једини преговарач у име Југославије, с простора Југославије. Персонални састав Привремене владе ДФЈ и њен програмски садржај потврђују да је револуционарни покрет, уз водећу улогу комуниста, на челу са Титом, остварио успешно своје циљеве.

Персонални састав Привремене владе ДФЈ показује сву умешност, тактичност и стратешку способност Ј. Б. Тита у односу на захтеве западних савезника и циљеве које је поставио АВНОЈ, на Другом заседању, новембра 1943. године. Препоруке савезника и договор Тито – Шубашић су били испоштовани. У састав Привремене владе су били укључени представници старог система (монархије), али само они „који нису сарађивали са окупаторским снагама у Југославији”. Њихов број (представника старог система) је био мали, а њихов утицај на рад владе објективно маргиналан. Али, њихово учешће у раду владе ДФЈ је био услов за признање владе од стране великих сила, и Тито је то прихватио без страха од могућих негативних последица. Број представника НКОЈ-а (револуционарног покрета) је био мањи него што се могло очекивати. Али, ту су били готово сви најближи Титови сарадници језгро руководства НОП-а. То је за револуционарни покрет била најбоља потврда да ће циљеви постављени током ослободилачког рата бити реализовани. Тактички, Тито је у владу ДФЈ поставио и један број припадника старог покрета који су сачували свој лични и политички интегритет током рата. На тај начин је показана и ширина покрета који је водио Тито и у унутрашњој политици и у међународној. Сви су прихватљиви, уколико су „чисти” и желе да учествују у изградњи новог друштва.

Програмски садржај Декларације ДФЈ је потврдио да револуционарни покрет, и у новој влади, наставља са променом друштвеног система, које је започео током рата формирањем и радом нових органа власти. Најава изградње земље на федеративном принципу, спровођења аграрне реформе, колонизације, изградња „органа народне власти” и др. значила је изградњу потпуно другачијег друштвено-политичког система у Југославији у односу на то какав је био на почетку оружаних борби у земљи. Признање јединствене Привремене владе ДФЈ од стране савезника значило је уједно и признање промена извршених у земљи током рата.

Специфичност југословенске револуције била је и та да је на међународном плану очуван континуитет југословенске државе, што значи да она као субјект међународног права није престајала постојати. Прекид унутрашњег континуитета није довео до прекида њеног међународноправног континуитета.

Черчил није успео да оствари своје циљеве током 1945: да има утицаја на збивања у Југославији и да половина земље буде део интересне сфере Велике Британије. Неколико година касније, после сукоба ФНРЈ са СССР-ом, британска политика је постала блиска југословенској, што на одређен начин значи да су испуњени циљеви пострављени 1944. и 1945. године. Иако је више пута од конференције у Техерану новембра 1943. до формирања Привремене владе ДФЈ, 7. марта 1945. год., поновио да му је важна јединствена Југославија и да није заинтересован за унутрашња збивања, његови потези говоре потпуно супротно. Велика Британија је током рата имала своје представнике и код партизана и код четника, тако да је имала податке о обе стране, о сукобу и уопште о стању у Југославији. Черчил је упорно настојао да се постигне и потпише споразум између НКОЈ-а и краљевске владе, и да Тито сретне краља Петра II Карађорђевића – што је Тито избегавао позивајући се на одлуке Другог заседања АВНОЈ-а. Како се рат ближио крају, и револуционарни покрет постајао све бројнији и утицајнији, Черчил је настојао да, кроз закључке конференције на Криму, укључи у састав Владе и Уставотворне скупштине представнике старог покрета. Колико му је било стало да до споразума Тито – Шубашић дође говори и чињеница да је утицао на краља Петра II Карађорђевића да се одрекне генерала Драже Михаиловића, као команданта краљевске војске у отаџбини. Чињеница је да је Черчил ценио допринос народноослободилачке војске Југославије у борбама против Немаца, Италијана и њихових сарад-

ника. То га је и определило за слање различите врсте помоћи, од хране до оружја, партизанима. Знао је такође да војни успеси партизана неизоставно воде успостављању власти и изградњи новог друштвеног система. И поред тога, на састанку са Стаљином у Москви, октобра 1944, понудио је поделу интересних сфера између СССР-а и Вел. Британије у Југославији, у односу 50% : 50%. Али ни тај план није остварен. Суштински, Черчил је помогао Ј. Б. Титу да формира Владу, у којој су комунисти били већина, и да добије међународно признање великих сила. Од тог тренутка почиње да се мења и однос Черчила према Титу и новој власти у Југославији. Дојучерашњи савезници постали су противници. Вел. Британија није више подржавала власт у Југославији, што се јасно видело приликом утврђивања западних граница нове Југославије, са Италијом и Аустријом.

СССР се током рата држао прилично резервисано према НКОЈ-у и Ј. Б. Титу. За СССР, односи са два велика савезника, Вел. Британијом и САД, имали су предност у односу на сва друга питања, па и за статус њихових идеолошких савезника – комуниста у Југославији. Поводом збивања у Југославији, СССР није „журио“ са изјашњењем. По правилу је чекао да се прво изјасне Вел. Британија и САД, па тек онда би СССР реаговао. Одлуку о слању совјетске војне мисије код партизана СССР је донео тек крајем 1943. године. У октобру 1944. Стаљин је пристао на поделу интересних сфера са Вел. Британијом у односу 50% : 50%. Приликом проглашења Привремене владе ДФЈ, СССР је критиковао Тита јер се није косултавао око састава Привремене владе, као и што није више афирмисао позицију СССР-а. Ови потези указују на позицију СССР-а према руководству нове Југославије, као однос већег, јачег и старијег партнера према млађем у међународним односима. За СССР је било важно да у Југославији револуционарни покрет успостави власт, јер је то значило још једну државу више у блоку „пријатеља Совјетског Савеза“ и истовремено јачање геополитичке позиције СССР-а у југоисточној Европи.

II.

**ВЕЛИКЕ СИЛЕ И ЈУГОСЛАВИЈА,
АКТИВНОСТ ПРИВРЕМЕНЕ
ВЛАДЕ ДФЈ**

*1. Односи великих сила према Југославији (и партизанском покрету)
у току Другој светској рати*

Међусобни односи Привремене владе ДФЈ и великих сила, са изузетком СССР-а, и у 1945. години имали су исти карактер као и током рата. Став савезника према Југославији и народноослободилачком покрету у највећој мери био је одређен њиховим интересима. То се пре свега односи на Велику Британију и Сједињене Америчке Државе, чији је основни став током читавог рата био исти (уз одређене промене у тактици владе Велике Британије): очувати стари поредак и монархију у Југославији, а тиме и присуство својих интереса у њој. Што је положај краљевске владе код савезника био јачи то је борба партизанског покрета за међународно признање била тежа и обрнуто. То је уједно значило и негативан став ових земаља према НОП-у, односно циљевима за које се он борио – изузимајући борбу против фашизма. Став СССР-а према југословенском питању је у почетку био неутралан због лоше ситуације у којој се СССР налазио на ратишту, као и значаја односа Совјетског Савеза са друге две велике силе антихитлеровске коалиције. Касније, влада Совјетског Савеза заузима активнији став према НОП-у, али увек водећи рачуна о својим односима са САД и Великом Британијом.

Захваљујући преврату извршеном 27. марта 1941. године краљевска влада Душана Симовића уживала је углед код савезника као влада земље која се налази у ратном стању са чланицама Тројног пакта. Влада Велике Британије је убрзо након капитулације Југославије дала изјаву, 22. априла 1941. године, у којој констатује да југословенска влада и даље постоји „као редовно образована влада за целу Југославију”, да је у рату са Немачком и Италијом. Вел. Британија, са своје стране, има намеру „да успостави потпуну независност Југославије” и да југословенска влада може рачунати на „највећу

могућу помоћ” у вођењу рата „против заједничког непријатеља”.⁸⁷ Прелазак владе и краља у Лондон, крајем јуна 1941. године,⁸⁸ као и војни, политички и економски интереси Велике Британије према подручју Балкана, створили су основу за „забринутост” Велике Британије са развојем ситуације у Југославији. Влада и краљ су рачунали да уз помоћ Велике Британије, касније и САД, ојачају четнички покрет у Југославији и задрже стари поредак. За разлику од Велике Британије, САД нису у периоду пре Другог светског рата показивале нарочито интересовање за развој прилика на Балкану, па, сходно томе, ни односи САД са Краљевином Југославијом нису били нарочито развијени. Дипломатски односи између Краљевине Југославије и СССР-а успостављени су тек јуна 1940. године. У ноћи између 5. и 6. априла 1941. године између две земље потписан је, у Москви, уговор о пријатељству и ненападању. Међутим, неколико дана касније, за време напада Немачке на Југославију, Совјетски Савез је повукао своје дипломатске представнике из Београда, а 9. маја и прекинуо односе са Краљевином Југославијом.⁸⁹ Овакав потез Совјетског Савеза био је мотивисан настојањем да не изазива Немачку, веровањем да се рат између СССР-а и Немачке може избећи „и да због тога не треба одржавати дипломатске односе са владама држава окупираних од Немачке, а које су избегле из земље”.⁹⁰ Али, убрзо након напада Немачке на СССР, влада Совјетског Савеза је променила своје гледиште и почетком јула 1941. године поново успоставила дипломатске односе са Краљевином Југославијом.

Борба народноослободилачког покрета за међународно признање била је дуга и тешка, и била је условљена како међусобним односима између савезничких сила тако и њиховим посебним односима са краљевском владом и партизанским покретом. Генеза те политике и односа савезника према партизанском покрету у Југосла-

⁸⁷ Poruka Ministra inostranih poslova Velike Britanije Entonija Idna upućena kraljevskom jugoslovenskom predsedniku Vlade, armijskom generalu Dušanu Simoviću, o stavu Velike Britanije da se u potpunosti uspostavi nezavisnost Jugoslavije, London, 22. april 1941, *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 497.

⁸⁸ Влада Душана Симовића је, заједно са краљем Петром II, напустила земљу 15. априла, да би преко Грчке, затим Египта, па Палестине коначно стигла у Лондон крајем јуна 1941. године.

⁸⁹ Петрановић Бранко, *Револуција и контрареволуција 1941–1945. год.*, Београд 1983, књига 1, стр. 102.

⁹⁰ Гавранов В. – Стојковић М., нав. дело, стр. 149.

вији и краљевској лондонској влади и четницима може се поделити у неколико фаза. Током 1941. године став владе Велике Британије према ситуацији у Југославији био је следећи: онемогућити раст НОП-а под руководством Комунистичке партије Југославије, односно уништити партизанске јединице на подручју Југославије и ставити их под команду генерала Драже Михаиловића, чиме би била осигурана доминација четника и њихових савезника. Влада Совјетског Савеза је, такође, вршила притисак на вођство партизанског покрета и тражила да се постигне споразум са четницима и створи заједничка војска под командом Д. Михаиловића. Колико је СССР био посвећен својим интересима током 1941. године сведочи инструкција Коминтерне упућена свим комунистичким партијама на дан напада Немачке на СССР, 22. јуна 1941. године, са захтевом да помогну СССР-у. Писмо упућено Комунистичкој партији Југославије завршава се ставом који ће одредити однос СССР-а према револуционарном покрету и у наредним годинама. Комунистима се препоручује да је „у овом тренутку ваш задатак ослобађање од фашистичке агресије, а не социјалистичка револуција”.⁹¹ Совјетски Савез није директно подржавао Михаиловића, али је посредно (преко радио Москве) подржавао британску иницијативу у уједињавању свих снага у Југославији под командом Михаиловића.⁹² Упркос свим подацима о сарадњи четника са Немцима и о њиховим нападима на партизанске јединице⁹³, после слома устанка 1941. год., које је влада Совјетског Савеза добијала преко везе коју је држао Централни комитет КПЈ са Коминтерном преко илегалне радио-станице у Загребу и Совјетске амбасаде у Софији, став СССР није се изменио. Главни разлог томе био је изузетно тешка ситуација у којој се СССР налазио у јесен 1941. године, услед чега му је помоћ са Запада била потребна. Отуда СССР није, тада, желео да се на проблему сукоба партизана и четника погоршају његови односи са САД и Великом Британијом. Као последица таквог односа према западним савезницима, совјетски амбасадор у Вел. Британији, Мајски је, октобра 1941, предложио да се „координира британска и

⁹¹ Dediјer Vladimir, „Josip Broz Tito”, U: Roberts V., nav. delo, str. 47.

⁹² Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 533.

⁹³ Дедијер Владимир, *Јосип Броз Тито – прилози за биографију*, Београд 1953, стр. 296–300, 319–326; Titov telegram Kominterni, 25. novembra 1941, Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 533.

совјетска политика у Југославији”.⁹⁴ А у самом Совјетском Савезу, Радио Москва је емитовао (позитивне) информације о Михаиловићу које је Тито у писму Коминтерни, 25. новембра 1941. године, окарактерисао као „ужасну глупост”.⁹⁵ Владе западних земаља су, са своје стране, вршиле притисак на СССР да утиче на измирење свих снага отпора у Југославији.⁹⁶ Тако је, 26. новембра 1941. године, преко Радио Лондона објављено саопштење у ком владе СССР-а и Велике Британије изражавају заједничку жељу „да дође до јединства међу устаницима”⁹⁷ у Југославији. Исти став је саопштен Ј. Б. Титу и од Извршног комитета Коминтерне, у поруци од 5. марта 1942. године, где се истиче да се „основни и непосредни задатак састоји у томе да се уједине сви антихитлеровски елементи, да се разбију окупатори и извојује национално ослобођење”.⁹⁸ Од југословенских комуниста се тражи да учине „са своје стране све што је могућно да се створи истински и јединствени национални фронт свих непријатеља Хитлера и Мусолинија у Југославији ради остварења јединог задатка – истеривања освајача и поробљивача”.⁹⁹

Ни владе западних земаља нису мењале своје ставове иако су знале за сукоб четника са партизанима око Ужица крајем 1941. године и за њихову сарадњу са Немцима, јер су имале тачне податке

⁹⁴ L. Vudvord, „Britanska spoljna politika u Drugom svetskom ratu” (British Foreign Policy in the Second world war). U: Roberts V., nav. delo, str. 66.

⁹⁵ Titov telegram Kominterni, 25. novembar 1941. U: Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 533.

⁹⁶ Вођство НОП-а је покушало, у овом периоду, да удовољи захтевима влада западних земаља и СССР-а. Четницима је понуђена заједничка борба али не под командом четника већ путем сарадње оба покрета. Чак се и Тито два пута састао са Дражом Михаиловићем. Први пут, 19. септембра 1941. године, у селу Струганику у западној Србији. Том приликом Михаиловић се изјаснио за међусобну толеранцију, али је одбио да четничке снаге стави у борбу против окупатора, образлажући то непостојањем услова за такву борбу. Други састанак одржан је у селу Брајићима, код Равне горе, 27. октобра 1941. године. Тито је на овом састанку предложио споразум од дванаест тачака. Д. Михаиловић је одбио све оне тачке којима су се обезбеђивале заједничке акције против непријатеља, заједничка команда, снабдевање оружјем и храном, забрана присилне мобилизације и признавање права народноослободилачким одборима да врше послове привремене власти. В. Дедијер, нав. дело, стр. 303–308.

⁹⁷ Пленча Д., нав. дело, стр. 84.

⁹⁸ Izvršni komitet Komunističke Internacionale Josipu Brozu Titu, 5. marta 1942, Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 555.

⁹⁹ Isto, str. 555.

о томе које су добијале од својих представника и официра за везу при четничкој команди.¹⁰⁰ Штавише, оне су, у овом периоду и касније, слале и материјалну помоћ четничком покрету (новац, оружје и ратну опрему), што је имало одређеног политичког значаја. Ово је истовремено био и период када је светска штампа, посебно она на Западу, све битке и победе партизанског покрета против Немаца и Италијана приписивала четницима.¹⁰¹ На тај начин, припадници старог поретка на западу покушали су да добију подршку за своју антикомунистичку политику у Југославији, тј. уништење НОП-а, што је у ствари било супротно ратним интересима западних земаља.

У другој половини 1942. године показало се да уништење партизанског покрета у Југославији није могуће. То је уједно и почетак новог периода у политици великих сила према тзв. југословенском питању. Наиме, војнополитички успеси партизанских снага и стварност Другог светског рата, као и губљење политичког утицаја и војне моћи четничког покрета, довели су до тога да су савезници почели да се све више окрећу према партизанском покрету и да рачунају са његовим војним успесима и војном снагом у предстојећим операцијама у Европи. Владе западних земаља су почеле тражити контакте са партизанима, иако, наравно, нису напуштале своје везе са четницима, тако је врховна команда савезничких снага на Средњем истоку упутила партизанима, крајем априла 1943. године, своје прве посматраче под руководством капетана Виљема Џонса. Месец дана касније стигла је и прва британска војна мисија при Врховном штабу НОВЈ, на челу са мајором Билом Дикином. После тога, у току јула и августа у поједине команде партизанских снага упућено је шест британских мисија. Ове војне мисије нису имале никаквих политичких овлашћења, „нису биле овлашћене да говоре у име владе, него су наступале само у име својих војних команди”,¹⁰² али су биле заинтересоване за снагу НОП-а, његове политичке циљеве и утицај у земљи.

Другу страну ове нове политике Велике Британије према ситуацији у Југославији чинио је став да не треба раскидати везе са четничким покретом, али да од њега треба захтевати да се ангажује у рушењу објеката у Југославији и постепено започне борбу против немачко-италијанских трупа.

¹⁰⁰ Roberts V., nav. delo, str. 53.

¹⁰¹ Петрановић Б., nav. delo, str. 373–375.

¹⁰² Кардељ Едвард, nav. дело, стр. 30.

Како је током 1942. године улога Совјетског Савеза на светском ратишту и у антихитлеровској коалицији постајала све значајнија тако је и влада СССР-а бивала све незадовољнија политиком југословенске краљевске владе. То је, са друге стране, имало за последицу да је влада СССР-а почела постепено и веома опрезно да јавно иступа у корист партизанског покрета.¹⁰³ Током 1942. године и радио-станица „Слободна Југославија” доноси све више вести, после бројних протеста упућених совјетској влади од стране Врховног штаба НОВЈ, о борбама и успесима партизанских одреда. До погоршања односа између СССР-а и Краљевине Југославије дошло је због сарадње четника са окупатором и због подршке коју је краљевска влада пружала четничком покрету. Ипак, иако су ти односи западали у све већу кризу, и СССР имао податке о сарадњи четника са Немцима, није дошло до отвореног сукоба у коме би Влада Совјетског Савеза осудила улогу покрета Драже Михаиловића. О својим сазнањима СССР је обавестио и западне савезнике. Совјетски Комесаријат за иностране послове доставио је Влади Велике Британије документ са наводима о заједничким активностима четника Д. Михаиловића са Немцима и Италијанима против партизана у различитим деловима Југославије.¹⁰⁴ Упркос свим овим сазнањима СССР још увек није мењао свој однос према НОП-у. У телеграму Коминтерне упућеном ЦК КПЈ поводом Првог заседања АВНОЈ-а, из новембра 1942. године, јасно се види суштина тадашњег односа СССР-а према револуционарном покрету у Југославији, а то је да не учини било који потез који би довео у питање односе СССР-а са Великом Британијом и САД. Став Коминтерне у ствари показује да СССР следи политику западних савезника према Југославији. Југословенским комунистима се саветује да се не супротстављају НКОЈ југословенској влади у Лондону, да се „у датој етапи” не поставља питање о укидању монархије, да се не истиче Ре-

¹⁰³ Совјетска званична агенција ТАСС је 19. јула 1942. год. објавила резолуцију донесену на конференцији родољуба (присталица разних политичких партија у НОП-у) Црне Горе, Боке Которске и Санцака, која је одржана 16. јуна 1942. године на Тјентишту. Саопштење ТАСС-а имало је изузетан значај за популаризацију НОП-а у свету, јер је то била прва вест једне службене савезничке агенције о издаји Драже Михаиловића и подршци коју југословенска влада даје таквој политици четника. Пленча Д., нав. дело, стр. 96.

¹⁰⁴ Promemorija Sovjetskog Komesarijata za inostrane poslove o delatnosti Draže Mihailovića, Kujbišev, 3. avgust 1942, *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 524–525.

публика, уз закључак да ће се питање режима у Југославији решавати после рата.¹⁰⁵

Сагласно политици „једнаког третмана” партизанских и четничких снага, на састанку између председника САД Рузвелта и председника Владе Велике Британије Черчила, одржаном у Квебеку 17. августа 1943. године, по питању Југославије постигнут је споразум „да ће савезници пружити материјалну помоћ свим снагама отпора у Југославији, с тим да министри иностраних послова подузму потребне мере како би се измирили четници и партизани”.¹⁰⁶ Договор два председника био је да „операције у тој области морају да се ограниче на снабдевање балканских герилаца из ваздуха и са мора, мањим упадима командоса и бомбардовањем стратешких циљева”.¹⁰⁷

На конференцији велике тројице – Стаљина, Рузвелта и Черчила, одржаној у Техерану од 28. новембра до 1. децембра 1943. године, постигнута је сагласност да се Југославија као држава обнови „у потпуном територијалном интегритету и независности”, те да „се партизани у Југославији потпомогну до највеће могуће мере профијантом и опремом, као и операцијама командоса”.¹⁰⁸

Иако у овом периоду није дошло до промене односа западних савезника, пре свега Вел. Британије, према краљевској војсци и Д. Михаиловићу, дешавања са краја 1942. и почетком 1943. године указивала су да постоје озбиљни проблеми у сарадњи Вел. Британије са Д. Михаиловићем. Ентони Идн је, најпре, 17. децембра 1942, послао Черчилу меморандум у коме констатује да се „може размотрити опција прекидања везе с Михаиловићем који у овом тренутку мало доприноси укупним ратним напорима, те да се наша помоћ и подршка усмери ка партизанима, који пружају активан отпор окупационим снагама”.¹⁰⁹ Потом је у британску владу стигао извештај о говору Д. Михаиловића својим јединицама у Црној Гори од 28. фебруара 1943. године. Михаиловић је, у свом говору, дао изузетно негативне оцене о политици Велике Британије према Србима и краљевској војсци

¹⁰⁵ Telegram Kominterne povodom Prvog zasedanja AVNOJ-a – СК КПЈ, новембра 1942, Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 581.

¹⁰⁶ Черчил В., *Други светски рат*, том IV, стр. 238.

¹⁰⁷ Metlof Moris (Matloff Maurice), *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943–1944*. In: Roberts V., *ibid.*, p. 165.

¹⁰⁸ Уједињене нације – збирка докумената 1941–1945. год., Београд 1947, стр. 28.

¹⁰⁹ Arhiva Forin Ofisa; Roberts V., nav. delo, str. 98.

у Југославији, да су Британци „покушавали да мењају српску крв у замену за тривијалне испоруке муниције, да му није више потребан даљи контакт са западним демократијама чији је једини циљ био да добију рат на рачун других” ... као и да су његови непријатељи „усташе, партизани, Хрвати и Муслимани, и да, кад су они у питању, он би се радије окренуо Немцима и Италијанима”.¹¹⁰ Како је Извештај био направљен од стране С. Бејлија, шефа британске мисије у штабу Д. Михаиловића, није постојала никаква сумња у његову аутентичност, што је још више погоршало однос британске владе према Д. Михаиловићу. Као реакцију на Извештај председнику краљевске владе С. Јовановићу је, 29. марта 1943. год., упућено писмо од стране В. Черчила, у коме се, уз понављање садржаја из Извештаја, на крају закључује да ће се „можда показати потребно да Влада Његовог Величанства ревидира своју садашњу политику фаворизовања Ђенерала Михаиловића уз искључење осталих покрета отпора у Југославији”.¹¹¹

Трећи период односа влада савезничких земаља према НОП-у започиње онда када Влада Велике Британије схвата да је премоћ партизана у Југославији апсолутна, те да се било какво решење може постићи само путем преговора са руководством НОП-а. Карактеристика овог периода је и та да је британска влада у својој активности према развоју ситуације у Југославији имала подршку владе СССР-а. Насупрот томе, влада САД је више пута истакла да се њена политика према југословенском проблему не може поистоветити са политиком Велике Британије.¹¹²

¹¹⁰ Roberts V., nav. delo, str. 119–120.

¹¹¹ Pismo Ministra Predsednika Velike Britanije Vinstona Čerčila Predsedniku kraljevske jugoslovenske Vlade Slobodanu Jovanoviću povodom izjave Draže Mihailovića, 29. mart 1943; *Balkanski ugovorni odnosi ...*, tom II, str. 536–538.

¹¹² Секретар иностраних послова Кордел Хал је 16. децембра 1943. године изјавио да се САД не слажу са политиком Велике Британије према партизанима. Он је ставио К. Фогићу, амбасадору Краљевине Југославије у САД, до знања да се САД неће придружити осталим савезницима у стварању притиска на југословенску владу да се она одрекне Д. Михаиловића. Помоћник министра иностраних послова САД, Дан, изјавио је 13. марта 1944. год. да замера штампи у Великој Британији што стално подвлачи истоветност погледа САД и Велике Британије према НОП-у. „То није тачно”, изјавио је Дан, „ми нисмо овластили енглеску владу да говори у наше име. Наш став је јасно обележен: помагати све оне елементе који се боре против непријатеља, а политичку ситуацију има да реши сам народ после рата. У међувремену, признајемо само краља и владу у иностранству”. Пленча Душан, нав. дело, стр. 108.

Влада Велике Британије, заинтересована за судбину монархије у Југославији, је знала да не постоји друга могућност да се краљ врати у земљу осим на основу договора са револуционарним покретом, односно НКОЈ-ем. Зато се и ангажовала, у договору и сагласности са Совјетским Савезом, да краљевску владу Б. Пурића замени новом која би уживала поверење руководства НОП-а и имала способност да са Националним комитетом ослобођења Југославије поведе преговоре о решењу југословенског проблема. Образовањем нове краљевске владе са Иваном Шубашићем на челу, маја 1944. године, створени су основи за директне преговоре између председника НКОЈ-а и председника краљевске владе (споразуми Тито – Шубашић) који су и довели до стварања једне заједничке југословенске владе.

Влада Совјетског Савеза је, 13. децембра 1943. године, саопштила одлуку о слању војне мисије у Југославију, чији би задатак био да прикупља и доставља детаљна обавештења о свим догађајима о земљи.¹¹³ Међутим, услед разних околности (дуг пут, лоши временски услови, непријатељска офанзива у земљи, што је условило честе измене ситуације) Совјетска војна мисија се стигла код партизана тек 23. фебруара 1944. године. Долазак војне мисије СССР-а био је од великог значаја за јачање међународног положаја НОП-а.¹¹⁴ Почетком марта совјетска Влада упутила је и прву количину оружја и ратног материјала НОВЈ. Ова је помоћ све до септембра 1944. године била мала због велике удаљености база Црвене армије у Украјини од Југославије, када совјетска Влада почиње слати материјалну помоћ НОВЈ преко Румуније.

Активност Сједињених Америчких Држава у овом периоду није била истоветна са активношћу Велике Британије. Док су Британци напуштањем Д. Михаиловића¹¹⁵ и „директним преговорима” са председником НКОЈ-а покушали да сачувају монархију и своје интересе

¹¹³ На конференцији савезника у Техерану, крајем новембра 1943. године, Молотов (министар иностраних послова СССР-а) је у разговору са својим колегама Идном (Вел. Британија) и Хопкинсом (САД) исказао конфузност позиције СССР-а кроз питање „да ли би можда било боље да совјетска мисија буде код Михаиловића, пре него код Тита, како би дошли до што „бољих информација”. *Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država – Kairo i Teheran*. U: Roberts V., nav. delo, str. 204.

¹¹⁴ Roberts V., nav. delo, str. 237.

¹¹⁵ Под притиском Велике Британије краљ Петар II Карађорђевић је декретом од 29. августа укинуо место које је заузимао Д. Михаиловић и он је стављен на листу за пензију. Roberts V., nav. delo, str. 297.

у Југославији, дотле Американци 28.08.1944. године упућују војну мисију у четнички штаб Д. Михаиловића.¹¹⁶ Овакав потез САД представља израз незадовољства политиком Велике Британије према тзв. југословенском питању, као и израз настојања САД да на овом простору имају активнију улогу.

Југославија је била предмет разматрања у политици савезничких сила и на састанку између Стаљина и Черчила, одржаном у Москви од 9. до 17. октобра 1944. године, на коме је постигнут договор о „заједничкој политици две земље према Југославији.“¹¹⁷ Споразум између СССР-а и Велике Британије о подели интересних сфера, по коме је Југославија била подељена између Велике Британије и СССР-а на једнаке делове, тзв. утицајне сфере у односу 50% : 50%, имао је за последицу заједничку акцију две земље око формирања јединствене владе Тито – Шубашић.¹¹⁸ Тако је за спровођење у живот другог споразума Тито – Шубашић била потребна сагласност Велике Британије и СССР-а. Московски споразум је у ствари представљао само формалну потврду заједничке политике Совјетског Савеза и Велике Британије према Југославији, коју су оне водиле од почетка оружане борбе против окупатора у Југославији.

¹¹⁶ Б. Петрановић, нав. дело, књига II, стр. 184.

¹¹⁷ Zabeleška o razgovoru Ministra Predsednika Velike Britanije Vinstona Čerčila i Predsednika Saveta Narodnih komesara SSSR-a, Maršala Josifa Visarionoviča Staljina, posle večere u Ambasadi Velike Britanije u SSSR-u, Moskva, 11–12. oktobar 1943; *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 633–634.

¹¹⁸ О овоме Черчил у својим Мемоарима каже: „Дошао је погодан моменат за посао, рекао сам. Хајде да средимо стање на Балкану. Ваше армије су у Румунији и Бугарској. Ми се интересујемо за њих и имамо своје мисије и поверенике. Немојте да дође до неспоразума у малим питањима. Што се тиче Британије и Русије, како би било да ви имате 90% утицаја у Румунији, ми рецимо 90% у Грчкој и ми и ви 50% : 50% у Југославији. Док је то превођено ја сам на пола табака написао:

<i>Румунија</i>		<i>Грчка</i>	
Русија	90%	Вел. Британија (са САД)	90%
Остали	10%	Русија	10%
<i>Југославија</i>	50% : 50%	<i>Бугарска</i>	
<i>Мађарска</i>	50% : 50%	Русија	75%
		Други	25%

Ја сам цедуљу гурнуо Стаљину који је до тада већ чуо превод. Наступило је кратко ћутање. Тада је он узео своју плаву писалку, сигнирао је, и вратио назад. То је све било уређено пре него што је било потребно да се ово напише“. Винстон Черчил, *Други светски рат*, Београд, том VI, стр. 149–151; Džentlmenski sporazum Čerčila i Staljina o podeli interesnih sfera na Balkanu, Moskva, 9. oktobar 1943, *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 632–633.

На конференцији одржаној од 4. до 11. фебруара 1945. године на Јалти, Југославија је опет била на дневном реду савезничких сила. Донесене су две препоруке, које су имале карактер условног признања, које је вођство нове Југославије прихватило, чиме је била створена могућност за оснивање јединствене владе Демократске Федеративне Југославије.

Питање које је током целог Другог светског рата на Балкану било актуелно и на које су све стране заинтересоване за исход оружаних сукоба имале своје ставове односило се на искрцавање савезничких снага на Балкан. Главни заговорник оружане интервенције (искрцавања) савезничких снага на Балкан био је В. Черчил. Очигледно је било да се Велика Британија, тј. Черчил који је настојао да утиче на унутрашња дешавања у Југославији, односе НОП-а и четника, руководила ставом Ф. Меклина из Извештаја, од 6. новембра 1943. године упућеног Х. Вилсону, команданту савезничких снага на Средњем истоку, да би „једино велика оружана интервенција могла спречити да партизани преузму власт у Југославији чим Немци буду коначно истерани”.¹¹⁹ Черчил је више пута током рата покушао да убеди САД у неопходност доласка савезничких трупа на Балкан, али безуспешно. САД нису желеле да се баве Балканом, па ни питањима искрцавања, више од оног што је био заједнички договор савезника око ангажовања у Југославији: кроз појединачне акције командоса, извођење одређених војних операција, слање помоћи (укључујући и оружје) и подршку. САД су биле пре свега заинтересоване за што бржи завршетак рата, војни пораз Немаца и за завршетак ратних операција на Пацифику. Народноослободилачки покрет, на челу са Титом, није желео долазак савезника, јер се плашио могућих последица: војне снаге савезника, подршке снагама старог поретка и негирању резултата постигнутих током рата. Четници са Дражом Михаиловићем су очекивали и желели искрцавање савезника јер су у томе видели своју шансу да ојачају војни и политички утицај и постану водећа снага у Југославији. Примаран циљ СССР-а био је отварање Другог фронта, тако да је, тада, питање ситуације на Балкану, укључујући и долазак савезничких трупа, био у другом плану.

¹¹⁹ Izveštaj šefa Savezničke Vojne misije pri Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije brigadira Ficroja Meklina Vrhovnom komandantu Savezničkih oružanih snaga na Srednjem istoku generalu Henriju Vilsonu, 6. novembar 1943. god. *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 559–567.

Питање могућег искрцавања америчких и енглеских јединица на Балкан (Југославију) постало је нарочито актуелно током 1943. и 1944. године, упоредо са јачањем војне моћи савезника и победама над Немцима на ратишту и капитулације Италије. На могућност искрцавања савезника у Југославију указала је најпре Немачка, и то Хитлер, у писму Мусолинију од 16. фебруара 1943. године. Хитлер је позвао Мусолинија да разоружа четнике и партизанае, јер ако то не уради ... „одмах ће у случају (англосаксонске) интервенције доћи до револта”.¹²⁰

У одговору који је уследио 9. марта Мусолини истиче да су „и четници и партизани непријатељи Осовине и да ће сутра, у случају искрцавања (Савезника) направити са њима заједнички фронт против нас”.¹²¹ После искрцавања савезника на Сицилију 9. јула 1943. год, искрцавање савезника на Балкан је постало могуће, па је немачка војска предузела и конкретне мере ради заштите обалског појаса, заједно са острвима на Јадрану.¹²²

На југословенском ратишту, поводом информације добијене из војног врха Вел. Британије о могућем искрцавању савезника, Тито обавештава Коминтерну 12. октобра 1943. године о свом негативном ставу. Тито сматра да би искрцавање савезника било „нецелисходно” и „непожељно” и да револуционарни покрет неће дозволити „искрцавање без наше сагласности” – и да је спреман да се супротстави силом.¹²³ Скоро девет месеци касније, Тито у писму упућеном Стаљину, 5. јула 1944. год., такође указује на могућност искрцавања савезника у Југославију. Овога пута Титов тон је помирљивији него пре. Иако понавља став да „такво искрцавање нама не би било драго” и да може „правити неприлике у земљи”, Тито предлаже преговоре о искрцавању, и да „то буду што мање снаге”, углавном „у сектору Истре и

¹²⁰ Beleške nemačkog Forin ofisa preuzete iz nacionalnog Arhiva u Vašingtonu, mikrofilm T 120, traka 615. Jedan deo teksta je preuzet iz italijanskog prevoda u „Hitler e Mussolini”, gde je ovo dugačko pismo Hitlera greškom navedeno kao tri različita pisma. Roberts Valter, *Tito, Mihailović i savetnici 1941–1945*, Čigoja štampa, Beograd 2013, str. 132.

¹²¹ Mario Robotti, U: Roberts V., nav. delo, str. 132.

¹²² *Drugi svetski rat*, Vojna enciklopedija, 9, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd, 1967, str. 492.

¹²³ Tito–Kominterni, 12. oktobra 1943. U: Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 635.

Хрватског Приморја”.¹²⁴ За Тита није било прихватљиво да савезници успоставе било какву цивилну или војну власт, јер таква власт „код нас постоји”, нити пристаје да јединице НОП-а буду под „њиховом командом”. Тито од Стаљина тражи подршку, и сматра да би најјача подршка била „ако би Црвена армија надирала преко Карпата и Румуније у правцу југа”, јер би на тај начин били осујећени многи планови за Балкан, укључујући и искрцавање савезничких трупа.¹²⁵ Стаљин на ово писмо није одговорио, нити је дошло до искрцавања јединица западних савезника у Југославију.

Командант краљевске војске Д. Михаиловић је очекивао победу савезника над нацистима, и у оквиру ратних операција и искрцавање савезничке војске на Балкан. Према наводима британског официра за везу при југословенској краљевској војсци, Џ. Рутама, Михаиловићева политика је била „да избегне сукобе са Немцима, да сачека победу савезника а затим да се подигне против окупаторских снага”.¹²⁶ Поред тога, Михаиловић је веровао „да ће западни савезници пре или касније извршити искрцавање на источној обали Јадрана и да је у међувремену потребно чувати снаге за тај пресудни тренутак”.¹²⁷ Сходно таквом ставу, Михаиловић је 16. јула 1943. године позвао своје припаднике „да отцепе партизане од јадранске обале тако да би, у случају савезничког искрцавања, савезници прво наишли на његове трупе а не на комунисте”.¹²⁸

Интервенција савезничке (западне) војске на Балкан била је и тема разговора председника САД Рузвелта са члановима Америчког војног штаба у припреми за учешће на Конференцији у Квебеку, августа 1943. Секретар ратног штаба Х. Стимсон је обавестио председника Рузвелта „да је Черчил одбацио било какву идеју да искрца трупе на Балкан, али је истакао да би савезници могли да стекну значајну предност уколико би се народу на Балкану пружила већа помоћ”.¹²⁹

¹²⁴ Pismo J. B. Tita J. V. Staljinu, 5. jula 1944. U: Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 718.

¹²⁵ Isto, str. 718.

¹²⁶ Roberts V., nav. delo, str. 132.

¹²⁷ Трифковић Срђа, *Англо-амерички допринос судбини Југославије 1941–1945. У: Историја једне ушопије – 100 година од стварања Југославије*, књига II, Catena Mundi, Београд, 2018, стр. 54.

¹²⁸ Kriegstagebuch, tom III. U: Roberts V., nav. delo, str. 152.

¹²⁹ Moris Metlof (Maurice Matloff), *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943–1944*, Roberts V., nav. delo, str. 165.

Али, за разлику од Черчила, Стимсон наводи да је Идн (министар иностраних послове Вел. Британије) „желео да се савезници искрцају баш на Балкан”.¹³⁰

На Конференцији Черчила и Рузвелта у Квебеку, која је одржана од 17. до 24. августа 1943. год., није било речи о англо-америчком искрцавању на Балкан. Почетком маја 1944. године Черчил је демантовао да је разговарано о искрцавању на Балкан.¹³¹

Став Сједињених Америчких Држава о интервенцији на Балкану био је, такође, негативан, и био је мотивисан ситуацијом на ратишту и стратешким плановима деловања америчке војске. Пре састанка у Техерану, председник Рузвелт је одржао састанак са здруженим штабом америчке војске 19. новембра 1943. године. Поводом питања о могућим војним акцијама у области Балкана, амерички генерал Маршал је изнео став да Балкан није „неопходан” и да ће „предузимање” акција у овој области резултирати пролонгирањем рата, као и продужетком борби на Пацифику... као и да би било „контрапродуктивно да се предузму акције на Балкану и да се материјално пролонгира рат”.¹³² И генерал Ајзенхауар, касније заповедник савезничких снага за Медитеран, са надлежностима и за Балкан, на састанку војног штаба у Каиру, 26. новембра 1943, дао је предност у војним акцијама „напредовању кроз Италију”, а за острва Јадрана је предложио организовање мањих гарнизона, који би одатле „на север могли да праве продоре у Југославију”.¹³³ Коначну тачку око питања ангажовања америчких трупа на Балкану ставио је председник Рузвелт у одговору Черчилу на писмо од 28. јуна 1944. год. Наиме, после искрцавања савезничких трупа у Нормандији (Француска) 6. јуна 1944. год. и снажног немачког отпора поставило се питање даљег напредовања савезника са линије фронта у Италији: у јужну Француску или

¹³⁰ Исто, стр. 165.

¹³¹ На конференцији у Лондону 3. маја 1944. године Черчил је изјавио да „велика акција на Балкану никада није ни разматрана. Била је у питању само помоћ командоса и ваздушне подршке... Американци су остали веома сумњичави, иако су постојали веома разноврсни планови за њихово довлачење на Балкан. Али то никада нећемо урадити. (подвукао Ж. О.). Само се надам да ћу бити у могућности да пружим адекватну помоћ Титу а читав проблем Медитерана посматрам са чисто војне тачке гледишта”. Erman, U: Roberts V., nav. delo, str. 178.

¹³² „Međunarodni odnosi Sjedinjenih Država – Kairo i Teheran”. U: Roberts V., nav. delo, str. 196–197.

¹³³ Исто, стр. 199.

на врх Јадрана. Рузвелт је одговорио Черчилу да не може да се сложи „са ангажовањем америчких трупа у нападу на Истру и на Балкану”, јер је тамо (у јужну Француску – примедба Ж. О.) могуће ангажовати далеко већи број америчких дивизија.¹³⁴ Искрцавање у јужној Француској 15. августа 1944, је била и коначна одлука савезника.

Искрцавање савезничких јединица на простор Балкана (Југославију) је свакако могло изазвати одређене „потресе” на унутрашњем плану. Пре свега код народноослободилачког покрета који је организовао власт на великом делу територије Југославије. Ситуација на ратишту средином и крајем 1943. године и војне победе савезника против нацистичких снага: победа јединица Црвене армије у бици код Курска јула 1943. год., а затим и ослобађање великог дела окупиране совјетске територије на Источном фронту, искрцавање британских и америчких трупа на Сицилију 9. јула 1943. и капитулација Италије 8. септембра, почетак савезничке офанзиве на Пацифику¹³⁵, као и планови о отварању Другог фронта почетком 1944. године, објективно су утицали на судбину планова о искрцавању савезничких трупа на Балкан. Идеја о искрцавању је постојала, повремено је и активирана, али објективно она није била реална како се рат ближио крају. Дешавања на ратишту, војни планови и успеси савезника, укључујући и НОП, у борби против немачких снага, ставили су идеју искрцавања *ad astra*, а предност су добили дипломатија и преговарање. Таквим исходом нису били сви задовољни, поготову Вел. Британија која је била заговорник искрцавања савезничке војске на Балкан, и четнички покрет Драже Михаиловића који је без интервенције савезника остао без војне помоћи и био је препуштен својој судбини.

Велике силе су од самог почетка оружане борбе у Југославији, па до краја Другог светског рата, водиле рачуна првенствено о својим посебним интересима. Водећи представници СССР-а, Велике Британије и САД настојали су, током читавог рата, да путем директних преговора реше постојеће супротности међу њима и да постигну договор око поделе интересних сфера. Таква политика у ствари доводи до постепеног напуштања принципа и духа Атлантске повеље.

Велика Британија и САД су покушале, кроз подршку четничког покрета, да сачувају стари поредак у Југославији, династију Карађорђевића, а тиме и своје интересе. У том циљу обе владе су, од по-

¹³⁴ „Љерчил”, U: Roberts V., nav. delo, str. 273.

¹³⁵ *Други светски рат*, Vojna enciklopedija, nav. delo, str. 485–496.

четка оружане борбе па све до маја 1944. године (Велика Британија), односно септембра 1944. године (САД) слале војну и материјалну помоћ четницима, што је имало политички значај за четнички покрет, иако је он у исто време сарађивао са Немцима и Италијанима и водио борбу против партизанских снага. Очигледно је да су у овом случају посебни интереси западних земаља добили предност у односу на општи циљ антихитлеровске коалиције, а то је била борба против сила Осовине и њихово уништење. У исто време, владе западних земаља одбијале су да помогну ослободилачку борбу партизанских снага, све док НОП није постигао такве војне успехе у борби против фашистичких земаља и постао такав политички чинилац да се са њим морало преговарати. И касније, САД и Велика Британија су настојале да очувају своје интересе постављајући захтев НКОЈ-у за постизање споразума са краљевском избегличком владом у циљу стварања једне заједничке владе у којој би снаге старог поретка имале превласт, успеле да потисну припаднике НОП-а и поново успоставе монархију, с тим и присуство западних земаља. Међутим, НКОЈ је успео да избегне све замке ових споразума и да борбу за међународно признање успешно приведе крају.

Односи вођства НОП-а са Совјетским Савезом нису били задовољавајући у читавом периоду трајања Другог светског рата. Наиме, иако је Совјетски Савез био детаљно упознат са ситуацијом у Југославији дуго није давао званичну подршку НОП-у, нити је осудио сарадњу четника са окупатором. Напротив, он је тражио од партизана да сарађују са четницима, што говори о томе да је СССР водио рачуна да по овом питању не дође до размимоилажења унутар антихитлеровске коалиције. Совјетски Савез се, такође, није одлучније супротставио притиску Запада да се руководство НОП-а споразумева са емигрантском владом. Разлог томе био је и споразум између Черчила и Стаљина о подели интересних сфера,¹³⁶ на основу ког је

¹³⁶ Једина земља са Балканског полуострва која није поменута током разговора између Стаљина и Черчила и у постигнутом споразуму о процентима била је Албанија. То, међутим, не значи да СССР и Велика Британија нису били заинтересовани за судбину Албаније и даљи развој догађаја у њој. Овакав став само упућује да су обе велике силе у политици према Албанији рачунале, пре свега, на неке друге чиниоце и да нису желеле, у том тренутку, да праве посебне политичке аранжмане о њој.

Стаљин је знао да у оквиру народноослободилачког покрета Албаније, као главне снаге у земљи, припадници Комунистичке партије Албаније имају водећу

СССР добио веће могућности за мешање у унутрашње ствари других земаља (Румуније, Бугарске и Мађарске, које су биле на страни сила Особине). Са друге стране, влада СССР-а је, нарочито од друге половине 1942. године, почела јавно да иступа у корист НОП-а. У СССР-у се налазила радио-станица „Слободна Југославија”, чији је задатак био да шири истину о борби народа Југославије против окупатора. Совјетски Савез је посредно признао нову Југославију септембра 1944. године када је од НКОЈ-а тражио формалну дозволу за прелазак и војно дејство јединица Црвене армије на југословенској територији. Дакле, са приближавањем рата његовом крају односи између НОП-а и Совјетског Савеза постајали су све бољи.

Од самог почетка своје активности народноослободилачки покрет у Југославији је показивао тежњу за независношћу и самосталном заузимању ставова о појединим питањима. Војни успеси у борби против Немаца и њихових савезника доприносили су учвршћењу његове независне позиције. Међутим, оваква позиција партизанског покрета није одговарала политици великих сила и наишла је на њихово противљење. Наиме, ниједна од великих сила није желела независан покрет који ће водити рачуна о својој земљи, што је био случај са НОП-ом у Југославији, него бити само инструмент политике једне од великих сила. То је, у ствари, и био основни узрок који је одређивао карактер односа између НОП-а у Југославији и савезничких сила током Другог светског рата.

Питање искрцавања савезника на Балкан била је једна од опција војног ангажовања западних сила, али она није реализована. Сви

улогу, што је обезбеђивало победу комуниста. Стога, он није желео да са Черчилом разговара о нечему што је, по његовом мишљењу, било очигледно да ће захваљујући победи комуниста и типу односа у међународном комунистичком дотадашњем покрету, који је подразумевао доминантну улогу прве земље социјализма и њене партије – КПСС у односу на остале КП, Албанија бити у оквиру „интересне сфере” СССР-а.

Черчил је, са друге стране, у политици према Албанији највеће наде полагао на десничарске снаге у Грчкој, с обзиром на то да су оне од самог почетка Другог светског рата тражиле да се заштите „животна и законита права Грчке”. То је, у ствари, представљало захтев свих снага за припајањем одређених делова албанске територије Грчкој.

Развој догађаја у Албанији и међународном комунистичком покрету у послератним годинама показао је да је Албанија постала део Источног блока.

С обзиром на то да не постоје расположива документа која би могла потврдити или оповрћи изнесене ставове, разматрања о овом питању остају у области претпоставки.

актери ратних сукоба на Балкану имали су свој став према искрцавању. Неки су зазирали од искрцавања савезничке војске и последица (Немци, револуционарни покрет), неки су искрцавање желели (Велика Британија, пре свих, и југословенска краљевска војска коју је водио Д. Михаиловић), а неки су је сматрали једноставно мање важном у односу на друга стратешка ратна питања (Сједињене Америчке Државе). Суштину залагања Британије да до искрцавања савезничке војске у Југославију дође најбоље је објаснио син председника Рузвелта, Елиот Рузвелт, који је био са својим оцем на конференцији у Техерану. Рузвелт млађи каже да је Черчил желео „да се преко Балкана забоду нож у Централну Европу, како би се Црвена армија задржала ван Аустрије и Румуније, па чак и Мађарске, уколико је то могуће”.¹³⁷ Стаљин је, такође, био свестан последица искрцавања савезника, али је није коментарисао. За Американце, по Рузвелту старијем (председнику САД), „најбржи начин да се стигне до победе са најмање губитака америчких живота био (је) отварање другог фронта у Западној Европи”. Дакле, свака од великих сила имала је своје конкретне (уже) циљеве и шире геополитичке интересе. До искрцавања савезничке војске на простор Балкана (Југославије) није дошло јер су глобални интереси САД имали предност у односу на све друге појединачне циљеве. Војна моћ и геополитички интереси САД определили су и војне акције савезника, а тиме и судбину (неуспелу) искрцавања савезника на Балкан.

2. Промене у међународним односима и њихов утицај на међународни положај нове Југославије

Други светски рат, завршен 9. маја 1945. године у Европи, безусловном капитулацијом Немачке, озваничио је војну и политичку победу великих сила, чланица антихитлеровске коалиције, над силама Осовине. Шестогодишње борбе вођене широм света, многобројне људске жртве¹³⁸ и материјална разарања земаља учесница промениле

¹³⁷ “As He Saw It”. Roberts V., *ibid.*, p. 205.

¹³⁸ У скоро шест година, колико је трајао Други светски рат, према неким проценама, на фронтима је погинуло 36 милиона људи, а 15 до 20 милиона је изгубило животе од бомбардовања и истребљења; ухапшено, депортовано или расељено је 45 милиона, затечено у концентрационим логорима 26 милиона, рањено или се

су слику света и изазвале промене у распореду снага у међународним односима. Међународна заједница 1945. године била је другачија у односу на ону шест година пре када је рат почео. Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез излазе из рата као две најмоћније земље света и постају чинилац без којег се није могло решити практично ниједно питање у свету. Последице Другог светског рата огледале су се у стварању низа нових држава, као и оснивању Организације Уједињених нација. Све ове промене утицале су позитивно на међународни положај нове Југославије.

Завршетак Другог светског рата означио је и почетак распада велике савезничке коалиције. Наиме, односи између САД, СССР и Велике Британије и током рата нису били најбољи, али је то превазилажено путем заједничке борбе против сила Осовине – Немачке, Италије и Јапана. Разлике у ставовима међу великим силама биле су последица различитих интереса САД, Велике Британије и СССР-а. Спорови који су постојали међу њима испољавали су се у виду незадовољства СССР-а распоредом ратних напора на појединим фронтима и захтева за отварање другог фронта. И по питању праваца будуће савезничке инвазије долази до размимоилажења међу савезницима. Развој догађаја у појединим земљама, изазван Другим светским ратом, за које су велике силе била заинтересоване, такође, ремети односе међу њима. Ипак, упркос разликама међу великим силама током рата, одржано је више заједничких конференција на којима су путем директних преговора велике силе решавале поједина питања како не би долазило до неспоразума међу њима. Конференција вођа великих савезничких сила у Јалти озваничила је нови систем међународних односа, који је почивао на надмоћности САД и СССР-а и који је, због супротности интереса, постојао између ове две државе, скривао у себи будућу поделу света на две супротне групације.

Сједињене Америчке Државе постају током Другог светског рата водећа сила западног света. Доминантан положај САД у односу на остале западне земље испољавао се у економском, политичком и војном погледу. Сједињене Америчке Државе су у односу на остале велике силе биле у предности по снази оружја, а још више по економској снази. Захваљујући чињеници да су се главне битке

смрзло на фронтима 29,5 милиона људи, уништено је око 30 милиона стамбених зграда.

Војна енциклопедија, Други светски рат, књига IX, Београд 1967, стр. 525–529.

Другог светског рата водиле на простору Европе, Северне Африке и у области Пацифика, територија САД је била поштеђена ратних разарања и бомбардовања. Са друге стране, обим индустријске производње САД, за време рата и првих послератних година, двоструко је повећан. Томе је допринела чињеница да је привреда била развијена до својих крајњих граница преоријентацијом на производњу ратног материјала и за потребе фронта. Њихова „економска превођ је била таква да је могла контролисати и начин и брзину европског опоравка”.¹³⁹ Крајем рата САД су успеле да освоје технологију производње атомске бомбе.¹⁴⁰ Сви ови чиниоци утицали су да у послератним данима америчка држава сасвим напусти политику дотадашњег изолационизма и да почиње да користи предности свог новог положаја. Америчка послератна светска стратегија¹⁴¹ срачуната је на то да се сузбије друга велика супарничка сила – Совјетски Савез, заустави „комунистичка експанзија” и да се ослабљени савезници – Велика Британија и Француска, замене у колонијама и на другим значајним војно-економским подручјима света. САД су биле, захваљујући својим финансијским средствима, и главни финансијер Администрације Уједињених нација за помоћ и обнову која је првих година након рата помагала обнову ратом порушених земаља.

Велика Британија и Француска, са завршетком Другог светског рата, губе оне позиције у међународним односима које су имале у периоду између два рата. Велика Британија је изашла из рата као победник, али није више имала моћ као некада.¹⁴² Велика Британија је била финансијски дужник САД и, као и друге савезничке државе, препушта вођство у западном свету САД, рачунајући при том на одређени положај Велике Британије у односу на друге западне земље. Утицај Француске у западном свету у војном, економском и политичком погледу био је још слабији од британског. Француска је тек у завршној фази рата призната као велика сила чланица антихитлеровске

¹³⁹ Гедис Л. Ц., нав. дело, стр. 58.

¹⁴⁰ Б. Петрановић – Ч. Штрбац – С. Стојановић, *Југославија у међународном радничком покрету*, Београд 1973, стр. 65.

¹⁴¹ Немања Божић, *Послератна глобална стратегија Сједињених Америчких Држава*, Београд 1974, стр. 105 и даље.

¹⁴² Велика Британија је 1945. године „свакако била исто толико сиромашна као и већина европских држава... Британска привреда је зависила од увоза ... производа и сировина, што више није могла да плати”. Laker Volter, *Istorija Evrope 1945–1992*, CLIO, Beograd 1999, str. 90.

коалиције. Остале веће капиталистичке државе, као што су Немачка, Јапан и Италија, осим што су војно поражене у рату, биле су и економски уништене и нису имале никаквог утицаја у капиталистичком свету првих послератних година.

Совјетски Савез, прва земља социјализма, изашао је из Другог светског рата као једна од две најјаче силе света, али свакако је био „далеко најмоћнија држава у Европи и североисточној Азији”.¹⁴³ Иако је имао највеће жртве међу савезницима, животе је изгубило око 20 милиона људи, а његова територија, која је била под привременом окупацијом фашистичке Немачке, готово уништена у економском погледу, СССР је крај рата дочекао знатно ојачан. У односу на предратни период, СССР је сада био економски развијенија, политички утицајнија, војно моћна и територијално увећана држава.¹⁴⁴ Својим војним успесима у рату против фашизма, као и активношћу унутар антихитлеровске коалиције, Совјетски Савез је успео да разбије изолацију наметнуту између два светска рата и да постане значајна светска политичка сила. Присуство трупа Црвене армије у већем делу источноевропских земаља, једног дела балканског полуострва, као и совјетска активност на Далеком истоку створили су могућност да СССР значајније утиче на даљи развој међународних односа.

Совјетски Савез је „изашао из Другог светског рата као потенцијални хегемон у Европи... али није кренуо ка доминацији над Европом”.¹⁴⁵ Са крајем рата против Немачке завршене су и ратне операције Црвене армије без намере за даљим активностима и заузимањем нових територија. Разлога за то има више. Пре свега, СССР је доживео огромна разарања током напада нацистичке Немачке и борби за ослобођење земље и први задатак је морао бити поновна изградња и обнова земље и националне економије.¹⁴⁶ Поред тога, те 1945. годи-

¹⁴³ Miršajmer Dž., nav. delo.

¹⁴⁴ СССР-у су прикључене територије Литваније, Летоније, Естоније, Источне Пољске, Бесарабије и Буковине, Молдавије, Источне Пруске, Карпато-Русије, Карелије, Петсама, Тану Туве, Курилских острва, Јужног Сахалина. Нова територија је имала површину већу него Шпанија и Португалија заједно, и тамо је живело више од 20 милиона људи. Лакер В., нав. дело, стр. 90.

¹⁴⁵ Miršajmer Dž., nav. delo, str. 263.

¹⁴⁶ Miršajmer Dž., nav. delo, str. 262; Лакер наводи да је „индустријска и пољопривредна производња (у СССР-у) 1945. год. била много мања него пре рата; Западне области су биле у рушевинама: милиони људи су страдали. Уз сву војну моћ, Русија је 1945. год. била очајно сиромашна земља. Било је јасно да ће зацељена рана

не још увек је међу савезницима антихитлеровске коалиције, упркос разликама око многих питања које су долазиле до изражаја, постојала спремност ка разговору и договору, а не конфронтацији и сукобу, што је потврдила и конференција у Потсдаму, одржана крајем јула и почетком августа 1945. Трећи, можда и најважнији разлог је снага Сједињених Америчких Држава, најјаче европске „прекоморске” државе. Међу свим западним државама једино су Сједињене Америчке Државе „имале довољно војне моћи да спрече совјетску хегемонију после 1945. и тако су америчке трупе остале у Европи током читавог трајања Хладног рата”.¹⁴⁷ Равнотежу снага у Европи нису „правиле” европске државе (као пре рата), већ је она била замењена равнотежом снага између Америке и СССР-а. Број припадника америчке, совјетске и британске војске, на почетку и крају Другог светског рата, показује како је дошло до промене односа моћи и зашто су САД и СССР били на крају рата у предности у односу на Велику Британију. Наиме, када се рат завршио Велика Британија је имала 4.700.000 војника под оружјем, САД су имале 12.000.000 а СССР око 12.500.000.¹⁴⁸ Између две државе је врло брзо дошла до изражаја разлика у концепту безбедности, како заштитити своју државу и своје интересе од могуће претње. Сједињене Америчке Државе су биле одлучне да се заштите од било чега што би их могло угрозити после победе, да „искористе” позицију велике силе и (једног од) победника у Великом рату, као и да спрече покушаје „било које непријатељске расположе-не државе да поново завлада европским континентом”.¹⁴⁹ Совјетски

и поновна изградња националне економије бити гигантски задатак који ће трајати годинама и захтевати огромне напоре”, *nav. delo*, str. 33.

¹⁴⁷ Miršajmer Dž., *nav. delo*, str. 263.

¹⁴⁸ Наиме, у току рата Велика Британија је мобилисала око 5.900.000 војника, Сједињене Државе мобилисале су око 14.000.000, а Совјетски Савез око 22.400.000. Када се Други светски рат завршио, 1945. године, Велика Британија је имала око 4.700.000 војника под оружјем, Американци су имали 12.000.000 а Совјети око 12.500.000. У погледу величине армија, Вел. Британија је током Другог светског рата ангажовала 50 дивизија, а САД 90 дивизија. Број дивизија СССР-а је био 550, али су њихове дивизије биле мање од британских и америчких. Miršajmer Dž., *nav. delo*, str. 407–408.

¹⁴⁹ Међу предностима новог положаја, којег САД нису желеле да се одрекну, свакако спадају: неспремност да врате своју војну моћ на ниво пре Другог светског рата, нису такође желеле да пропусте прилику да светску привреду „обликују” на начин који одговара америчком капитализму, изолационизам није више био прихватљив као начин „учешћа” у међународним односима и постојала је спрем-

Савез је питање своје безбедности посматрао са становишта контроле територије, било непосредно било преко контроле „пријатељских земаља”.¹⁵⁰ Зато је Стаљин током рата, на више састанака са савезницима, поставио питање измене граница у корист Совјетског Савета и у корист „пријатељских земаља” (које је Совјетски Савез сматрао битним за своју безбедност и где су се већ налазиле јединице Црвене армије, Пољска нпр.).¹⁵¹ Велика Британија и САД су, јачањем улоге Црвене армије на ратишту и њеним напредовањем ка западу, схватиле да немају могућности да се супротставе захтевима СССР што је значило и прихватање зоне утицаја Совјетског савеза.¹⁵²

Други светски рат је изазвао одређене промене и у политичкој структури Европе, нарочито у погледу унутрашњих односа у појединим земљама. У једном броју земаља Европе упоредо са рушењем фашистичког поретка рушен је и капиталистички систем односа (Југославија, Албанија), док је у другом броју земаља присуством трупа Црвене армије и деловањем снага левице започео процес новог решавања друштвено-политичких и економских проблема (Бугарска, Румунија, Мађарска, Пољска и Чехословачка). Комунистичке и радничке партије су и у неким западним земљама (Француска, Италија, Белгија), пре свега захваљујући својој улози у борби против фашизма током Другог светског рата, постигле велики успех и постале значајна политичка снага на коју се убудуће морало рачунати.¹⁵³

Промене извршене у једном делу земаља источне Европе, пораст значаја Совјетског Савеза у међународним односима, као и опадање утицаја Велике Британије и Француске, као старих колонијалних сила, довели су до многих ослободилачко-револуционарних процеса на простору Азије, што је убрзо довело до стварања неколико новоослобођених земаља. Почетак стварања нових држава довешће

ност да створе глобалну безбедносну организацију где би САД имале главну улогу. Цон Л. Гедис, нав. дело, стр. 28.

¹⁵⁰ Лакет Волтер, *Историја Европе 1945–1992*, СЛЮ, Београд 1999, стр. 124–143 Лакет наводи да су и западни савезници и Русија желели да „у ослобођеним земљама буду успостављене власти које ће бити пријатељски расположене и према њима и према њиховом политичком систему. Стаљин је, међутим, имао поверење само у једног пријатеља – оног који ће у потпуности зависити од њега, у сателита; сваки други облик власти био је сумњив”.

¹⁵¹ Лакер Волтер, нав. дело, стр. 125–141; Гедис Л. Цон, нав. дело, стр. 32–39.

¹⁵² Гедис Л. Цон, нав. дело, стр. 34.

¹⁵³ Б. Петрановић – Ч. Штрбац – С. Стојановић, нав. дело, стр. 70.

до промене односа снага у свету и постати једна од најзначајнијих карактеристика у послератном периоду.

Карактеристика прве послератне године је и оснивање Организације Уједињених нација, чији су темељи постављени током рата, и усвајање Повеље УН јуна на конференцији у Сан Франциску. УН су основане са задатком одржавања мира и безбедности у свету и да буду центар преко којег ће се унапређивати и развијати међународна сарадња међу државама на свим пољима. Требало је да буду и облик заједничког деловања великог броја различитих држава. Циљеви ОУН и начела о општењу држава у међусобним односима, изложени у Повељи УН, имали су позитиван утицај на односе међу државама у међународној заједници.

Све ове промене, изазване Другим светским ратом, утицале су позитивно на међународни положај¹⁵⁴ Демократске Федеративне Југославије. То се пре свега односи на промене извршене у Југославији суседним земљама, као и другим источно-европским земљама, чиме је била створена основа за успостављање пријатељских односа нове Југославије са њима. Нова Југославија је, преко сарадње и помоћи коју је пружала КПЈ-у својим колегама у КП Албаније и Бугарској радничкој партији (комуниста) још у току рата, омогућила је добре односе са Албанијом и Бугарском. Рушење капиталистичког система односа у Албанији, и почетак таквог процеса у Бугарској, још више су допринели блискости односа ових земаља са ДФЈ. Присуство трупа Црвене армије и јачање снага комуниста у Мађарској, Румунији, Пољској и Чехословачкој, представљало је сигуран знак да су и ове земље кренуле путем изградње новог поретка. Тиме су уједно и стваране могућности за сарадњу Југославије са већим бројем земаља.

Оријентацији Демократске Федеративне Југославије на изградњу нових (социјалистичких) друштвених односа погодовала је и чињеница да је СССР, као прва земља социјализма, постао такав војни и политички фактор у међународним односима без којег се није могло решити ниједно важније светско питање. Потписивање Уговора о пријатељству и сарадњи између СССР-а и ДФЈ од 11. априла

¹⁵⁴ „Под међународним положајем Југославије, као и сваке земље, подразумева се њен општи положај у међународној заједници, који је резултат узајамног дејства свих врста спољних и унутрашњих чинилаца који утичу, у позитивном или негативном смислу, на њен унутрашњи развитак, њену спољну политику и посебно на позицију и карактер односа са другим државама, а нарочито са суседним земљама и великим силама.” В. Гавранов – М. Стојковић, нав. дело, стр. 312.

1945. године условило је даље приближавање у односима између две земље, што је било од великог значаја за нову Југославију.

На унутрашњем плану, могао се слободније наставити започети процес друштвено-економских промена и изградња новог друштвеног поретка. На плану међународних односа, приближавање Југославије СССР-у отварало је могућности за активнију улогу ДФЈ и учествовање у решавању бројних међународних проблема, како општинских тако и оних који су се непосредно тicali управо ДФЈ. Стварање Организације Уједињених нација, те низа нових држава широм света, допринели су, са своје стране, сужавању интереса империјалистичких земаља.

Демократизацији међународних односа, а тиме и побољшању међународног положаја Југославије, допринео је војни, политички и економски пораз фашизма како широм света тако и у суседним земљама – Италији и Аустрији.

Међутим, са становишта интереса великих сила Југославија се 1945. године налазила у сфери подељених интереса. Споразум између Стаљина и Черчила из октобра 1944. године о заједничкој акцији и политици према Југославији у односу 50 : 50, као и конференција шефова држава трију великих сила одржана на Јалти, показују њихову жељу да постигну међусобну сагласност о подели сфера интереса и утицаја, односно у случају Југославије да тај интерес буде подједнак.

Економски односи Југославије са другим земљама у 1945. години нису били потпуније развијени и налазили су се у сенци политичких односа.

3. Промене унутар Демократске Федеративне Југославије

Нова Југославија је успешно завршила четворогодишњу борбу против нацистичке Немачке, њених савезника и њихових сарадника. Али у економском погледу крај рата држава је дочекала разрушена и опустошена. Пред владом ДФЈ стајали су важни задаци. Требало је приступити обнови земље и изградњи новог друштвеног уређења, и предузети бројне мере реформског карактера. Тако важни задаци могли су се остварити под условом да у земљи влада мир и да све расположиве снаге друштва узму активног учешћа у изградњи земље.

Размере изузетно лоше економске ситуације у Југославији након рата могу се потпуније схватити ако се зна економска слика краљевине Југославије. Наиме, Југославија је до пред Други светски рат била заостала пољопривредна земља са неразвијеном и по обиму малом индустријом. По степену економског развоја налазила се међу последњим земљама у Европи. Национални доходак по становнику износио је око 112 САД долара.¹⁵⁵ Од пољопривреде, као основне делатности, живело је 76,6% становништва, према попису из 1931. године. Техничка опремљеност пољопривреде била је веома лоша.

Стопа раста индустријске производње у периоду 1929. до 1939. године износила је само 1,8%. Продуктивност рада у неким гранама производње била је и до 20 пута мања од нивоа продуктивности у неким земљама Запада. Читава југословенска индустрија запошљавала је 1939. године око 300.000 радника.¹⁵⁶ Индустрија и рударство су 1938. године учествовали у стварању укупног националног дохотка са око 18%. Карактеристика југословенске индустрије била је и та да је страни капитал имао одлучујући утицај у бројним индустријским гранама: електроенергији, металургији, металопрерађивачкој индустрији, производњи мрког угља, хемијској индустрији, производњи шећера, производњи боксита, бакарне и оловно-цинкане руде, производњи пирита и шибица, производњи памучне пређе и др. Укупно учешће страног капитала у капиталу земље износило је 49,5%.¹⁵⁷ Животни стандард становништва био је веома лош.¹⁵⁸

Четворогодишње борбе вођене на југословенској територији, многобројна разарања, пљачкање и уништавање опреме и машина од стране припадника фашистичких снага, прекомерно и безобзирно искоришћавање сировина још више су допринели ионако лошој економској ситуацији у земљи. Губици које је претрпела Југославија у Другом светском рату били су огромни. Према броју људских жртава и материјалним губицима Југославија се, међу савезничким земља-

¹⁵⁵ Југославија – тридесет година после ослобођења и победе над фашизмом 1945–1975. год., Савезни завод за статистику, Београд 1975, стр. 11.

¹⁵⁶ Исто, стр. 62–63.

¹⁵⁷ Кидрич Борис, *Изградња социјалистичке економике ФНРЈ*, сабрана дела, књига III, Београд 1960, стр. 353.

¹⁵⁸ Потрошња електричне енергије по становнику износила је 5,1 kWh. На око 450 становника долазио је само један радио-апарат. На 3.236 становника био је један лекар, а на једну болесничку постељу 500 становника. Потрошња тканина по становнику износила је 12,5 м², а индустријски произведене обуће 0,5 пари. *Југославија*, нав. дело, стр. 92–102.

ма, налазила на трећем месту – одмах иза СССР-а и Пољске. Подаци за 1945. годину показују да су Југословенски губици у људству износили 1.706.000 људи, што је у односу на 15.8000.000, колико је Југославија имала становника у време рата, износило 10,8% укупног становништва. У оружаном борби са фашистима и њиховим савезницима погинуло је 305.000 бораца. Поред тога, терору окупатора је било подвргнуто и избачено из активног живота (ратни заробљеници, интернирци, принудно расељена лица, лица на принудним радовима, лица насилно мобилисана) око 1.600.000 особа, што чини 10,2% целокупног југословенског становништва.¹⁵⁹

У материјалном погледу штете у националном богатству Југославије, настале разарањем, уништавањем и пљачком окупаторских држава, износиле су (према подацима из 1938. године) 9,145 милијарди долара, или 17% од укупне штете свих савезничких земаља. Материјални губици Југославије били су за 7,2 пута већи од губитака Сједињених Америчких Држава, 34,6 пута већи од губитака Грчке, 2,2 пута од губитака Чехословачке, 2 пута од губитака Холандије итд.¹⁶⁰

Велике штете нанесене су пољопривреди, која је до рата чинила основу привредног живота земље. Потпуно је уништено 289.000 сеоских газдинстава са целокупним инвентаром. Спаљено је, уништено или оштећено 43.000 стамбених и пољопривредних зграда. Без крова над главом остало је око 3.300.000 особа – што представља петину југословенског становништва.¹⁶¹ Уништено је преко 15.000.000 воћака и око 84.000 ha винограда, што представља једну четвртину од предратног броја. Губитак сточног фонда (коњи, говеда, свиње, овце) износио је преко 50% од предратног броја стоке. Пољопривредни инвентар је највећим делом уништен или однет из земље.¹⁶²

Велике штете причињене су и индустрији. Хемијска индустрија је оштећена за 57,2%, текстилна за 53,4%, метална индустрија за

¹⁵⁹ Људске и материјалне жртве Југославије у ратним напорима 1941–1945. године, изд. Репарационе комисије ФНРЈ; Николајевић Борко, *Репарације*, Сарајево 1956, стр. 181–185.

¹⁶⁰ Исто, стр. 185–186.

¹⁶¹ Исто, стр. 188.

¹⁶² Тако је уништено: 1.530 трактора, 2.485 парних локомотива, 12.800 вршилица, 380.000 плугова, 3.200 жетелица, 485.000 сељачких кола, као и безброј других пољопривредних машина, справа и алата. Изјава генералног секретара председништва владе ДФЈ Митра Бакића страним новинарима о висини ратне штете причињене Југославији у току Другог светског рата, Београд 19. августа 1945. *Документи...*, стр. 194–198.

49,8%, електрична за 30,2%, прехранбена индустрија за 22%, грађевинска индустрија за 17,5%.¹⁶³ Није било ниједног од 223 рудника у земљи који није био оштећен од стране непријатеља. Саобраћај је такође био уништен. Разорен је велики део пруга, локомотива и вагона. Велики број бродова био је потопљен или одвучен, луке и бродоградилница оштећена или уништена. Огромне штете нанете су и школама, болницама, научним и социјалним установама, културно-историјским споменицима. Целокупне државне резерве кованог новца, девиза, драгоцености и племенитих метала (преко 10 тона злата и 82 тоне сребра) биле су изнете из земље.

У таквим условима Влада ДФЈ приступила је обнови земље. Требало је што пре обезбедити услове за живот и рад људи, створити јединствено привредно подручје и монетарни систем, обновити саобраћај и др. То су биле претпоставке неопходне за настављање процеса револуционарних промена започетих у току рата. Обнова привреде била је уједно и чинилац политичке стабилизације. Економска нестабилност могла је проузроковати и политичку, што не би било повољно за Привремену владу ДФЈ у условима када рат још није био завршен, читава земља ослобођена, а још увек у земљи деловали остаци старих политичких и војних структура.

У обнови земље, коју је поставило привредно повереништво Националног комитета ослобођења Југославије крајем 1944. године, коришћена су искуства стечена на ослобођеној територији у току народноослободилачког рата. Са обновом земље се започело почетком 1945. године, иако сви њени делови још нису били ослобођени. У обнову су се укључили сви слојеви становништва, милиони радних људи, путем добровољних радова на рашчишћавању рушевина и обнови привредних објеката.

Приоритет у обнови земље добиле су најважније привредне гране: индустрија, рударство, саобраћај и пољопривреда. Обнова ових основних грана постављала се као услов оживљавања других, споредних привредних делатности. Посебни разлози који су одређивали примат индустрије били су одређени значајем индустрије за развој земље јер „њеним јачањем снажи државни сектор у привреди, а преко њега задругарство; доприноси одбрамбеној способности земље; ствара услове за подмирење потреба народа; јача привредну независност

¹⁶³ Кидрич Борис, нав. дело, стр. 194.

земље”.¹⁶⁴ Иако је обнову индустрије успоравао недостатак сировина, полуфабриката, опреме, стручњака, транспортних средстава, чињеница да је у завршној фази рата индустрија радила за фронт и да је, захваљујући огромним напорима, почео да расте обим индустријске производње. Тако је производња предмета за цивилно становништво, у периоду мај–август 1945. године, порасла у сразмери: текстилна индустрија за 157,4%, кожна за 123,3%, хемијска за 38,4%, прехранбена за 68,2%.¹⁶⁵

Обнова индустрије била је праћена обновом саобраћаја: железничког, поморског и друмског, као и активношћу владе ДФЈ да што пре оспособи пољопривредну производњу ради решавања проблема исхране становништва. При томе, посебан проблем представљао је недостатак пољопривредне радне снаге који је решаван организовањем колективних акција. У лето и јесен 1945. године на пољима Бачке, Баната и Срема нашло се око 50.000 сезонских радника из Босне, Србије и Македоније, који су за рад исплаћивани у натури (житу, кукурузу).¹⁶⁶ Али количина произведене робе, уз помоћ коју је држава добијала од Агенције Уједињених нација за помоћ и обнову (УНРРА), била је недовољна, тј. потребе становништва биле су веће, па је проблем исхране и даље постојао. Ради регулисања прехране градског становништва, војске и подмирења индустрије пољопривредним производима, Привремена влада ДФЈ уводи у јесен 1945. године обавезан откуп пољопривредних производа. Влада ДФЈ уводи и систем планске расподеле пољопривредне и индустријске робе. На тај начин се настојало да се роба расподели свим слојевима становништва и у свим крајевима земље, при чему су предност у снабдевању имали они крајеви који су у рату највише пострадали.

Једна од мера Привремене владе ДФЈ, у циљу елиминисања негативних појава у привредном животу земље, била је и замена многобројних окупационих валута¹⁶⁷ јединственим динаром ДФЈ. Дејством

¹⁶⁴ Петрановић Бранко, *Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове*, Београд 1969, стр. 318.

¹⁶⁵ Петрановић Бранко, *Политичке и правне прилике за време Привремене владе ДФЈ*, Београд 1964, стр. 26.

¹⁶⁶ Петрановић Бранко – Чедомир Штрбац, *Историја социјалистичке Југославије*, Београд 1977, стр. 53.

¹⁶⁷ На југословенској територији циркулисале су следеће валуте: Недићев динар, усташка куна, бугарски лев, албански лек, италијанска лира, немачка марка, немачки реквизициони бонови, бонови Бугарског државног зајма и др.

јединствене валуте настојало се постићи: побољшање куповне моћи становништва, неутралисање шпекулације и стварање јединствене привредне територије.

Упоредо са започетим процесом обнове земље, народна власт започиње и промене у друштвено-економској структури. Питање масовне експропријације имовине припадника капиталистичке класе долази на дневни ред, чему су погодвали повољни унутрашњеполитички услови који се огледају у даљем учвршћењу народне власти. Промене револуционарног карактера у земљи су се више преводиле са политичког на економско поље. Основни облик експропријације у току читавог рата била је конфискација. Са завршетком рата и у току 1945. године, поред конфискације, примењују се и други облици експропријације: стављање имовине под секвестар, одузимање ратне добити, аграрна реформа и др.¹⁶⁸

На основу одлуке Председништва АВНОЈ-а о прелазу непријатељске имовине у државну својину, од 21. новембра 1944. године, конфискована је сва имовина немачког Рајха и његових држављана који су се налазили на територији Југославије; имовина лица немачке народности, изузимајући она која су се борила у редовима НОВЈ, или су били припадници неутралних држава, а нису имали непријатељско држање за време окупације; сва имовина ратних злочинаца, сарадника окупатора, издајника и економских сарадника окупатора.¹⁶⁹

Законом о одузимању ратне добити из 1945. године одузета је имовина свим лицима која су током рата стекли вишак (увечање имовине) користећи се „изузетним приликама и бедом народа”.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Јављају се и други облици слабљења економске снаге буржоазије (одузимање имовине због преступа против националне части у току рата, задржавање вишкова приликом замене новца), али они имају мању вредност у експропријационој политици, носе допунско обележје и постижу мањи економски ефекат. Б. Петрановић – Ч. Штрбац, нав. дело, стр. 55.

¹⁶⁹ Odluka Predsedništva AVNOJ-a o pelazu u državnu svojinu neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom neprisutnih lica i o sekvestru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile, 1. novembra 1944, Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 745–746. Секвестација је представљала одузимање имовине од одсутних лица и оних чије је држање у току рата било сумњиво, али чији случајеви нису били судски расправљани. Иако се секвестацијом није мењала власничка основа, чињеница да се имовина налазила под контролом органа народне власти, који је по правилу узимао и читаву акумулацију, она је практично значила исто што и национализација.

¹⁷⁰ Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vreme neprijateljske okupacije, 24. maja 1945, Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 746.

Након овог, првог таласа експропријације, крајем 1945. године било је подржављено 75% рударства, 90% црне металургије, 100% производње хране, 160% неметала.¹⁷¹

Привремена влада ДФЈ је, у Декларацији од 9. марта, као један од циљева истакла решавање питања као што су „аграрна реформа и колонизација, како би сиромашни слојеви сељаштва добили на уживање земљу са потребним инвентаром”.¹⁷² Аграрну реформу су захтевали и карактер револуције и масовно учешће сељака у њој. Три месеца након ослобођења Југославије Привремена народна скупштина ДФЈ је усвојила, 23. августа 1945. године, Закон о аграрној реформи и колонизацији.¹⁷³

Основни принцип аграрне реформе, истакнут и у закону, да земља припада онима који је обрађују – доследно је поштован.¹⁷⁴ Укупни земљишни фонд од 1.576.000 ха створен је конфискацијом земљишта припадника немачке националне мањине (636.800 ха); великих поседа 235.000 ха; поседа црква и манастира 163.700 ха; земљорадничких поседа изнад максимума 122.000 ха и осталих категорија земљишта 109.400 ха.¹⁷⁵ Од овог земљишног фонда више од половине (797.000 ха или 51%) припало је сељацима. Земљу је добило: 179.961 породица сиромашних сељака који су већ имали мале поседе земље, 70.701 породица беземљаша и 65.753 породица колониста.

Остатак земљишног фонда распоређен је: државним пољопривредним добрима 288.000 ха, или 18,3%, државним установама 20.357 ха, или 1,3%, државним предузећима 40.000 ха, или 2,5%,

¹⁷¹ Петрановић Б. – Штрбац Ч., нав. дело, стр. 56.

¹⁷² Декларација јединствене владе ДФЈ. *Документи ...*, стр. 9.

¹⁷³ *Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji*, 23. avgusta 1945. Petranović B. – Zečević M., nav. delo, str. 746–748.

¹⁷⁴ Највећи отпор усвајања Закона о аграрној реформи пружиле су оне снаге које су управо и биле највише погођене његовом применом. Пре свега заступници цркве, како римокатоличке тако и православне, који су упутили представке органима власти нове Југославије устајући против било каквих аграрних мера које би задрале у њихов посед. Приликом дискусије у Привременој народној скупштини против Закона о аграрној реформи иступила је и скупштинска опозиција, са Миланом Гролом на челу као и крупни војвођански земљопоседник, иначе посланик Скупштине, Дуда Бошковић. Касније, приликом гласања, опозиција се изјаснила за усвајање Закона иако је, позивајући се на економске разлоге, настојала да одложи његово прихватање.

¹⁷⁵ Петрановић Б., нав. дело, стр. 57.

земљорадничким задругама 40.700 ha, или 2,6%, и шумском државном поседу 380.000 ha, или 24,3%.

Земљишни максимум којим је земља остављена у својини земљорадника није могао бити мањи од 20 ha нити већи од 35 ha обрадиве земље, што је зависило од броја чланова породице, квалитета и врсте земљишта. Манастирима и другим верским објектима остављено је највише до 5 ha земље (баште, виногради, воћњаци или шуме). У случају да су неки од ових објеката били од историјског значаја остављено је у власништво највише 2 ha обрадиве земље.

Колонизација обрадиве земље, започета у јесен 1945. године, представљала је саставни део решавања сељачког питања. Спроведена је тако што су колонисти, поред земље, добили, без накнаде, и стамбене зграде и оруђа потребна за обраду земље. Колонизацијом је уједно постигнуто неколико циљева: побошљан је социјални и економски положај оног дела становништва који је из пасивних крајева дошао у Војводину (колониста); добијена је нова радна снага потребна за обраду земље и ојачане су позиције нове власти у овом подручју.

Народна власт је у оквиру решавања сељачког питања извршила и брисање предратних сељачких дугова, што је значајно помогло у рату настрадалом сељаштву.¹⁷⁶

Са становишта питања обнове земље година 1945. представља само један почетак када југословенска привреда полако почиње да се обнавља, када обим производње у већини грана индустрије тек достиже ниво из 1939. године, и када се стварају одговарајуће претпоставке за повећање обима производње, што је и остварено у наредним годинама. Упркос тешкој ситуацији, обнова се углавном ослањала на властите (физичке, материјалне и финансијске) снаге и није зависила од спољних фактора, јер економски односи ДФЈ са иностранством нису били најбољи – погоршање политичких односа са западним земљама било је праћено и у економској сфери. Насупрот томе, политички односи ДФЈ са источноевропским земљама били су добри, али су ниво економске размене и помоћ коју смо добијали били мали.

Све почетне, иако скромне, резултате у обнови разрушене земље било је могуће постићи само под условом да у земљи влада мир и да не постоје међународни сукоби у којима би учествовала и

¹⁷⁶ Сељачки дугови су одлуком власти смањени од 130 милиона динара на суму од 30 милиона динара, што је била значајна помоћ сељаштву. Петрановић Б., нав. дело, стр. 71.

наша земља. Привремена влада ДФЈ је зато, у својој међународној активности прокламовала кроз залагање за мир и мирно решавање спорова међу државама, настојала да осигура такво стање. Успостављање добрих, пријатељских односа ДФЈ са суседним и другим земљама, као и великим силама, посебно савезничким силама, отворило је могућност да Југословенска армија смањи свој број војника под оружјем који би онда узели учешћа у обнови и изградњи земље. Стабилизација унутрашње ситуације у земљи (почетак обнове и решавања низа економских проблема) давала је могућност Привременој влади ДФЈ за самосталније иступање у међународним односима, независније заузимање ставова у појединим међународним проблемима, а тиме и афирмацију политике ДФЈ. Са друге стране, промене у друштвено-економској структури југословенског друштва, које је извршила народна власт, и почетак изградње нових друштвених односа, довели су до слабљења економске моћи оних снага на које су рачунале владе САД и Велике Британије у својој политици према новој Југославији. То је утицало на промену њиховог става према ДФЈ. Негативан став Англо-Американаца према новој Југославији имао је повратан утицај и на политику владе ДФЈ у међународним односима. Захлађење односа са западним земљама је имало за последицу, на другој страни, приближавање ДФЈ источноевропским земљама, првенствено Совјетском Савезу.

Велике силе чланице антихитлеровске коалиције (Вел. Британија, САД и СССР) су током целог рата, међусобним договорима и самосталним акцијама, настојале да реше најважнији заједнички циљ – победу над фашистичким земљама, а затим и своје појединачне интересе. У случају решавања југословенског питања главну реч је током целог рата водила Велика Британија, заједно са Совјетским Савезом, док су САД објективно готово у свему следиле британску политику. Сарадња СССР-а је била драгоценост за Вел. Британију, јер је у Југославији главни војни фактор постао револуционарни покрет, који су водили комунисти, идеолошки партнери комуниста у Совјетском Савезу. Зато је првих година рата Совјетски Савез следио политику Велике Британије према Југославији, тражећи од комуниста да сарађују са патриотским снагама (четничким покретом Д. Михаиловића) у ослобађању земље од фашизма. Али промена ситуације на ратишту Југославије током 1942. и 1943. године, јачање народноослободилачког покрета и успеси у борбама против фашистичких снага, уз истовремено „изостајање” војних дејстава ју-

гословенске краљевске војске (четника) против Немаца и Италијана, у највећој мери трасирало је и развој догађаја око Југославије у годинама до краја рата. Револуционарни покрет од Другог заседања АВНОЈ-а, крајем 1943. године, и формирање Националног комитета ослобођења Југославије, са обележјима привремене владе, постаје и политички фактор. Велика Британија је разумела реалност ситуације у Југославији, надмоћ НОП-а и његову војну моћ и прихватила НКОЈ као саговорника, настојећи да кроз директне разговоре НКОЈ-а (Тита) и Краљевске владе (Шубашића) нађе организациони и кадровски модел за формирање будуће заједничке владе. Наравно, и за осигурање својих интереса у будућој влади. СССР и САД су подржавали све ове активности Вел. Британије. Уз бројне тешкоће, разговори Тито – Шубашић су завршени успешно и формирана је Привремена влада Демократске Федеративне Југославије. У међувремену, ситуација на ратиштима широм света почела се мењати у корист чланица антихитлеровске коалиције, а на Источном фронту у корист Совјетског Савеза. Ратне победе поставиле су на дневни ред и питање посебних интереса великих сила, а то је однос према одређеним територијама и државама. Као и раније у историји, проблем је решаван снагом оружја. Незадрживо кретање Црвене армије крајем 1944. године на просторима Источне Европе и Балканског полуострва било је не само контрола територије великог броја држава, већ и кроз подршку СССР-а комунистичким партијама, почетак друштвених промена и изградња нових „друштава народне демократије”. Тиме је срушен и Версајски систем организације држава и простора направљен после Првог светског рата. Контролом територије уз присуство Црвене армије и кроз идеолошку сагласност са партијама левице у државама овог простора, Совјетски Савез је на крају Другог светског рата постао снажан геополитички фактор света. У Југославији, географски централној држави Балканског полуострва, већину у влади ДФЈ чинили су комунисти, што је била претпоставка за блиске односе нове Југославије са совјетском државом. Потписивање Уговора о пријатељству и сарадњи ДФЈ са СССР-ом, 11. априла 1945, то је потврдило.

Западне земље (Вел. Британија и САД) су оснивањем ДФЈ и потписивањем Уговора ДФЈ са СССР-ом „изгубиле” једног члана из своје интересне сфере. Оне нису успеле да кроз споразуме Тито – Шубашић, нити кроз структуру Привремене владе и скупштине, обезбеде било какав јачи политички утицај у Југославији. Већину, и то убедљиву, чинили су представници револуционарног покрета, а међу њима

комунисти. Нова влада је, сходно структури чланова и наслањајући се на органе власти створене у земљи током рата, одмах приступила обнови земље, али и друштвеним променама које су означиле почетак изградње новог, социјалистичког друштвеног система.

На међународном плану, завршетком Другог светског рата, две државе су се издвојиле као водеће: Сједињене Америчке Државе и Совјетски Савез. Иако је међу њима још увек постојао дух сарадње, почеле су се јављати пукотине у њиховим односима, са великим негативним последицама на цео свет. Европа се полако, али сигурно, почела делити на два блока земаља: западни, са САД на челу, и источни, који је водио СССР. ДФЈ је логично била сврстана у блок држава са СССР-ом и одмах се видела и негативна последица за њу. Приликом решавања питања западних граница југословенске државе, са Италијом и Аустријом, западни савезници нису желели да изађу у сусрет оправданим југословенским захтевима. Чак је претила и опасност њихове оружане интервенције. До оружане интервенције на Југославију није дошло, али ни до унапређења међудржавних односа. Европа се полако почињала делити за једну или другу велику силу. Био је то почетак формирања блоковског света.

III.

**ОДНОСИ СА САВЕЗНИЦИМА
И ПИТАЊЕ ЗАПАДНИХ
ГРАНИЦА ДФЈ**

1. Односи ДФЈ са Савезом Совјетских Социјалистичких Република

Основну карактеристику активности Привремене владе ДФЈ у међународним односима чини оријентација на успостављање што тешње сарадње са Совјетским Савезом, као и развијање такве сарадње са суседним и другим источноевропским земљама. Главни разлог томе лежи у чињеници да се Совјетски Савез, од стране владе ДФЈ, сматрао као важан међународни фактор који може да гарантује наставак друштвених и политичких промена започетих у Југославији у току рата као и подршку у решавању питања западних граница, са Италијом и Аустријом. Зато је и први спољнополитички акт који је потписала Привремена влада ДФЈ био Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи са СССР-ом. Уговор је потписан 11. априла 1945. године за време посете делегације владе ДФЈ Совјетском Савезу.¹⁷⁷ Током године, постало је јасно да СССР доживљава ДФЈ као савезника од кога се очекује да следи ставове Совјетског савеза, али и да СССР има у међународним војним силама своје циљеве који нису били истоветни захтевима ДФЈ.

Уговор о пријатељству са СССР-ом је предвиђао заједничку борбу двеју земаља против хитлеровске Немачке до коначне победе; пружање војне и друге помоћи и потпоре свим средствима у случају да једна земља буде увучена у војне акције против Немачке, ако би она обновила своју нападачку политику било сама или са неком дру-

¹⁷⁷ Делегација Привремене владе ДФЈ је боравила у званичној посети СССР-у од 5. до 20. априла 1945. године. На челу делегације налазио се председник Министарског савета и министар народне одбране Јосип Броз Тито. Чланови делегације били су: министар иностраних послова др. Иван Шубашић, министар Црне Горе Милован Ђилас, министар трговине и снабдевања Никола Петровић, министар рударства Бане Андрејевић и шеф југословенске Војне мисије у СССР-у генерал-лајтант Рудолф Приморац. То је била прва посета делегације владе ДФЈ једној страниој земљи. *Документи ...*, стр. 25.

гом државом која би се придружила Немачкој, непосредно или ма у каквом другом облику;¹⁷⁸ обострано учешће, „у духу најискреније сарадње, у свима међународним акцијама које имају за циљ обезбеђење мира и безбедности народа”.¹⁷⁹ Обе стране су се обавезале да неће закључивати никакав савез и да неће узимати учешћа ни у каквој коалицији упереној против друге стране. Стране уговорнице су изјавиле да ће и након завршетка рата радити „у духу пријатељства и сарадње у циљу даљег развитка и учвршћења економских и културних веза међу народима обеју земаља”.¹⁸⁰ Време важности овог Уговора било је предвиђено на 20 година.

Закључење уговора о пријатељству са Совјетским Савезом допринело је учвршћењу међународног положаја Привремене владе ДФЈ и представљало је „међународноправну основу и темељ спољне политике Југославије у наредним годинама”¹⁸¹, до 1948/49. године.

Јосип Броз Тито је, говорећи на Трећем заседању АВНОЈ-а о спољној политици владе ДФЈ, потписивање Уговора о пријатељству са Совјетским Савезом оквалификовао као „најзначајнији вањскополитички акт у историји нове Југославије”, чиме су коначно „остварене вјековне тежње наших народа и успостављена неразорива веза са Совјетским Савезом, која ће бити гаранција наше сигурности и велика корист за развитак наше земље”.¹⁸²

Оријентација Југославије на сарадњу са Совјетским Савезом била је условљена бројним разлозима. Пре свега, треба имати у виду однос који је постојао између КПЈ, као владајуће политичке снаге у

¹⁷⁸ Очигледно је да се овај члан Уговора односио пре свега на Југославију. Иако је њиме била предвиђена обавеза обе стране да притекну једна другој у помоћ, у случају да једна од њих буде увучена у ратни сукоб, ово је пре свега важило за Совјетски Савез у односу на Југославију, с обзиром на тадашњи војни потенцијал и улогу СССР-а у међународним односима. На тај начин је стављено до знања свим државама „заинтересованим” за развој унутрашње ситуације у Југославији, пре свега западним земљама, да ће Совјетски Савез помоћи одбрану независности нове Југославије.

¹⁷⁹ Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између ДФЈ и СССР-а, Москва 11. априла 1945. *Документи ...*, стр. 27.

¹⁸⁰ Исто, стр. 27.

¹⁸¹ Штрбац Чедомир, *Југославија и односи између социјалистичких земаља*, Београд 1975, стр. 51.

¹⁸² Експозе председника Министарског савета и министра народне одбране Јосипа Броза Тита на Трећем заседању АВНОЈ-а, Београд, 8. августа 1945. *Документи ...*, стр. 187–188.

ДФЈ и КПСС у међународном комунистичком покрету. Под утицајем КПСС, односно Совјетског Савеза, налазио се читав комунистички покрет. КПЈ је гледала у Совјетском Савезу прву земљу социјализма. Углед СССР-а је стално развијан у најширим народним слојевима, како у току рата тако и после његовог завршетка. Приближавање Југославије Совјетском Савезу било је и природна последица усмерености КПЈ на социјалистички развитак земље. Поред тога и „монолитизам као основна карактеристика традиционалних односа у међународном комунистичком покрету захтевао је тесно повезивање и потпуно јединство, у првом реду с првом земљом социјализма”.¹⁸³

Заједничка борба две земље против нацистичке Немачке у Другом светском рату била је такође од значаја за развој совјетско-југословенских односа. Совјетски Савез је у току рата морално и материјално помагао борбу југословенских народа за ослобођење земље и победу над нацизмом. Совјетска средства јавног информисања су од половине 1942. године давала публицитет борби народа Југославије против фашизма. У току рата у Совјетском Савезу се налазила и емитовала свој програм партизанска радио-станица „Слободна Југославија”.¹⁸⁴ Совјетски Савез је посредно признао нову Југославију септембра 1944. године. Наиме, приликом посете председника НКОЈ-а Ј. Б. Тита Москви постигнут је договор са совјетском Војном командом, односно совјетском владом, о дејству јединица Црвене армије на југословенској територији. Том приликом совјетска влада је тражила од НКОЈ-а да дâ „пристанак за привремени улазак совјетских трупа на југословенску територију”¹⁸⁵, што је уједно значило и признање НКОЈ-а као револуционарне владе. На основу Московског споразума јединице Црвене армије су се налазиле на југословенској територији од 29. септембра до краја новембра 1944. године и у том периоду, заједно са јединицама НОВЈ, учествовале у ослобађању источних крајева Југославије и Београда. Совјетски Савез је, такође, крајем рата упутио помоћ Југославији у виду тешког наоружања, авијације и екипа војних стручњака.¹⁸⁶

¹⁸³ Штрбац Чедомир, нав. дело, стр. 51.

¹⁸⁴ Радио-станица „Слободна Југославија” основана је 11. новембра 1941. године у Совјетском Савезу. Од априла 1942. до престанка рада јануара 1945. године станица је радила у Москви. Њен основни задатак био је ширење истине о борби народа Југославије против окупатора и њихових слугу.

¹⁸⁵ Дедијер Владимир, *Документи 1948. год.*, књига I. Београд 1979, стр. 30.

¹⁸⁶ Пленча Душан, нав. дело, стр. 344.

Приближавање ДФЈ Совјетском Савезу може се посматрати и у оквиру улоге коју је имао СССР у међународним односима након Другог светског рата. За разлику од периода између два рата када је СССР био подвргнут изолацији и економској блокади, после Другог светског рата он постаје моћна војна и политичка сила без чијег се учешћа није могло решавати ниједно питање у свету. Привремена влада ДФЈ је очекивала да Совјетски Савез, као прва земља социјализма и велика сила, пружи подршку мерама социјалистичког преображаја, као и у борби за национални интегритет земље, решење проблема западних граница и испуњења репарационих потраживања. Реаговања западних савезника према развоју догађаја у земљи још више су условила приближавање Југославије Совјетском Савезу. Наиме, пар дана после потписивања Уговора о пријатељству између ДФЈ и СССР-а Влада Велике Британије је, сматрајући да потписивање Уговора представља напуштање савезничких веза ДФЈ са западним савезницима, извршила притисак на владу ДФЈ захтевајући од ње да одмах плати сву робу примљену за време Другог светског рата на основу Уговора о материјалној помоћи закљученог између британске и југословенске владе у току рата.¹⁸⁷ У ствари, учвршћење унутрашње ситуације у ДФЈ и доношење социјалистичких мера за западне савезнике представљало је знак да совјетски утицај у Југославији има превагу у односу на западни, што је и условило њихово негативно понашање. Зато западни савезници и нису дозволили прикључење територија Јулијске крајине и Корушке Словеније Југославији. Дакле, приближавање ДФЈ Совјетском Савезу у току 1945. било је условљено не само субјективним ставом (политика већине руководства југословенске владе) већ и објективним (састав западних савезника према новој Југославији). Овакав курс југословенске владе према СССР-у био је у одређеној мери и гарант сигурности Југославије, јер је Совјетски Савез „објективно спречавао акцију империјалистичких држава против Југославије”, с обзиром на то да западне силе „нису смеле у датој констелацији међународних односа ризиковати покушај насилне измене прилика у ДФЈ”.¹⁸⁸ Политика Совјетског Савеза у међународним односима изједначавана је са миром и прогресом. Југославија је подржавала ставове владе Совјетског Савеза у низу

¹⁸⁷ Пленча Душан, нав. дело, стр. 397.

¹⁸⁸ Петрановић Бранко, *Политичке и правне прилике за време Привремене владе ДФЈ*, стр. 105.

питања: одбијање пријема Шпаније у ОУН, пријем у чланство ОУН земаља које су учествовале у борби против фашизма, за изручење и суђење ратним злочинцима у земљама у којима су починили злочине; на плану денацификације Немачке и извршењу одредаба Постдамске конференције.¹⁸⁹

Економски односи између Југославије и СССР-а у 1945. години били су у сенци политичких, али је ипак остваривана сарадња. На основу трговачког споразума о размени робе, из априла 1945, Југославија је током године добила од Совјетског Савеза углавном течно гориво које је највише помогло да се обави сетва у Војводини. Поред тога, Југославија је добила и извесне количине хемикалија. У Совјетски Савез Југославија је извозила вино, суве шљиве и нешто кудеље.¹⁹⁰

Сарадња између две земље на пољу културе развијена је преко друштва за културну сарадњу Југославије са СССР-ом, основаног јануара 1945, са седиштем у Београду. Задатак друштва је био да ради на упознавању и одржавању културне сарадње између народа ДФЈ и народа Совјетског Савеза, а нарочито: да организује и помаже учење руског језика, да набавља и растура књиге, часописе, новине и друге публикације и међусобно размењује, да организује јавна предавања из свих научних дисциплина, да организује музичке и позоришне представе и уметничке манифестације и др.¹⁹¹

У оквиру општег курса за унапређење односа са СССР-ом у односима између Југославије и Совјетског Савеза, током рата и након његовог завршетка, долазило је и до неспоразума и сукоба који су од стране руководства нове Југославије стављани у други план, с обзиром на то да је притисак са Запада тада био већи и изгледало је да са те стране прети већа опасност. До прве конфликтне ситуације дошло је крајем 1944. приликом боравка јединица Црвене армије на југословенској територији. Држање и понашање многих официра и

¹⁸⁹ Петрановић Б., *Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове*, стр. 218.

¹⁹⁰ Одговори министра трговине и снабдевања инж. Николе Петровића на конференцији за штампу о раду Трећег заседања савета УНРЕ, Београд 8. септембра 1945. *Документи ...*, стр. 220.

¹⁹¹ Равиојла Одавић-Јоцовић, Југословенско-совјетска културна сарадња у времену 1945–1948 год. Магистарски рад, ФПН Београд, стр. 42–43.

војника тих јединица према становништву било је недолучно¹⁹², што је штетило угледу не само Црвене армије већ и КПЈ будући да је она током рата у народу развијала сасвим другу слику о Црвеној армији. Ови догађаји коришћени су у стратешко-политичкој и пропагандној борби против новог поретка тако да је он постао озбиљан политички проблем. Политбиро ЦК КПЈ је на једном посебном састанку упознао шефа Совјетске војне мисије генерала Корњајева о овим догађајима. Међутим, генерал Корњајев не само да није желео да саслуша примедбе већ је и Москву о томе погрешно информисао, те је, са те стране, изражено незадовољство због стављених примедба. Ситуација је коначно превладана априла 1945. приликом боравка југословенске делегације у Москви потписивањем Уговора о пријатељству са СС-СР-ом.¹⁹³

И догађаји из 1945. године су показали да Совјетски Савез, као велика сила, првенствено води рачуна о себи и односима са западним земљама и да Привремена влада ДФЈ мора рачунати на ту чињеницу.

Приликом формирања Привремене владе ДФЈ и објављивања Декларације ДФЈ, Совјетски савез је критиковао Ј. Б. Тита зашто није консултован о персоналном саставу владе и зашто у Декларацији није више афирмисана улога СССР-а.¹⁹⁴

Средином маја 1945, у току кризе око Трста, владе Велике Британије и САД упутиле су Привременој влади ДФЈ ултимативну ноту у којој траже да трупе ЈА и органи власти у року од 48 часова напусте Трст, као и сва подручја Јулијске крајине иза Морганове линије. Овај ултиматум западних земаља носио је у себи опасност оружане интервенције у Југославији. С тим у вези постављало се питање каква ће бити реакција совјетске владе, с обзиром на споразум о подели интересних сфера у Југославији између Стаљина и Черчила из октобра 1944. и шта ће се догодити уколико дође до оружаног сукоба између трупа ЈА и англо-америчке војске, у вези са овим ултиматумом. Међутим, услед пасивног држања Совјетског Савеза, време

¹⁹² „Укупно је нашим властима било пријављено да су поједини официри и војници Црвене армије извршили на територији Југославије 1.219 силовања, 359 покушаја силовања, 111 силовања са убиством, 248 силовања и покушаја убиства и 1.204 случаја пљачке са физичком повредом”. Владимир Дедијер, *Јосип Броз Тито – прилози за биографију*, стр. 410.

¹⁹³ В. Дедијер, нав. дело, стр. 411.

¹⁹⁴ Petrović В. – Zečević М., *Југославија 1918–1988: тематска збирка докумената*, Rad, Београд, 1988, стр. 698–703.

је пролазило, а никаквих ставова и интервенција од стране Совјетског Савеза није било. Привремена влада ДФЈ је била принуђена да прихвати ултиматум западних сила и повуче се са ових територија.

Совјетски Савез, у ствари, није желео да улази у било какву врсту сукоба са западним земљама, да не би био увучен у нови рат који није желео. Однос према захтевима ДФЈ и ултиматум западних земаља, Стаљин је образложио речима: „Ја нећу започети трећи светски рат због тршћанског питања”.¹⁹⁵ Тиме је утврдио и меру односа Совјетског савеза према ДФЈ.

Крајем маја Јосип Броз Тито је говорио на митингу у Љубљани. Том приликом изразио је незадовољство југословенске владе и целокупног народа понашањем савезника који нису поштовали одредбе Атлантске повеље о праву народа на самоопредељење. С тим у вези Тито је рекао: „Говорило се да је овај рат праведни рат, и ми смо га таквим и сматрали, али ми тражимо и праведни завршетак, ми тражимо да сваки буде господар на своме; ми нећемо да плаћамо туђе рачуне; ми нећемо да будемо монета за подмићивање; ми нећемо да нас мешају у неку политику интересних сфера”.¹⁹⁶

Овај део говора био је повод за оштар протест совјетске владе због наводног изједначавања СССР-а са империјалистичким земљама Запада. Пошто су и југословенска објашњења поводом оваквог Совјетског реаговања оцењена као незадовољавајућа, влада Совјетског Савеза је преко свог амбасадора у Београду Садчикова 5. јуна 1945. поручила: „Кажите другу Титу да ћемо ми, ако он још једном учини овакав испад против Совјетског Савеза, бити принуђени да му одговоримо критиком у штампи и да га дезавуишемо”.¹⁹⁷ Овај конфликт са совјетским руководством и уручени протест показали су да ће Привремена влада морати да рачуна и на договоре великих сила. Протест Совјетског Савеза је у себи садржао још један негативан моменат. Након ултиматума Велике Британије и САД у вези са Трстом и погоршање односа ДФЈ са западним земљама, отворени сукоб са владом Совјетског Савеза свео би изгледе Привремене владе ДФЈ у

¹⁹⁵ Banac Ivo, *With Stalin against Tito: Cominformist Splits in Yugoslav Communism*, Cornell University Press, Ithaca, 1988, 17. У: Гедис, Џ. Л., *Хладни рат: ми данас знамо*, СЛЮ, Београд, 2003, стр. 51.

¹⁹⁶ Говор председника Министарског савета и министра народне одбране Маршала Југославије Јосипа Броза Тита на митингу у Љубљани 26. маја 1945. *Документи ...*, стр. 68–69.

¹⁹⁷ *Документи ...*, стр. 70.

преговорима о миру на минимум. Зато је Влада ДФЈ настојала да изглади овај конфликт. Међутим, совјетска влада није била задовољна датим објашњењима.

Поред поменутих, у односима између двеју држава долазило је до неспоразума и у другим областима, што је била последица различитих положаја ДФЈ и СССР-а у међународним односима и различитог приступа појединим питањима. Очигледно је да су се и ставови двеју земаља у политици развијања сарадње између ДФЈ и СССР-а разликовали. Док је југословенска страна претпостављала једнакост и равноправност у односима између две земље, совјетска страна почиње током године да обликује свој модел односа између социјалистичких земаља, који је, подразумевао подређеност свих земаља првој и водећој земљи социјализма – Совјетском Савезу.

2. Питање Јулијске крајине

Привремена влада ДФЈ је у Декларацији од 9. марта 1945. године истакла као спољнополитички циљ припајање националних територија које су после Првог светског рата остале ван граница Југославије. То су у првом реду биле територије Истре и Словеначког приморја, које су биле у саставу Италије, те област Корушке, која је била у саставу Аустрије. Реализација овог спољнополитичког циља довела је до погоршања односа између ДФЈ са владама Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, до чега долази у последњој фази рата, јер су западни савезници заузели негативан став о питању припајања ових територија новој Југославији.

После Првог светског рата, питање границе и територијалних разграничења између Италије и Југославије решено је Рапалским уговором, 11. новембра 1920. године, којим је Италија добила Јулијску крајину, територију од 10.000 км², која обухвата Горицу и Градишку, Трст и околину, Истру, Нотрањску, Задар и острво Ластово и Далмацију. На том простору остало је око 600.000 Словенаца и Хрвата. Рапалским уговором Ријека је проглашена „слободним градом”, територијално повезана са Италијом. Али, исте године италијански песник Данунцио, заједно са легионарима, окупирао је град и одбио да призна Рапалски уговор. Питање Ријеке коначно је решено Римским уговором од 27. јануара 1924, на тај начин што је и Ријека, као

и остала Јулијска крајина, и формално припојена Италији.¹⁹⁸ Припајањем Италији, народ Истре и Словеначког приморја, у периоду између два светска рата, био је подвргнут присилној денационализацији. После капитулације Италије хрватски и словеначки народ Истре и Словеначког приморја почиње да води борбу за своје ослобођење и присаједињење Југославији. Народноослободилачки одбор за Истру је на седници 13. септембра 1943, донео одлуку којом се Истра „прикључује матици земљи и проглашује уједињена са осталом нашом хрватском браћом”.¹⁹⁹ Након одлуке НОО-а за Истру, ЗАВНОХ је 20. септембра 1943. донео одлуку о прикључењу Истре, Ријеке, Задра и осталих окупираних крајева Хрватској. Врховни пленум Ослободилне фронте словенског народа је, такође, потврдио 16. септембра 1943. одлуку о прикључењу Словенског приморја слободној Словенији и Југославији, гарантујући притом аутономна права италијанској националној мањини. На Другом заседању у Јајцу АВНОЈ је потврдио одлуке Словенског народноослободилачког одбора и ЗАВНОХ-а о присаједињењу Истре и Словеначког приморја Југославији.²⁰⁰ Тиме је била завршена борба за прикључењем ових територија новој Југославији на унутрашњем плану, али почиње борба на међународном плану.

У завршној фази рата, јединице Четврте југословенске армије су, продирући на запад, почетком маја 1945. ушле у Ријеку, Пулу и Трст,²⁰¹ док је 1. маја објављено ослобађање Тржича и Горице, као и запоседање обала Соче. У исто време савезници су из Италије наступали према југословенској граници. В. Черчил је, плашећи се престижа нове Југославије, настојао да спречи улазак јединица ЈА у Трст. Зато је 27. априла 1945. године предложио Труману – председнику САД, да Трст, Пулу и комуникације које од Јадранског мора воде према Аустрији окупирају савезничке снаге.²⁰² Председник Труман се сложио са овим Черчиловим плановима 30. априла. Подржан од САД Черчил је истог дана наредио фелдмаршалу Александеру да окупира

¹⁹⁸ *Истра и Словеначко приморје – борба за слободу кроз векове*, Београд 1952, стр. 142.

¹⁹⁹ Исто, стр. 302.

²⁰⁰ Одлука о прикључењу Словенског приморја, Бенешке Словеније, Истре, и Хрватских јадранских отока Југославији. В. Гавранов – М. Стојковић, нав. дело, стр. 357.

²⁰¹ Ратни извештај Генералштаба ЈА о војним операцијама у Словеначком приморју, Истри и Хрватској, Београд 30. априла 1945, *Документи ...*, стр. 34.

²⁰² Черчил Винстон, *Други светски рат*, Београд, том VI, стр. 480.

Трст, Тржич и Горицу и спречи улазак јединица Југословенске армије у Јулијску крајину. Међутим, ратна ситуација се није развијала онако како је то желео Черчил. Јединице 2. новозеландске дивизије, са својим предњим деловима, стигле су до Трста тек 2. маја 1945. године.

Фелдмаршал Александер је 1. маја 1945. обавестио Черчила да су југословенске трупе ослободиле највећи део Истре и да воде борбе у Трсту. Александер је изразио уверење да је сасвим сигуран да Тито „неће повући своје трупе ако му буде наређено да то учини, уколико му то Руси не кажу”.²⁰³ Александер је даље истицао да би свако наређење за окупацију целе Јулијске крајине довело до борбе са Југословенском армијом. Без обзира на изнесене чињенице, Александер је 3. маја 1945, преко агенције Ројтер, издао саопштење „да је једна дивизија Новозеланђана ослободила Трст”.²⁰⁴ У исто време, по инструкцијама својих влада, штампа на Западу је покренула кампању против нове Југославије. Врхунац те кампање испољио се у Риму, када је у згради Војне мисије ЈА експлодирала подметнута бомба.²⁰⁵ Фашистички оријентисани грађани демонстрирали су против прикључења Истре и Словеначког приморја Југославији. Председник италијанске Владе Бономи искористио је ове провокације као повод за кампању против Југославије. Његова влада је објавила декларацију у којој се истиче да Истра и Словеначко приморје морају остати под савезничком војном управом до краја рата, када ће се мирним путем решити питање ових крајева.²⁰⁶

На изјаву о наводном заузимању Трста од стране Новозеланђана, југословенски Генералштаб је 3. маја издао саопштење у коме се истиче да „Луку Трст, Тржич и Горицу није могла окупирати наведена дивизија, јер су исти градови били ослобођени од стране Југословенске армије после крвавих и тешких борби”.²⁰⁷ У тежњи да се избегну непожељни инциденти, Генералштаб ЈА је овластио команданта Четврте армије генерал-лајтнанта Петра Драпшина да са савезничким

²⁰³ Извештај фелдмаршала Х. Александера министру председнику Велике Британије В. Черчилу, Казерта 1. маја 1945. *Документи ...*, стр. 377.

²⁰⁴ Нешовић С., *Дипломатска игра око Југославије*, стр. 132.

²⁰⁵ *Истра и Словеначко приморје*, стр. 579.

²⁰⁶ Исто, стр. 580.

²⁰⁷ Саопштење Генералштаба ЈА о ослобођењу Трста, Тржича и Горице од стране јединица ЈА, Београд 3. маја 1945. године. *Документи ...*, стр. 37.

војним властима реши спорна питања окупације Јулијске крајине на принципу заједничке сарадње и војне управе у Трсту и Горици.²⁰⁸

Супротно овом ставу Југославије, влада Велике Британије није желела да спорна питања решава путем споразума. Она је настојала да питање положаја Трста, Истре и Словеначког приморја решава са позиције силе. Винстон Черчил је забранио својим командантима да преговарају са југословенским војним старешинама. Он је у свом одговору фелдмаршалу Александеру, 6. маја 1945, истакао: „Ако не будете могли да постигнете задовољавајући радни договор с Титом, преговоре ће морати да преузме влада. Не долази у обзир да ви с њим закључите било какав споразум о укључењу Истре или којег било дела предратне Италије у његову 'Нову Југославију'. Судбина овог дела света резервисана је за мировни сто и ви ћете му то свакако ставити до знања. Да би се избегло да Тито или југословенски команданти дођу у искушење, било би мудро имати солидан број трупа у овој области, с великом надмоћношћу модерног оружја и честим демонстрацијама ратног ваздухопловства, али тако да то не омета ваше напредовање у правцу Беча, које, сигуран сам, ви форсирате свом брзином”.²⁰⁹

Док се решавало спорно питање Истре и Словеначког приморја, Влада Велике Британије и САД истовремено су појачале економски притисак на Југославију. Оне су ускраћивале помоћ УНППА-е, блокирале југословенску имовину у иностранству, насилно задржавале пловне објекте трговачке и ратне морнарице, ометале повратак наших грађана из заробљеништва и бојкотовале рад југословенских представника у међународним форумима.²¹⁰ Штампана на Западу водила је прави рат против Југославије. Врхунац ове кампање била је изјава фелдмаршала Александера од 19. маја 1945, који је борбу Југословенске армије за Истру и Словеначко приморје упоредио са фашистичком агресијом Хитлера, Мусолинија и Јапана у Другом светском рату.²¹¹

²⁰⁸ Пленча Д., нав. дело, стр. 198.

²⁰⁹ Одговор министра председника Велике Британије В. Черчила фелдмаршалу Х. Александеру, Лондон 6. маја 1945. *Документи ...*, стр. 378.

²¹⁰ Пленча Д., *Међународни односи Југославије у шоку Другој светској рату*, стр. 312.

²¹¹ Порука фелдмаршала Х. Александера савезничким оружаним снагама, Казерта 19. маја 1945. године. *Документи ...*, стр. 380.

За политику притиска према ДФЈ Винстон Черчил је имао подршку председника САД Харија Трумана који је, 12. маја, изјавио да се слаже са ставом Велике Британије и да се САД придружују њеним оружаним претњама према Југославији. Истог дана В. Черчил је обавестио фелдмаршала Александра да би у случају оружаног сукоба са ЈА могао рачунати са употребом 18 дивизија: 6 британских, једном британско-индијском, једном бразилском, 8 америчких и две пољске дивизије. Черчил је 19. маја позвао Трумана да САД пристају на још оштрије мере против Југославије. Премијер је сматрао да „треба на њих (Југословене – Ж. О.) извршити притиске да напусте Трст и Пулу и да се врате на означене линије и да такав притисак треба сматрати као граничне инциденте, а не као главне дипломатске одлуке”.²¹² Председник САД Труман је, у поруци Черчилу од 21. маја, препоручио да британске и америчке трупе изврше демонстрацију силе према Истри и Словеначком приморју у исто време кад представници САД и Велике Британије буду преговарали са представницима Привремене владе ДФЈ о спорним питањима Истре, Трста и Словеначког приморја. Труман се такође сложио „да се ствари не могу просто оставити онакве какве јесу”. Појачање бројног стања англо-америчких трупа требало је да покаже „чврстину... намера”²¹³ према Југословенима. Оштар став савезника јасно је показао да овога пута англо-американци неће дозволити Титу и југословенској војсци да „помери границе своје државе у просторе на којима су савезници имали јасне стратешке интересе”.²¹⁴ Дојучерашњи савезници, поставили су директни противници, чак уз могућност директног оружаног сукоба.

Одговор Југославије на писање западне штампе и демонстрацију силе од стране Англо-Американаца био је умерен. Маршал Тито је, одговарајући на питање дописника Танјуга о изјави фелдмаршала Александра, 19. маја 1945. године, изложио и став југословенске владе: „Оваква се оптужба може бацити у лице само непријатељу, а не једној измученој и искрвављеној савезници, коју су до сада сви слободољубиви народи признали као пример херојства и пожртвованости у овом великом ослободилачком рату... Још једанпут изјављујем да

²¹² Порука министра председника Велике Британије В. Черчила председнику САД-а Х. Труману, Лондон 19. маја 1945. *Документи ...*, стр. 381.

²¹³ Нешовић С., нав. дело, стр. 138–139.

²¹⁴ Dimitrijević B. – Bogetić D., нав. дело, стр. 15.

је наша Југословенска армија, да је Југославија спремна сарађивати са савезничким снагама, са савезничким земљама, али у исто време изјављујем да Југославија не може допустити да буде понижена и да се изигравају њена права”.²¹⁵ Односи су се и даље погоршали, чему је допринео и оружани инцидент између трупа 4. југословенске армије и британских трупа, до кога је дошло 22. маја источно од Горице.²¹⁶

Активност југословенске владе у решавању проблема Трста се даље кретала у оквирима директних преговора са Великом Британијом и САД.²¹⁷ Преговори су вођени у Београду. Велику Британију и САД заступали су њихови амбасадори акредитовани у Југославији. Преговори су завршени потписивањем докумената о образовању војне управе за спорно подручје Јулијске крајине. До тога је дошло 9. јуна 1945. у Београду, када су Иван Шубашић, југословенски министар иностраних послова, и амбасадори Велике Британије и САД, Стивенсон и Патерсон, потписали Споразум²¹⁸ трију влада о успостављању привремене управе у Јулијској крајини.

На основу Београдског споразума, Југословенска армија је 12. јуна напустила Трст, град за чије је ослобођење жртвовала више хиљада војника, као и остале делове Јулијске крајине који су се налазили у склопу нове зоне „А”. Споразум је, наиме, предвидео поделу Јулијске крајине на две окупационе зоне, „А” и „Б”, одвојене Моргановом линијом.²¹⁹ Док је у првој управљала савезничка војна управа, дотле је

²¹⁵ Изјава председника Министарског савета и министра народне одбране Маршала Југославије Јосипа Броза Тита дописнику Танјуга поводом оптужби фелдмаршала Х. Александера, Београд 19. маја 1945. *Документи ...*, стр. 60.

²¹⁶ У својим „Сећањима” Едвард Кардељ помиње да је 22. маја упутио писмо Маршалу Титу у Загреб, у коме јавља „о напетости у односима са западним савезницима, припреми за евакуацију њихових амбасада и чланова војних мисија и правој ратној атмосфери”. Е. Кардељ, нав. дело, стр. 55.

²¹⁷ Влада ДФЈ је 21. маја 1945. год. предала ноту амбасадорима Велике Британије и САД, у којој је изнела да прима савезничку војну управу Трста и Горице под командом фелдмаршала Александера, уз услове: 1) учешћа југословенских представника у војној управи, 2) да ЈА остане на том подручју и 3) да се признају постојеће цивилне власти. *Документи ...*, стр. 63.

²¹⁸ Споразум о Јулијској крајини између Југославије, с једне стране, и Велике Британије и САД, с друге стране, Београд 9. јуна 1945. *Документи ...*, стр. 81–82.

²¹⁹ Морганова линија – названа по генерал-лајтнанту В. Д. Моргану, шефу штаба савезничког врховног команданта на Средоземљу, који је о разграничењу преговарао с југословенским представницима. Њоме је Јулијска крајина подељена на две зоне: Западну „зону А”, која је потпала под окупацију англо-америчких трупа, и Источну „зону Б”, која је остала под управом јединица ЈА.

другом зоном управљала југословенска Војна управа. Под савезничку војну управу потпао је део територије Јулијске крајине који укључује Трст, железничке пруге и путеве који одатле воде у Аустрију, преко Горице, Кобарида и Трбижа, као и Пула и пристаништа на западној обали Истре. Југословенске снаге у зони „А”, на основу Споразума, ограничене су на одред војника чији број не прелази 2.000, који су стационарани на одређеном подручју и који су у вршењу дужности потчињени савезничкој команди. По питању управе на датој територији, Споразум садржи одредбу по којој ће се употребити „сва она југословенска цивилна управа која је већ успостављена, а која, по мишљењу Савезничког врховног команданта, ради задовољавајуће”. Али, Савезничка војна управа је, такође, овлашћена „да употреби било које цивилне власти које сматра за најбоље у појединим местима, као и да мења административно особље по свом нахођењу”.²²⁰ Споразум је предвиђао да овако извршена подела територије неће утицати на коначно разграничење између Југославије и Италије које ће се извршити на мировној конференцији.

Међутим, око спровођења споразума од 9. јуна избијали су оштри неспоразуми. Британски преговарачи су се непријатељски понашали према локалним народноослободилачким одборима као представницима законите народне власти. Понашање британских официра према југословенским официрима је, такође, било скоро непријатељско. Тако је дошло до прекида разговора који је требало да реше нека питања војне управе. У саопштењу Танјуга, од 19. јуна 1945. године, истакнуте су главне тачке због којих је дошло до застоја у преговорима. Југословенска делегација, у свом предлогу текста о цивилној власти, тражила је од англо-америчке војне управе „да призна постојеће органе власти, с обзиром да је овај живаљ, још од пре капитулације Италије најактивније учествовао на страни савезника, у борби против талијанско-фашистичке војске и власти и да је, за време те борбе успео да створи и одржи своју цивилну власт; да не обнавља стари италијански систем грађанске власти, засноване на фашистичким законима; да не призна италијанској влади, као ни њеним одређеним органима, право ингеренце у овој покрајини; да евентуално смењивање појединих садашњих органа власти врши

²²⁰ Споразум о Јулијској крајини. *Документи ...*, стр. 81.

демократским путем, тј. преко покрајинског народног одбора, као првог потчињеног цивилног органа”.²²¹

Очигледно је да је тада дошло и до извесног размимоилажења између САД и Велике Британије. Сједињене Америчке Државе су биле задовољне споразумом од 9. јуна, док су Британци желели да кроз ово стање затегнутости остваре и своје политичке тежње за непосредно мешање у унутрашње ствари Југославије, у духу споразума из Москве о подели сфера утицаја на Балкану.

Споразум потписан у Девину (код Трста) 20. јуна 1945. године решавао је извесна техничка и економска питања²²² која проистичу из Београдског споразума. У односу на Београдски, Девински споразум не садржи одредбе о цивилној управи.

Настојећи да спор између САД и Велике Британије, с једне и Југославије, с друге стране, не доведе до компликације односа западних савезника и СССР-а, председник САД Труман је, 21. маја 1945, уручио меморандум²²³ Стаљину, у којем га детаљно обавештава о насталом спору са Југословенима. Труман истиче да проблем снага фелдмаршала Александра и маршала Тита на окупираној територији и двострука контрола која се тиме ствара представљају извор опасности, те да влада САД то не посматра, „као обичан погранични спор између Италије и Југославије, већ... као на питање принципа за мирољубиво решавање територијалних спорова и успостављање трајног мира у Европи”. Труман је, у решавању датог проблема, рачунао на „утицај” Стаљина, чиме би САД и Совјетски Савез „могли наставити сарадњу на даљем решавању проблема у духу споразума постигнутих у Јалти”. Већ следећег дана, 22. маја, Стаљин је упутио одговор америчком председнику у коме је изложио своје мишљење. Он се сложио са мишљењем Х. Трумана да се на овом подручју: „... не могу дозволити никакве акције које не би у потпуности водиле рачуна о законитим претензијама Југославије и доприносу што су га југословенске оружане снаге дале заједничкој ствари савезника у

²²¹ Саопштење Танјуга о застоју у преговорима о Јулијској крајини између југословенске и англо-америчке војне делегације, Београд 19. јуна 1945. *Документи ...*, стр. 97.

²²² Споразум између савезничког врховног команданта на Средоземљу и врховног команданта ЈА, Девин 20. јуна 1945. *Документи ...*, стр. 98–105.

²²³ Нешовић Слободан, *Дипломатска игра око Југославије 1944–1945*. Загреб 1977, стр. 139–140.

борби против хитлеровске Немачке”.²²⁴ Он је подсетио Трумана да је неопходно „водити рачуна о чињеници да је управо југословенска савезничка војска протерала немачке освајаче са територије Истра–Трст”, те да би било „неправедно и представљало би увреду за ЈА и југословенски народ кад би се одрекло право Југославији на окупацију територије отете од непријатеља, пошто је југословенски народ дао толико жртава у борби за национална права Југославије и заједничку ствар уједињених народа”.²²⁵ Стаљин је прихватио идеју да будућност ове територије, у којој је већина становника југословенског порекла, мора бити одређена уговором о миру. Размена писама између САД и СССР-а о проблему Трста и Истре настављена је и даље. У писму Стаљину, од 30. маја 1945. године, председник САД изражава задовољство ставом совјетске владе о питању будућности територије Јулијске крајине. Труман је обавестио Стаљина да је Маршал Тито „саагласан са успостављањем савезничке војне управе под влашћу савезничке врховне команде на Медитерану”. Труман је, такође, наложио своје дипломатском особљу да детаљно упозна владу СССР-а са појединостима предлога који су британска и америчка влада уручиле Маршалу Титу, а све у циљу да би се постигло задовољавајуће решење.

Након потписивања споразума од 9. јуна дошло је до наглог погоршања односа између Југославије, с једне, и Велике Британије и САД, с друге стране, што је условило нову размену писама између западних савезника и СССР-а. Упознат детаљно о поремећеним односима, као и са некоректним поступком фелдмаршала Александра према Маршалу Титу, Стаљин је и Черчилу и Труману послао истоветне поруке. Застој у преговорима, према Стаљину, може се објаснити чињеницом да „представници савезничке команде на Средоземном мору не желе да узму у обзир ни најмањи предлог Југословена, којима треба признати право да су ослободили ову територију од немачких завојевача”, те да се таква ситуација „са тачке гледишта савезника не може сматрати задовољавајућом”.²²⁶ Стаљин је ставио нагласак на увреде које је британски фелдмаршал упутио Титу. „Немогуће је сложити се с тим да фелдмаршал Александер себи дозволи

²²⁴ Нешовић Слободан, *Дипломатска игра око Југославије 1944–1945.*

²²⁵ Исто, стр. 143.

²²⁶ Писмо Маршала Ј. В. Стаљина председнику САД-а Харију Труману, Москва 21. јуна 1945. *Документи ...*, стр. 382.

да у једној службеној и јавној поруци упореди Маршала Тита са Хитлером и Мусолинијем. Такво поређење је неправедно и увредљиво за Југославију.²²⁷ Одговор Черчила уследио је веома брзо, свега два дана касније, 23. јуна 1945. Черчил, у писму, подсећа Стаљина на њихов Московски састанак и договор о подели сфера утицаја у Југославији у односу 50 : 50. Према Черчилу, однос је сада 90 : 10, а „ми смо чак и у тих једних 10 под жестоким притиском Маршала Тита”.²²⁸ Черчил, даље, потцењује борбене напоре и жртве које је поднела ЈА при ослобођењу ових територија, сматра да не постоји никакав разлог за извињење понашања фелдмаршала Александера, те да „Маршал Тито није ни на који начин оштећен тиме што је прихватио садашњу линију”.²²⁹ Иако је тада већ био постигнут споразум о спорној територији, садржај писма показује готово непријатељски однос В. Черчила према ЈА и Маршалу Титу. Британци су, наиме „веома рано установили да Тито нема политичку подршку Стаљина за своју акцију и да је по питању Трста совјетски врх показао извесну 'иритантност' и 'хладноћу' према Титовим независним акцијама.²³⁰ Реакција Стаљина да неће „започети трећи светски рат због тршћанског питања”²³¹ потврђује да Тито у решавању овог питања ниј могао рачунати на војну помоћ Совјетског савеза, који је дао предност односима са Великом Британијом и САД, у односу на Тита и југословенске захтеве.

Одговор председника САД-а Трумана датира од 25. јуна 1945. године, и он обавештава Стаљина да је у међувремену потписан допунски војни споразум (Девински споразум). Труман је такође обавестио Стаљина да се у току разговора водило рачуна „о легитимним интересима и југословенског и италијанског становништва, као и о доприносу Југославије у свргавању немачке војне власти”.²³²

Девинским споразумом није било решено питање цивилне власти на територији Јулијске крајине, која је дошла под савезнич-

²²⁷ Исто, стр. 382.

²²⁸ Писмо министра председника Велике Британије Винстона Черчила маршалу Ј. В. Стаљину, Лондон 23. јуна 1945. *Документи ...*, стр. 383–384.

²²⁹ Исто, стр. 382–383.

²³⁰ Public Record Office, FO 371, 48940, R 17374/14509/92. U: Dimitrijević Bojan – Vogetić, Dragan, *Tršćanska kriza 1945–1954: vojno-politički aspekti*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2009, str. 15.

²³¹ Гедис, Л. Џон, *Хладни рат: ми данас знамо*, СЛЮ, Београд, 2003, стр. 53.

²³² Писмо председника САД-а Харија Трумана маршалу Ј. В. Стаљину, Вашингтон 25. јуна 1945. *Документи ...*, стр. 383–384.

ку војну управу, већ је то остављено за решавање дипломатским путем.²³³ Народ Истре и Словеначког приморја је очекивао да ће савезничка војна управа поштовати локалну управу која је важила у моменту окупације. Међутим, савезничка војна управа је територију Истре, Трста и Словеначког приморја, као и становништво ових области, посматрала као део побеђене Италије. У својој првој прокламацији²³⁴ савезничка војна управа је истакла да поново уводи италијанско-фашистичко законодавство и управу од пре 8. септембра 1943. године.²³⁵ То је значило формално укидање свих грађанских власти које је створило становништво те територије у току ослободилачке борбе против фашизма. Савезничка војна управа је, чим је преузела контролу територије, низом својих поступака изменила постојеће стање: паралисала је рад покрајинског народноослободилачког одбора и његових нижих органа, одузела је народним судовима право суђења и изрицања пресуда, укинула је и распустила народну милицију, као извршни органи постојеће грађанске управе. Наредба Савезничке окупационе команде од 15. августа 1945. о реорганизацији административног апарата у зони „А” Јулијске крајине значила је практично распуштање народноослободилачких одбора на тој територији и потпуно укидање свих компетенција народне власти.²³⁶

Овакво понашање савезника изазвало је оправдане протесте становништва овог подручја, организованог у словенско-италијанској антифашистичкој унији, што је и манифестовано путем штрајкова, демонстрација против кршења демократских слобода и у виду слања меморандума владама САД и Велике Британије.²³⁷ Пошто су и ди-

²³³ Примедба о цивилној управи зоне Јулијске крајине која долази под Савезничку војну управу, Девин, 20. јуна 1945. *Документи ...*, стр. 105–109.

²³⁴ Нота владе ДФЈ влади Велике Британије о питању цивилне управе у Зони „А” Јулијске крајине, Београд 17. јула 1945. *Документи ...*, стр. 169–170.

²³⁵ Законодавство од пре 8. септембра 1943. године је фашистичко, пошто је настало у периоду највећег размаха фашизма – Кривични законик из 1932. године и Цивилни држављански законик из 1942. год. Мусолини је ово законодавство, прожето фашистичким духом, назвао „Фашистички кодекс”.

²³⁶ Саопштење Танјуга поводом наредбе Савезничке окупационе команде о реорганизацији административног апарата у Зони Јулијске крајине, Београд 19. августа 1945. *Документи ...*, стр. 198.

²³⁷ Меморандум Покрајинског народноослободилачког одбора за Словеначко приморје и Трст владама Велике Британије и САД-а, Трст 28. јула 1945. *Документи ...*, стр. 348–350.

пломатске акције владе ДФЈ у овом периоду²³⁸ остале без резултата, постало је очигледно да ће питање територијалног разграничења између Италије и Југославије бити решено на мировној конференцији.

На конференцији шефова држава трију великих сила СССР-а, САД и Велике Британије – Стаљина, Трумана и Черчила (којег је у току конференције, након пораза конзервативаца и победе лабуриста на изборима у Великој Британији, заменио Клемент Атли нови британски премијер), одржаној од 17. јула до 2. августа 1945. године у Потсдаму, био је основан Савет министара иностраних послова. На конференцији је одлучено²³⁹ да ће основно начело рада Савета бити једногласност закључака о организацији мира и очувању безбедности. Савет је добио задатак да изради уговоре о миру с Италијом, Румунијом, Бугарском, Мађарском и Финском ради подношења Уједињеним нацијама, као и да предложи решење територијалних питања која се буду постављала после завршетка рата у Европи. У погледу закључења уговора о миру с Италијом, постигнут је споразум да се Француска сматра потписницом услова капитулације Италије.

Конференција министара иностраних послова СССР-а, САД и Велике Британије, одржана од 16. до 26. децембра 1945. године у Москви, одлучила је²⁴⁰ да Савет министара иностраних послова изради нацрте уговора о миру с Италијом, Румунијом, Бугарском, Мађарском и Финском, те да након тога сазове једну конференцију на којој ће се расправљати о уговорима о миру и којој ће присуствовати земље које су учествовале у рату против сила Осовине, укупно 21 држава. По завршетку рада Конференције и након разматрања њених препорука, државе потписнице услова примирја с Италијом, Румунијом, Бугарском, Мађарском и Финском израдиће коначне текстове уговора о миру, које ће потписати све државе учеснице Конференције које су биле у рату с појединим непријатељским државама. Текстови уговора о миру ће, затим, бити поднети осталим члановима Уједињених нација које су се налазиле у рату с тим непријатељским државама.

У смислу одлука донесених на конференцији у Потсдаму, састали су се у Лондону, од 11. септембра до 2. октобра 1945. године,

²³⁸ Нота владе ДФЈ председнику САД-а Харију Труману о питању цивилне управе у Јулијској крајини, Београд 25. јула 1945. *Документи ...*, стр. 175–177.

²³⁹ Документи Берлинске (Потсдамске) конференције (17.7 – 2.8.1945). *Документи ...*, стр. 385–401.

²⁴⁰ Саопштење о Московској конференцији министара иностраних послова СССР-а, САД и Велике Британије, Москва 27. децембра 1945. *Документи ...*, 401–408.

министри иностраних послова пет великих сила: Совјетског Савеза, Сједињених Америчких Држава, Велике Британије, Француске и Кине, како би израдили нацрт мировног уговора с Италијом. На конференцији су учествовали и дипломатски представници Аустралије, Новог Зеланда и Јужне Африке. Тада је први пут разматрано питање нових граница између Италије и Југославије. Италију је на овој конференцији заступао министар иностраних послова Де Гаспери. Југословенске захтеве заступао је потпредседник владе ДФЈ и министар за конституанту Едвард Кардељ. У свом говору на заседању Савета министара иностраних послова Едвард Кардељ је, поред осталог, рекао: „Проблем Јулијске крајине поставља се за Југославију у два вида. Ради се о изванредно важном проблему, економском и политичком, за земљу коју је Рапалски уговор одсекао од њеног природног изласка на море и лишио области које су увек сачињавале део њене националне целине; ради се истовремено о проблему који интересује два мала народа, Словенце и Хрвате, који су се вековима борили за своју слободу и јединство против германских и италијанских освајача, и који су с поверењем очекивали да ће постићи своје циљеве током рата”.²⁴¹

Едвард Кардељ је, затим, пред Савет изнео бројне етничке, привредне, политичке, историјске и друге аргументе у прилог става да Јулијска крајина треба да буде прикључена Југославији. На крају, Кардељ је предложио конференцији пет великих сила следеће захтеве о будућим границама између Југославије и Италије:

- „1) Бивша аустро-угарска територија, на којој углавном живе Југословени, а која је уступљена Италији после Првог светског рата противно начелу права народа да располажу сами собом, треба да буде присаједињена Југославији;
- 2) као основа одређивања границе узеће се бивша аустро-угарска граница, исправљена на неким местима тако да би нова граница могла у највећој мери да се поклопи са етничким границама. (Након тога је детаљно изложена предложена граница.) Према томе, стара граница била би измењена у свом јужном сектору у корист Италије, а у свом северном сектору у корист Југославије. Таква исправка бивше аустро-угарске границе дала би Италији територију од 198 квадратних ки-

²⁴¹ Говор шефа југословенске делегације Едварда Кардеља на заседању Савета министара иностраних послова, Лондон 18. септембра 1945. *Документи ...*, стр. 245.

- лометара са 28.000 становника, док би Југославија добила територију од 900 квадратних километара са 80.000 становника;
- 3) Ова линија одступа од етничке границе на три сектора: између брда Раскофел (Cavallo) и врха Лавра (Монте Лаура), на извесним тачкама сектора које се налазе између Тарчента и Крмине (Cormons) и на сектору између реке Јудрио (Идрија) и Јадранске обале западно од Тржича – и то због привредних, а нарочито из саобраћајних разлога;
 - 4) Град Трст треба да добије законски политички статус једне федералне јединице у оквиру Демократске Федеративне Југославије;
 - 5) Југославија ће дати пристаништу Трста статус слободног пристаништа и олакшице за железнички транзит.²⁴²

Општеполитички и економски аспект проблема Јулијске крајине, на заседању Савета министара иностраних послова, изложили су Сава Косановић и др Љуба Леонтић²⁴³, као чланови југословенске делегације на овој конференцији.

Поред овога, југословенска влада је објавила, 17. септембра 1945. у Лондону, Меморандум о питању Јулијске крајине и других југословенских територија које се налазе под Италијом.²⁴⁴ Задатак меморандума је био да детаљно упозна светску јавност са овим проблемом, те да образложи захтев за припајањем Трста и Јулијске крајине Југославији. У меморандуму се износе бројни подаци и докази да на тој територији Хрвати и Словенци чине већину у односу на италијанско становништво. У Меморандуму су коришћени аустријски подаци из 1846. године. Каснији подаци се не могу узимати у обзир јер су у Италијане убрајани сви они који су у пословном животу говорили италијански, мада су код куће и у приватном животу говорили словенским језицима. Језик који је тада употребљаван на читавом Јадрану, у пловидби и трговини, код свих био је италијански. Готово

²⁴² Исто, стр. 250–251.

²⁴³ Говор члана Југословенске делегације др Љубе Леонтића на заседању Савета министара иностраних послова, Лондон 18. септембра 1945. *Документи ...*, стр. 252–254.

²⁴⁴ Меморандум владе ДФЈ о питању Јулијске крајине и других територија Југославије под Италијом, Лондон 17. септембра 1945. *Документи ...*, стр. 230–245.

сва ова територија, изузев једног малог дела на западу, није до 1918. године припадала Италији.

Географски аргументи за припајањем ове територије Југославији, изложени у Меморандуму, су следећи: јужни делови Јулијске крајине чине крајње делове Динарског планинског система, њени северни делови улазе у Јулијске алпе и ниједан њен део не припада северној италијанској низији.

Са етничког становишта Југославија има много већа права на ову територију него Италија, јер је много већи број Словенаца и Хрвата који насељавају ову територију у односу на Италијане. Италијанска мањина, која је створена у новије доба и то нарочито путем италинизације и имиграције, живи искључиво у обалским градовима (Трст, истарски градови, Ријека), а сасвим незнатан број живи у градовима у унутрашњости Истре.

Економски, територија Јулијске крајине са Трстом представља једну економску целину. На Италију отпада само 10% трговачког промета Трста, и за Италију Трст нема такав економски значај пошто она има велики број пристаништа. Италију је Трст интересовао само политички и био за њу само полазна тачка за експанзију Италије у Централну Европу и Балкан. Са друге стране, Трст за Југославију представља најважнију луку за извозну и увозну трговину, као и једини излаз на море за Федералну Словенију. Припајање Трста Југославији значило би уједно и повезивање Трста са економским залеђем, што би убрзало економски развој града. С обзиром на то да главне саобраћајне везе које повезују Трст са залеђем пролазе кроз југословенску етничку територију, Југославија би била у могућности да спроводи такву политику која би користила Трсту, као и да олакша транспорт земаља Подунавља (Аустрије, Чехословачке и Мађарске) преко Трста. У прилог прикључењу ове територије Југославији говори и чињеница да је народ ове покрајине сам подигао устанак против фашистичке Италије и у току народноослободилачког рата ослободио читаву покрајину. Губици које је поднела Јулијска крајина у току Другог светског рата били су око 43.000 погинулих, док је око 95.000 становника ухапшено, интернирано или депортовано у концентрационе логоре. Међу њима је био и велики број Италијана из Трста који су се борили као партизани. Припајање Јулијске крајине Југославији било би корисно и за друге земље Централне Европе, јер би тиме били створени потребни услови за трајан мир на Балкану.

На овај начин, путем Меморандума и иступа чланова југословенске делегације на Лондонској конференцији, изложени су југословенски захтеви у погледу територије Јулијске крајине и града Трста. Савет Министара иностраних послова споразумео се 19. септембра да ће заменици министара иностраних послова четири велике силе (Совјетског Савеза, Сједињених Америчких Држава, Велике Британије и Француске) размотрити питање југословенско-италијанске границе и питање Трста и поднети извештај новој конференцији. При том, нарочиту пажњу треба да обрете на следеће:

- „а) да поднесу извештај у погледу линије која би углавном представљала етничку линију, остављајући минимум становништва под страном владавином, подразумевајући при том да ће се потребна истраживања извршити на лицу места пре него што се коначно одреди граница;
- б) да поднесу извештај о једном међународном режиму који би обезбедио да пристаниште и транзитна постројења Трста буду стављена на располагање, под једнаким условима, међународној трговини, Југославији, Италији и државама средње Европе, као што је уобичајено у другим светским слободним лукама”.²⁴⁵

Из саопштења Савета министара произлази да ће нова југословенско-италијанска граница бити углавном етничка, да ће Истру, Трст и Словеначко приморје посетити специјална комисија која ће проучити питање разграничења, те да ће лука Трст бити проглашена слободном луком и отвореном за све државе.

Лондонска конференција није решила питање територијалног разграничења између Југославије и Италије, већ је то стављено за наредну конференцију. Одлагање решења овог питања није користило развоју односа између Југославије и Италије, нити је представљало допринос питању мира у овом делу Европе. Ток и резултати конференције Савета министара иностраних послова одразили су се и у говорима наших државника. Тако је Едвард Кардељ, на предизборном митингу у Љубљани 7. октобра 1945. године, говорећи о овом питању рекао: „На конференцији смо изнели све оне аргументе који доказују да је Јулијска крајина Словеначка и Хрватска, Југословенска, и да

²⁴⁵ Документи о спољној политици СФРЈ – 1945. год. Београд 1984, стр. 260 (фуснота број 4).

због тога мора припасти Југославији... ништа није коначно решено у погледу Јулијске крајине. Нема сумње да ће Југославија на мировној конференцији, где ће имати коначну реч, наићи на добро разумевање многих савезничких држава... Југославија не може потписати и никад неће потписати ништа што је у супротности с националним интересима наших народа, што је у супротности с нашом слободом и нашом независношћу, а то значи – и што је у супротности с вјековном борбом Словеначког народа да се уједини на свом тлу..."²⁴⁶

Исте оцене о резултатима Лондонске конференције изнео је и Тито, 12. новембра 1945. године, у разговору са члановима Парламента Велике Британије: „Питање Трста стоји на мртвој тачци. По мом мишљењу, одлагање решења тога питања ни мало не користи решењу питања мира у овом делу Европе, јер даје могућност свим субверзивним елементима да поново покушају да унесу смутњу међу савезнике. Ја сматрам да је то погрешно и некорисно”²⁴⁷

Понашање савезничке војне управе према словеначком и хрватском живљу који се налазио на територији под њеном управом било је и даље негативно, без обзира на дипломатску активност заинтересованих страна, што је уједно било и одраз става западних савезника према захтевима Југославије и судбини овог дела територије. Тако је војна управа дозволила да се 3. и 4. новембра 1945. године у Трсту и Горици одрже демонстрације групе тршћанских националиста којима су се придружиле наоружане батинашке групе из Болоње, Падове, Фиренце и Венеције. Демонстрације су представљале директну фашистичку провокацију и биле су уперене против словенско-италијанског пријатељства, као основе демократије и мира у Јулијској крајини. Писање савезничке штампе о овим догађајима је било једнострано, што је у ствари значило оправдање шовинистичког обележја манифестације. Писмо које је словеначко-италијанска антифашистичка унија за Јулијску крајину и Трст, овим поводом, послала владама Велике Британије и САД, остало је без одговора. Овако понашање савезничке војне управе било је у супротности са објављеном неутралношћу и није наилазило на одобравање већине становништва у Зони „А”, као ни код народа Југославије.

²⁴⁶ Говор Подпредседника Министарског савета и министра за конституанту Едварда Кардеља на предизборном митингу у Љубљани 7. октобра 1945. *Документи ...*, стр. 275.

²⁴⁷ *Документи ...*, стр. 291.

Чињеница да западни савезници нису изашли у сусрет оправданим територијалним захтевима Демократске Федеративне Југославије у погледу прикључења територије Истре, Трста и Словеначког приморја, као и чињеница да нова италијанска влада није желела да се одрекне империјалистичке политике фашистичког поретка, имале су за последицу да питање успостављања нормалних дипломатских односа између Југославије и Италије није у току читаве 1945. године покренуто са мртве тачке. Наиме, да би се успоставили нормални, пријатељски односи између две суседне земље било је потребно да обе стране покажу спремност да направе корак у том правцу. Међутим, анализирајући понашање италијанске владе у 1945. години очигледно је да Италија није желела да то учини.

О империјалистичким тенденцијама италијанске владе говори податак да је она почетком априла 1945. године објавила такозвану „зелену књигу” у којој су изнесене тезе о историјским правима Италије на Додеканска острва, Истру, Словеначко приморје, Тирол и Монт Сени. Али, на овај документ је реакција била жестока и негативна, што је приморало Бономијеву владу да се 5. маја 1945. званично одрекне „зелене књиге”.

Италија није током читаве 1945. године, односно после капитулације 1943, ниједним својим поступком показала жељу да призна историјску чињеницу да је била нападач, а њена војска окупатор, да призна огромне штете које је њена војска учинила у Југославији, да призна оправданост територијалних захтева Југославије. Службени кругови у Италији су сву кривицу за рад и разна недела свалјивали на Немачку, на Мусолинија и његове најближе сараднике. Међутим, историјске чињенице говоре другачије. Италија је била равноправан партнер и савезник нацистичке Немачке у погледу окупације Југославије, а не обичан сателит. На територији Југославије, у току рата, налазиле су се бројне италијанске трупе. После капитулације Италије део италијанске војске је укључен у савезнике јединице, па и на простору Југославије, док је један део италијанске војске остао веран Трећем Рајху. Штета коју су начиниле италијанске окупационе трупе у Југославији била је огромна. Пребацивање читаве кривице на Немачку, а тиме и одговорности за учињена недела и злочине, био је начин који је користила италијанска влада у покушају да избегне плаћање репарације за учињену огромну штету.

Италијанска влада је током 1945. године покушавала преко великих сила да утиче на Југославију да успостави са Италијом нор-

малне односе, што, у ствари, значи да је Југославија тиме требало да призна постојеће стање пре него што Италија призна своју улогу у окупацији и штету учињену Југославији. За све ово време, велики део италијанске штампе, укључујући и ону службену, водио је праву кампању против нове Југославије. Новине су биле пуне увредљивих и измишљених чланака против водећих људи ДФЈ и против народа Југославије. Тако је читава италијанска штампа оптужила Југославију да су југословенске трупе приликом повлачења из Зоне „А”, на основу Београдског споразума од 9. јуна 1945. године, интернирале неколико хиљада италијанских грађана. Након тога, италијанска влада је преко савезничких органа уручила Привременој влади ДФЈ списак од две и по хиљаде „интернираних” Италијана. Истраживања на основу списка, која је спровела југословенска влада, показала су неоснованост оптужби италијанске владе. Наиме, на списку су се налазиле особе које су погинуле у борби против југословенских партизана на страни Немачке и италијанских фашиста, немачки држављани од којих су неки пронађени живи у Немачкој, затим особе које станују у Зони „Б”, као и југословенски држављани који живе у Југославији. Иако је Привремена влада ДФЈ доказала измишљеност оптужби од стране Италије, људи из италијанске владе су испуњење овог захтева, односно враћање на списку наведених људи, поставили као услов за почетак преговора о успостављању нормалних дипломатских односа између Италије и Југославије. Овакво понашање Италије, да путем измишљених оптужби условљава почетак преговора о успостављању нормалних односа, показује настојање Италије да избегне обавезе које има према Југославији, као земљи која је била жртва нападача. Овакав став и понашање Италије према Југославији не би било могуће – с обзиром на различитост улога две земље у Другом светском рату и допринос у борби против фашизма – да италијанска влада није имала подршку одређених реакционарних кругова код западних савезника, што је у ствари било последица промене става Велике Британије и САД према ДФЈ у току 1945. године.

Привремена влада ДФЈ је, са своје стране, од самог почетка показала спремност да са новом Италијом успостави нормалне и пријатељске односе. Она је покушала да успостави директан контакт са италијанском владом, ради преговора између Италије и Југославије. Али овај покушај владе ДФЈ је пропао јер је италијанска влада почела постављати одређене услове. Суочена са оваквим ставом Италије, да влада побеђене земље поставља услове влади земље победнице,

Привремена влада ДФЈ је одлучила да своје будуће односе са Италијом заснива на спремности Италије да испуни одређене захтеве Југославије. Ти захтеви су били следећи:

- 1) италијанска влада треба да призна да је Југославија била жртва освајачког напада од стране Италије;
- 2) италијанска влада треба да призна огромне жртве и штете које су начинили италијански окупатори, као и да врати предмете који су однесени из Југославије;
- 3) Италија треба да призна оправданост захтева Југославије за територијама Аустро-Угарске, које јој нису припале после Првог светског рата и које су насељене словенским живљем. Испуњење ових захтева Привремена влада ДФЈ сматра као тај почетни корак у правцу нормализације односа између две земље. А тек након тога, путем преговора између Југославије и Италије, могу се дефинитивно решити територијална питања и висина репарације. Међутим, како у току године Италија није одговорила на ове захтеве Југославије, није дошло ни до нормализовања односа између две земље.

3. Питање Корушке

Питање прикључења територије Корушке²⁴⁸ новој Југославији, те уређење југословенско-аустријске државне границе, довело је до новог размимоилажења у ставовима између ДФЈ, с једне, и Велике Британије и САД, с друге стране. Исто као и у случају територије Јулијске крајине, западни савезници нису изашли у сусрет терито-

²⁴⁸ Сенжерменским мировним уговором из 1919. године није било у потпуности решено питање југословенско-аустријске државне границе, и за Корушку је био предвиђен плебисцит. Он је одржан 1920. године у јужном делу Корушке (тзв. Зона „А“). Већина гласача (59%) изјаснила се за Аустрију, док се за припајање Југославији изјаснило 41% гласача. У 33 општине већина је била за Аустрију, а у 18 општина за Југославију. На основу резултата плебисцита Зона „А“ и Зона „Б“, у којој није било гласања, прикључене су Аустрији. Овакав резултат плебисцита, с обзиром на то да је апсолутну већину становништва чинио словеначки народ, објашњава се бројним разлозима: грешкама које је чинила Комисија за плебисцит, која је била под утицајем италијанског представника; лажна обећања тадашње аустријске владе у вези са будућим националним и социјалним правима Словенаца навела су многе гласаче да учине грешку и гласају за Аустрију.

ријалним захтевима ДФЈ, нити су поштовали жељу народа Корушке, изражену током Другог светског рата у борби против фашизма, за прикључењем територије Корушке Југославији. Иако су ово питање у 1945. години сматрали отвореним Англо-Американци нису дозволили трупама ЈА, као војном савезнику, да узму учешћа у окупацији дела аустријске територије и тражили су да се југословенске трупе повуку на југословенско-аустријску границу из 1937. године.

На конференцији министара иностраних послова Велике Британије, САД и СССР-а, одржаној октобра 1943. године у Москви, договорено је да је један од циљева савезника обнова независне и демократске Аустрије. У декларацији је истакнуто да се Аустрија „упозорава да сноси одговорност коју не може избећи због учествовања у рату на страну Хитлеровске Немачке и да ће се приликом коначног уређења свакако водити рачуна о њеном сопственом доприносу за своје ослобођење”.²⁴⁹ Али допринос аустријског народа савезницима у каснијем развоју рата био је скоро никакав јер су само два батаљона Аустријанаца учествовала у оружаном борби против фашизма. Изузетак од овог чини партизански покрет Корушких Словенаца, чија је борба почела у јесен 1942. године и трајала све до завршетка Другог светског рата. Територија Корушких Словенаца је била једина територија немачког Рајха (унутар граница од пре Другог светског рата) где је неколико година постојао партизански покрет који Немци нису успели да угуше. Губици које је партизански покрет Корушких Словенаца нанео Немцима у овом периоду су били: преко 3.800 погинулих, а у свему избачених из строја око 10.000 нациста. Партизани су имали 1.080 мртвих, 710 рањених, 317 заробљених и несталих.²⁵⁰

Почетком 1945. године, када су војне трупе савезничких земаља требале да окупирају Аустрију, нацисти су одлучили да предају власт другим политичким снагама и да се повуку без борбе. Тако је дошло до формирања нове Корушке владе у коју су ушли представници аустријских политичких партија из времена пре АНШЛУСА,²⁵¹ и која је

²⁴⁹ Текст Московске декларације... Уједињене нације – Збирка докумената 1941–1945. год. Београд 1947, стр. 23.

²⁵⁰ *Словеначка Корушка у време Другој светској рату*. О словеначкој Корушкој, Београд 1949, стр. 29.

²⁵¹ Аустрија је 13. марта 1938. године окупирана од стране немачких трупа и истог дана је проглашено припојење (Anschluss) Немачкој. На плебициту који је затим спроведен 97% гласача изјаснило се за Anschluss.

одмах истакла програм „слободне и независне Корушке”. Савезничка војна управа је касније признала ову владу, а укинула цивилну власт која је успостављена у деловима ослобођеним од стране југословенске војске.

Привремена влада ДФЈ је своју дипломатску борбу за присаједињење територије Корушке, чији се народ својом борбом против окупатора у Другом светском рату определио за нову Југославију, започела априла 1945. године. У ноти упућеној савезничким силама Привремена влада ДФЈ тражи да узме учешћа у предстојећој војној окупацији дела аустријске територије. Подсећајући на улогу Југославије у Другом светском рату у борби против Немачке и других заједничких непријатеља, као и на велике губитке и искушења која су поднели њени народи, Привремена влада тражи да Југославија, сходно својим обавезама савезника, узме учешћа и у окупацији и администрацији непријатељских територија у зони Европе. Југословенска влада „стога” има част да затражи од савезничких сила да изврше све потребне аранжмане како би Југословенска армија могла да у овим регијама (аустријским – Ж. О.) преузме дужност војне окупације и администрације. Са своје стране она предлаже да би ова зона требало да се пружа северно од старе југословенско-аустријске границе између Италије и Мађарске, укључујући посебно покрајину Корушку, утолико пре што у знатном делу ових регија живи југословенски живаљ.²⁵² Али на ове захтеве владе ДФЈ једино је одговорио Совјетски Савез 20. априла 1945. године, и то позитивно, док владе Велике Британије и САД нису дале никакав одговор.

Привремена влада ДФЈ је 7. маја 1945. поставила захтев владама Велике Британије, Совјетског Савеза и САД да се Корушка, на основу права народа на самоопредељење, прикључи Југославији.²⁵³ Југословенска влада је захтевала да се исправком границе према Аустрији територија од 68 општина, од којих 53 имају двојезичне школе, прикључи Словенији.²⁵⁴ Одговор Владе Велике Британије, који је уследио неколико дана касније, био је негативан. У ноти британског амбасадора влади ДФЈ саопштава се да су се савезници споразумели да Аустрију, у њеним границама од пре 1937. године, окупирају Бри-

²⁵² Нота владе ДФЈ савезничким силама о питању учешћа Југославије у војној окупацији дела аустријске територије, Београд 2. априла 1945. *Документи ...*, стр. 107.

²⁵³ Петрановић Бранко, *Политичке и њравне љриликe за време Привремене владе ДФЈ*, стр. 107.

²⁵⁴ Пленча Душан, нав. дело, стр. 361.

танска, Америчка, Руска и Француска армија, као и да је Британска армија добила зону дуж југословенско-аустријске границе. У ноти се даље истиче да се британске трупе спремају да заузму своју зону, те да „Влада Његовог Величанства мора затражити да се све југословенске снаге које се тренутно налазе у Аустрији одмах повуку и да југословенска влада поштује границу из 1937. године као привремену границу између Аустрије и Југославије до коначног решења питања границе на мировној конференцији”.²⁵⁵ Исти став по овом питању заузела је и Влада САД. Влада Совјетског Савеза овог пута није реаговала на захтев владе ДФЈ. Такво понашање, а и касније (пасивно) држање СССР-а по овом питању, постаје разумљиво ако се има у виду обећање које је маја 1945. године државном канцелару Аустрије Ренеру дао Ј. В. Стаљин по питању непроменљивости аустријске границе. „Не сумњајте да је Ваша брига о независности, интегритету и напретку Аустрије такође и моја брига.”²⁵⁶

Привремена влада ДФЈ није била задовољна ставом западних савезника да се трупе ЈА морају повући са аустријске територије. Пошто се Совјетски Савез сагласио да једну територију у Аустрији,²⁵⁷ заузету од стране совјетске армије, окупира Југословенска армија, југословенска влада је упутила ноту Влади Велике Британије у којој се од ње тражи да помогне и омогући „југословенским јединицама да остану на оној аустријској територији коју су оне већ заузеле, с тим да ове југословенске снаге буду под врховном командом фелдмаршала Александера, као што ће друге снаге бити под командом трећег украјинског фронта маршала Толбухина”.²⁵⁸ У ноти се даље истиче да овакви захтеви владе ДФЈ не прејудуцирају одлуке мировне конференције и само представљају право стечено напорима Југославије у рату.

Међутим, Велика Британија је одбила и овај захтев владе ДФЈ и тражила је хитно повлачење јединица ЈА са територије Аустрије.

²⁵⁵ Нота владе Велике Британије влади ДФЈ којом захтева повлачење снага ЈА из Аустрије, Београд 12. маја 1945. *Документи ...*, стр. 379.

²⁵⁶ Нота владе ФНРЈ совјетској влади; О словеначкој Корушкој, Београд 1949, стр. 5.

²⁵⁷ Аустрија је била подељена на следеће четири окупационе зоне:

- 1) Америчку – покрајине Салцбург и Горња Аустрија јужно од Дунава;
- 2) Британску – покрајине Корушка и Штајерска без Бугерланда (Градишће);
- 3) Руску – покрајине Горња Аустрија северно од Дунава, Доња Аустрија и Бугерланд;
- 4) Француску – покрајине Тирол и Форалберг. *Документи ...*, стр. 49.

²⁵⁸ Нота владе ДФЈ Британској влади о додели окупационе зоне ЈА у Аустрији, Београд 13. маја 1945. *Документи ...*, стр. 48–49.

Британци су заузврат вратили са аустријске територије све заробљене антикомујнистичке снаге југословенског порекла назад у Југославију. Суочена са оваквим ставом британске владе, а у складу са политиком руководства да све спорове решава мирним путем, Привремена влада ДФЈ је повукла трупе Југословенске армије које су се налазиле у Аустрији на граничној линији из 1937. године. Наредба о повлачењу трупа Југословенске армије издата је „у циљу да се подвуче жеља владе ДФЈ да што је могуће више изађе у сусрет жељама њених савезника, Велике Британије и Сједињених Америчких Држава, не прејудуцирајући коначно уређење граница са Аустријом, које ће уследити на мировној конференцији”.²⁵⁹

Иако су и Велика Британија и САД изјавиле да питање аустријских граница сматрају отвореним оне су предузимале разне кораке који су имали за циљ да угуше манифестацију воље словеначког становништва. Енглеска војна управа је одбила да пружи подршку словеначком народу у његовом настојању да покрене привредни живот. Војна управа је, без образложења, одбила молбу Словеначког народа у Корушкој за обнову задругарства и задружног савеза. словеначком народу је од стране војне управе ускраћен слободан културни развој у оквиру Словеначког просветног завода и његових месних организација. Словеначким организацијама нису биле враћене просторије одузете још у доба нацизма, већ су додељене немачким лицима. Војна управа је дозвољавала штампи владајућих партија у Аустрији да пише о недељивој Корушкој, док је корушким Словенцима од самог почетка ускраћивано право да траже ревизију граница. Антифашисти су били изложени кућним претресима, хапшењима и физичким злостављањима док су се, у исто време, СС-добровољци и гестаповци још увек налазили на слободи, а неки од њих чак и у државној служби.²⁶⁰

Овакво понашање британске Војне управе било је у супротности са положајем корушких Словенаца као војног савезника у борби против немачког нацизма, са чиме је британска влада била детаљно упозната преко своје војне мисије која се налазила у штабу корушких јединица. У Меморандуму упућеном британској Војној управи се истиче да корушки Словенци, као интегрални део југословенских

²⁵⁹ Нота владе ДФЈ Британској влади о повлачењу трупа ЈА с аустријске територије, Београд 19. маја 1945. *Документи ...*, стр. 59.

²⁶⁰ Меморандум Покрајинског одбора Освободилне фронте за Словеначку Корушку Британској војној управи, Целовец 6. новембра 1945. *Документи ...*, стр. 361–366.

народа, не сматрају тадашњу ситуацију дефинитивном и да ради гарантовања основних права траже учешће представника словеначког народа Корушке „у цивилној управи и у свим јавним службама земље, сразмерно жртвама ... у борби против нацизма и сразмерно спремности Словенаца да се дефинитивно уклоне сви нацистички елементи и искорени фашистичка идеологија”.²⁶¹

У одговору на Меморандум корушких Словенаца, британска Војна управа је поновила своје раније добро познате ставове: да питање ревизије границе треба да буде решено на мировној конференцији; да британска Војна управа има да управља својим окупационим подручјем с пуном непристрасношћу и без прејудуцирања одлуке мировне конференције; да она не може да прихвати захтеве било којег дела становништва засноване на претпоставци да припада другој држави; да је спремна да сваку жалбу становништва које говори словеначким језиком реши што је могуће пре.²⁶²

Даљи развој догађаја на територији која је потпала под британску Војну управу показао је да се положај корушких Словенаца није битније променио у односу на ранији период. Наиме, многи представници аустријске цивилне власти, чиновници, наставници и жандарми били су у великој већини нацисти, што није пружало гаранције да таква власт неће и даље вршити пронацистичко угњетавање. Поред тога, корушки нацисти и великонемачки настројени грађани одмах после маја 1945. почели су да иступају против права која је корушким Словенцима донео пораз хитлеризма. На све ове појаве војна управа није реаговала.

На конференцији великих сила у Потсдаму у погледу Аустрије донесена је одлука, на предлог Владе Совјетског Савеза, о проширењу власти аустријске привремене владе на читаву Аустрију. Такође је договорено да се репарације неће тражити од Аустрије.²⁶³

Аустријска влада је 3. октобра 1945. донела законску уредбу о обавезном двојезичном основном школству којом се за све ученике у 62 општине у такозваној Јужној Корушкој предвиђа настава на

²⁶¹ Меморандум Корушких Словенаца Британској војној управи, Целовец 27. јуна 1945. *Документи ...*, стр. 344–345.

²⁶² Документи Берлинске (Потсдамске) конференције – 17. јул – 2. август 1945. *Документи ...*, стр. 385–401.

²⁶³ Исто.

оба језика: словеначки и немачки.²⁶⁴ Овакво регулисање школства је било прихваћено од стране словеначке мањине.

Влада Аустрије, уз сагласност британске Војне управе, заказала је за 25. новембар 1945, изборе за Парламент и покрајинске скупштине. Тим поводом Привремена влада ДФЈ је упутила ноту савезничким владама у којој су изложени ставови владе о овом питању и о питању Корушке. Југословенска влада стала је на становиште да је питање будућег политичког положаја Корушке спорно, о чему треба да одлучи мировна конференција, и да би спровођење избора за аустријски парламент и покрајинске скупштине значило у том случају прејудуцирање коначне одлуке у погледу политичке судбине ове територије. Због тога, југословенска влада је тражила да се избори не одрже на територији где Словенци представљају велики део становништва, тј. у делу среза Шмохор, у селу Бељах осим Патерниона, у срезу Целовец осим Фелкирхена, у срезу Великовац, у Шт. Павелу делу среза Волстберг.²⁶⁵ Влада ДФЈ, у исто време, тражи да се на наведеној територији промени постојећа цивилна власт јер не пружа довољно гаранција у погледу њене непристрасности према словеначком народу, те да се организује специјална цивилна власт која би била правична према Словенцима, све до доношења коначне одлуке о судбини ове територије.

У прилогу ноти југословенска влада је доставила савезничким владама Aide-Memoire у вези са Корушким питањем. Aide-Memoire садржи бројне аргументе: географске, етнографске, историјске, културне који доказују да је Корушка насељена Словенцима и да чини саставни део југословенске територије, као и доказе о процесу германизације којој су Словенци били подвргнути од почетка немачке доминације, па све до краја Другог светског рата. Према Aide-Memoire, у целокупну територију Корушке су, почетком средњег века, насељавали Словенци. То је био центар словеначке државе која се звала Карантанија (старо име за Корушку) и била много већа од садашње Корушке. Касније, Словенци су пали под немачку доминацију. Тада је северни део Корушке германизиран, али је јужни део и даље остао словеначки. Формирала се нова етничка граница која се задржала пет векова, све до средине IX века, и која и даље постоји. Што се тиче

²⁶⁴ Нећак Душан, Проблем мањина у аустријско-југословенским односима, Београд 1977, стр. 22.

²⁶⁵ Нота владе ДФЈ Савезничким силама поводом избора у Аустрији, Београд, 14. новембра 1945. *Документи ...*, стр. 295–296.

односа становништва, Немци су представљали мањину (с обзиром на то да нису чинили аграрно становништво него феудалне господаре и више слојеве становништва у градовима). Према подацима из 1846. године, у словеначком делу Корушке, између етничке границе и садашње аустријско-југословенске границе, живело је 103.000 Словенаца и 12.000 Немаца. Статистички подаци о броју Словенаца и Немаца у Корушкој нису поуздани јер фаворизују Немце. Међутим, на основу језика који је био у употреби у црквама и истраживањима на лицу места, може се тврдити да у аустријској Корушкој живи 90–100.000 Словенаца.²⁶⁶ У оквиру аустро-угарске државе Словенци су имали своју политичку партију, своје културне организације и своје задруге. У периоду између два светска рата национално угњетавање Словенаца погоршало се у сваком погледу – политичком, економском и културном. Аустрија није испунила своје обавезе из Сенжерменског уговора које се односе на заштиту националних мањина. Припајање Аустрије Немачкој 1938. године представљало је за корушке Словенце само крајњу тачку националног угњетавања које је давно започело. Нацисти су распустили све културне организације и задруге корушких Словенаца и протерали из Корушке све свештенике, једине образоване људе које су Словенци имали. Оружани отпор корушких Словенаца против фашизма у Другом светском рату показао је став народа ове територије према земљи у чијим границама су живели, као и жељу за прикључењем новој Југославији.

Савезничке силе, међутим, нису одговориле, као и много пута раније, на детаљно аргументоване ставове Привремене владе ДФЈ. То је била још једна потврда њиховог става према Корушком питању, тј. захтеву Југославије за припајањем ове територије. Уопште, развој догађаја у вези са овим питањем у току 1945. године и понашања савезничких сила показује да: савезничке силе нису желеле да изађу у сусрет захтевима корушких Словенаца, као ни захтевима југословенске владе за припајањем територије Корушке Демократској Федеративној Југославији. Очигледно је да су савезничке силе биле сложне по питању непромењивости аустријских граница. Иако је британска Војна управа више пута истицала своју непристрасност према становништву у обављању окупационе дужности, она је забранила све масовне састанке, ношење и истицање словеначких и југословенских застава и натписа и сваку манифестацију за прикључење Корушке

²⁶⁶ Aide-Memoire, *Документи ...*, стр. 297.

Југославије. У исто време, својом „неутралношћу”, војна управа је охрабривала поступке оног дела становништва Аустрије који се залагао за утњетавање Словенаца.

О постојању дипломатских односа између Привремене владе ДФЈ и Аустрије не може се говорити јер је Аустрија 1945. године била под окупацијом савезничких сила. Овај податак, са друге стране, говори да је утицај савезника на прилике у Аустрији, односно утицај британске Војне управе на прилике у Корушкој, био одлучујући. Негативно понашање Војне управе према Словенцима у Корушкој представљало је само продужетак политике Велике Британије према ДФЈ. Велика Британија, наиме, није била задовољна променама извршеним у ДФЈ, јер је утицај снага старог поретка, иза којих је она стајала, на ситуацију у земљи био скоро никакав, па су и односи између две државе били у силазној путањи, у односу на период током Другог светског рата. Негативан став западних савезника према захтевима Привремене владе ДФЈ у погледу територије Корушке имао је за последицу да питање југословенско-аустријске границе у 1945. није било решено.

Добри односи НКОЈ-а са СССР-ом са краја 1944. године, када је Совјетски Савез посредно признао нову Југославију кроз захтев за улазак јединица Црвене армије на територију Југославије, настављени су и у 1945. години. Док је рат још увек трајао, делегација ДФЈ је посетила Москву, што је била прва посета руководства нове Југославије некој страниој земљи и потписала Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи. Био је то јасан знак преваге СССР-а међу савезницима ДФЈ, у односу на Велику Британију и САД. Идеолошка блискост са СССР-ом и очекивање подршке за решавање западних граница ДФЈ, добили су предност у односу на дотадашњу подршку, помоћи и заједничку сарадњу са западним земљама. Међутим да односи међу пријатељима ипак нису били тако добри показало је неколико догађаја. Приликом боравка јединица Црвене армије у Југославији, понашање једног броја совјетских војника према локалном становништву било је недолично. Када је формирана Привремена влада ДФЈ и проглашена Декларација, Совјетски Савез је био незадовољан што није питан о саставу владе и што улога СССР-а није више афирмисана у Декларацији. Совјетска влада је негативно реаговала и на говор Ј. Б. Тита крајем маја 1945. у Љубљани у коме се говори о политици интересних сфера, не желећи да СССР буде изједначен са западним земљама.

Подршка Совјетског Савеза новој Југославији је објективно јачала међународну позицију ДФЈ. Поменути догађаји нису могли довести у питање тај однос. Ипак они су показали да је СССР очекивао за себе другачији третман у односу на западне земље и да ће ДФЈ беспоговорно прихватити њихове предлоге и критике. СССР није до краја подржао захтеве ДФЈ за решавањем питања граница са Италијом и Аустријом. Док је за Аустрију то била очекивана реакција (јер је СССР још октобра 1943. прихватио да се обнови „независна и демократска Аустрија“), случај границе са Италијом је показао да СССР није спреман да подржи захтеве ДФЈ који би водили евентуалном војном сукобу са западним земљама. Односи СССР-а са друге две велике силе: САД и Великом Британијом и постигнути договори имали су велики значај за Совјетски Савез и он није желео своје односе са западним савезницима да доводи у питање због захтева ДФЈ. То су били разлози за пасивно држање СССР-а, у односу на захтеве западних земаља упућене војсци Југославије да се повуче са одређених територија, што је она (без подршке СССР-а) и учинила. Тиме је одређена и судбина граница ДФЈ са Италијом и Аустријом. Велика Британија и САД су, са друге стране, када је формирана Привремена влада ДФЈ и потписан Уговор о пријатељству ДФЈ са СССР-ом схватиле да су у новој Југославији, у „другом плану“ у односу на Совјетски Савез. Однос ДФЈ према западним земљама се током године променио на горе, тако да је у време сукоба око „тршћанског питања“ имао карактер отвореног непријатељства.²⁶⁷ Стратешки интереси западних земаља, војна моћ коју су поседовали и оптро реаговање на југословенске захтеве, уз пасиван став СССР-а, одредили су судбину граница Југославије с Италијом и Аустријом. Још једном се показало да питање оправданости захтева ДФЈ за територијалним променама или доприноса локалног становништва и ДФЈ уопште, у борби против фашистичких снага, нису одлучујући фактори код одлучивања великих сила већ предност имају њихови интереси и међународни односи.

²⁶⁷ Dimitrijević B. – Bogetić D., *Tršćanska kriza 1945–1954*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2009, str. 23–26.

IV.

ОДНОСИ ДФЈ СА СУСЕДНИМ ЗЕМЉАМА

1. Југословенско-бугарски односи

Привремена влада ДФЈ је од свог оснивања настојала да са Бугарском успостави нормалне и пријатељске односе, прелазећи преко чињенице да је Бугарска учествовала у окупацији Југославије и да је до септембра 1944. године била на страни сила Осовине и хитлеровске коалиције. Основа југословенско-бугарских односа у 1945. години, постављених годину дана раније 1944, када је Национални комитет ослобођења Југославије дозволио учешће јединица Бугарске народне армије у борбама против Немачке на југословенској територији и када је Централни комитет Бугарске радничке партије (комуниста) ревидирао своје ставове о македонском питању. У новим југословенско-бугарским односима долазило је и до извесних тешкоћа које су у првом реду биле одраз несређене унутрашње ситуације у Бугарској и неспремности великог дела бугарског друштва да се одрекне старе политике царске Бугарске.

Односи између Југославије и Бугарске у току Другог светског рата били су одређени следећим чињеницама: 1) Бугарска је била члан Тројног пакта, 2) Бугарска је окупирала одређене југословенске територије и 3) бугарске окупаторске снаге учествовале су у гушењу оба покрета отпора и извршиле тешке злочине против цивилног становништва, посебно жена, деце и старих. Бугарска је још 1. марта 1941. приступила Тројном пакту, чиме је своју територију ставила на располагање силама Осовине, и добила обећање да ће јој бити учињени територијални уступци на рачун Југославије и Румуније. После напада Немачке на Југославију, 6. априла 1941. године, Бугарска не жели да остане по страни. Рачунајући на реализацију датих обећања већ 15. априла прекида дипломатске односе са Југославијом, а пет дана касније делови Бугарске армије, заједно са немачким трупама, окупирале су већи део Македоније и делове источне Србије.²⁶⁸

²⁶⁸ Пленча Душан, нав. дело, стр. 50.

Бугарска је у току рата стално проширивала своју окупациону територију²⁶⁹ и на њој организовала целокупну власт: административну, војну и судску. Као чланица Тројног пакта, Бугарска је ставила на располагање фашистичкој Немачкој не само своју војну силу, већ и територију, аеродроме и луке.

Од почетка Другог светског рата постојала је сарадња и веза између комунистичких партија Бугарске и Југославије, која се одвијала углавном преко Коминтерне. Односи између две партије одвијали су се у условима илегалности, а са приближавањем краја рата сарадња међу партијама постајала је све интензивнија. Односе између БРП (к) и КПЈ оптерећивало је различито схватање и однос према македонском националном питању. Одмах после окупације Македоније,²⁷⁰ ЦК БРП (к) предузео је мере да партијску организацију у Македонији присаједини Бугарској партијској организацији. Овакав корак ЦК БРП (к) тумачио је тако да су Македонија и Бугарска „једна територија” и да зато на тој територији не могу постојати две партије, два партијска руководства – ЦК БРП (к) и ПК КПЈ за Македонију већ да може постојати само ЦК БРП (к).²⁷¹ Ову своју политику БРП (к) спроводила је преко Методија Шаторова-Шарла, тадашњег секретара ЦК КПЈ за Македонију, који је прекинуо све везе са ЦК КПЈ и потчинио Покрајински комитет КПЈ за Македонију у Бугарској радничкој партији (комуниста). ЦК КПЈ је интервенисао преко Коминтерне да Македонска партијска организација остане у саставу КПЈ, што је и прихваћено. ЦК БРП (к) је такође покушавао да заочи развитак народноослободилачког покрета у Македонији. Такво понашање БРП

²⁶⁹ Бугарска је анектирала део зајечарског подручја, пиротски и врањски округ и највећи део Македоније од кога формира скопску и битолску област и проширује на ова два подручја своју власт на „основу етничких разлога”. Касније своју власт проширује и на највећи део Србије, због немогућности Немачке да држи већи број оперативних јединица у Србији. Скакун Милан, *Југословенско-бугарски односи*, Београд 1979, стр. 54.

²⁷⁰ Бугарска радничка партија (к) није устала против распарчавања Југославије и прећутно је одобравала окупацију Македоније од стране бугарске војске... У програму Отачевственог фронта, од 17. јула 1942. године, не говори се да је бугарска окупациона војска послата у Македонију, већ само у Србију, не тражи се њено повлачење и из Македоније, не говори се да треба помоћи борбу македонског народа против немачког, италијанског и бугарског јарма, не говори се о праву македонског народа на националну слободу и независност, на самоопредељење итд. Мојсов Лазар, *БРП (к) и македонско национално питање*, Београд 1948.

²⁷¹ Мојсов Лазар, *БРП (к) и македонско национално питање*, Београд 1948, ст. 70.

(к) било је у сагласности са ставом Централног комитета да не треба спроводити линију оружане борбе, већ је као највећи облик оружане борбе против фашиста препоручивана диверзија и саботаже по градовима.

ЦК БРП (к) је признавао македонском народу право на самоопредељење до отцепљења, али под условом да се уједињени македонски народ (Вардарска, Егејска и Пиринска Македонија) не сме прикључити ниједној балканској земљи. „Да би се избегле ма какве историјске грешке и да би се Македонији дало једно чврсто спокојство, Отечествени фронт подиже парољу 'Македонија Македонцима'. Том паролом учиниће се крај супарништву између балканских земаља. Никаква измена садашње расцепканости Македоније од њених непријатеља, нити пак њено потпуно припајање било којој балканској држави. Једино спасоносно решење је целокупна, слободна и независна Македонија. Само тако ће она престати да буде јабука раздора и претворити се у здраву ујединитељску карику међу свим балканским народима.”²⁷² Притом су сматрали „да и нема македонског народа, већ да постоје делови бугарског народа у Југославији и Грчкој, који ће се, када се једном издвоје из ових земаља, веома лако присајединити матици земљи и тим путем остварити сан о великој Бугарској”.²⁷³

Став КПЈ био је да македонски народ има право на самоопредељење до отцепљења, а то значи да „има право да формира своју државу или да се удружи са другим народима у федеративну заједницу у којој би сви народи уживали пуну националну слободу и равноправност”.²⁷⁴

Победе Црвене армије на Источном фронту, њено приближавање границама Бугарске, као и ударци које је бугарској војсци задавала НОВЈ у Србији и Македонији – убрзали су пад профашистичке владе у Бугарској. Нова влада, на челу са Багарјановим, објавила је 25. августа 1944. неутралност и затражила примирје са Југославијом и Грчком. Нова бугарска влада је истовремено покушала да у преговорима са САД и Великом Британијом, при чему је заобиђен СССР, издејствује што повољније услове примирја. Суочен са оваквим по-

²⁷² „Отечествени фронт о Македонском питању”. Мојсов Лазар, нав. дело, стр. 142.

²⁷³ Вукмановић Светозар Темпо, *Борба за Балкан*, Загреб 1981, стр. 216.

²⁷⁴ Исто, стр. 216.

нашањем бугарске Владе, СССР је вршио притисак на Бугарску да објави рат Немачкој и да Багарјанов поднесе оставку.

Нова Влада, на чијем челу се налазио Муравјев, у декларацији од 2. септембра 1944, потврдила је строгу неутралност Бугарске, али дипломатски односи са Немачком нису прекинути. Влада Совјетског Савеза је, реагујући на ово одуговлачење Бугарске, објавила рат Бугарској 5. септембра 1944. године. Три дана касније, када су јединице Црвене армије стигле надомак Софије, Влада Муравјева је објавила рат Немачкој. Захваљујући таквој ситуацији, створеној наступањем Црвене армије, власт у Бугарској је преузео Отечествени фронт, који је представљао коалицију различитих партија у којој је БРП (к) била у мањини у односу на остале партије: земљоделце, Звено, војну лигу и социјалдемократе.

У моменту капитулације Бугарске у Југославији се налазила Пета бугарска армија и делови Првог окупационог корпуса. Влада Отечественог фронта издала је директиву јединицама Пете бугарске армије да, у сарадњи са јединицама НОВЈ, отпочну борбу против Немаца. Међутим, штаб Бугарске армије споразумео се, 9. септембра 1944, са командантом немачких снага у Македонији о повлачењу трупа у Бугарску. Позиву Отечественог фронта на борбу против Немаца једино се одазвао Прилепски гарнизон, док су се остале јединице бугарске армије предале, без борбе, Немцима. У гарнизонима које су до тада држали, оставили су ратну технику и наоружање и наставиле да се повлаче према Бугарској. Због тога су јединице НОВЈ разоружале бугарске јединице које су одбиле да се боре против Немаца и тек потом им дозволиле да пређу у Бугарску.

У међувремену су бугарске трупе запоселе неке делове источне Србије. Један од руководиоца војске отечественофронтоске Бугарске, генерал Благоје Иванов – Коста, тражио је од Врховног штаба НОВЈ да до краја рата „јединице народноослободилачке војске Југославије не окупирају срезове: Босилеградски, Царибродски и Трнски”, који су пре рата припадали Југославији, јер ће наводно „започети формирање комитета Отечественог фронта у тим крајевима”.²⁷⁵ Овакво понашање Бугара, јер је то у ствари била окупација југословенских територија, изазвала је протест југословенске стране. Главни штаб НОВ Србије наредио је 24. септембра 1944. године XIII

²⁷⁵ Нешовић Слободан, *Југославија-Бугарска, ратно време 1941–1945. год.* Београд 1978, стр. 71.

корпусу НОВ Србије да затражи од Бугара да обуставе формирање сваког облика власти на југословенској ослобођеној територији.²⁷⁶ Пошто ови захтеви бугарске владе нису наишли на подршку Совјетског Савеза, а ни Георгија Димитрова, Бугари су се повукли.

После 9. септембра 1944. један од најважнијих задатака владе Отечественог фронта био је да ликвидира штетне последице политике ранијих влада, пре свега у погледу односа Бугарске према борби савезничких земаља против фашистичке Немачке. Сходно томе, нова Бугарска је тежила да што пре прекине ратно стање са Југославијом. Руководство нове Бугарске је било свесно међународног угледа НОП-а међу савезничким силама и гледало је у Југославији важан фактор у послератном сређивању прилика на Балкану, па је настојало да са њом развије што боље односе. Тако је, одмах након свог образовања, руководство нове Бугарске упутило молбу Маршалу Титу да што пре прими делегацију Отечественог фронта. На повратку из Москве, Маршал Тито је у Крајови, 5. октобра 1944. године, примио делегацију нове бугарске Владе у којој су се налазили: министар Добри Колев Терпешев, један од најстаријих партијских руководилаца БРП (к), и Петар Тодоров. После неколико дана кабинет председника НКОЈ-а издао је посебно саопштење о постигнутом споразуму:

- „1. о војничкој сарадњи у борби против заједничког непријатеља, немачког освајача;
2. да ће сва питања која проистичу из савезничких односа и пријатељске сарадње Бугарске и Југославије решавати у духу братских и заједничких интереса народа Југославије и бугарског народа. Делегати владе Отечественог фронта изразили су спремност да учине све за исправљање неправде коју су народима Југославије починили реакционарни фашистички елементи Бугарске владе и да ће се у пуној мери заложити да се нормализују односи између бугарског народа и народа Југославије у духу пуне и братске солидарности”.²⁷⁷

Споразум у Крајови имао је велики значај за међународни положај Бугарске, земље која је неколико година раније ратовала на страни фашистичке Немачке. Укључивањем Бугарске народне армије у завршне ратне операције на територији Југославије било је више од

²⁷⁶ Исто, стр. 71–72.

²⁷⁷ Дедијер В., *Документи 1948*, књига I, Београд 1979, стр. 21.

морално-политичког значаја за Бугарску и представљало је подршку вођства нове Југославије новој отечественофронтској влади. Југословенска страна је придавала значај овом споразуму, јер је он представљао основу будућих односа Југославије и Бугарске. Добри Терпешев је половином новембра 1944. изразио захвалност Маршалу Титу „што је дозволио да ми, заједно са вашом братском војском, раме уз раме... учествујемо у борби против немачког фашизма, да бисмо тако избрисали онај крвави жиг који су нам ударили на чело наши бугарски фашисти.”²⁷⁸

Након потписивања споразума у Крајови одржано је више састанака између војних руководилаца НОВЈ и Бугарске народне армије (која се налазила под оперативном командом Црвене армије) ради договора о учешћу бугарских јединица у предстојећим операцијама. Постигнут је споразум о садејству јединица Бугарске армије и НОВЈ у Македонији и источној Србији. За време извођења тих операција највећи део бугарских јединица био је активан против немачких снага али и успоравао кретање НОВЈ. Поред тога, понашање бугарских официра, команданата и војске према становништву тога подручја било је крајње непријатељско. Истовремено, штампа у Бугарској је ширила лажне информације о војним успесима бугарске војске, при чему се војни успеси НОВЈ готово не помињу.

Пошто су жалбе на непријатељско понашање бугарске војске стизале из Србије и Македоније, Маршал Тито је затражио преко Совјетске врховне команде да се бугарска војска повуче из Србије и са Косова.²⁷⁹ Непријатељско понашање бугарске војске према југословенском становништву било је условљено чињеницом да је та иста војска до пар недеља пре тога предано служила фашистима, борила се против НОВЈ и вршила масовне и бруталне злочине над југословенским цивилним становништвом. Постало је јасно да је политички преображај нове Бугарске армије, која је задржала официрски кадар царске фашистичке војске, процес који се одвијао споро. После ове Титове интервенције у Москви, а преко ње и у Софији, понашање бугарске војске се поправило, па су се и односи донекле побољшали. Тито је после тога, у интересу тек успостављених југословенско-бугарских односа и у циљу што бржег протеривања немачких трупа из

²⁷⁸ Нешовић Слободан, нав. дело, стр. 45.

²⁷⁹ Вукмановић – Темпо Светозар, нав. дело, стр. 322.

Југославије, поново дао пристанак да бугарске трупе наставе учешће у операцијама у Југославији.

Након тога, трупе Бугарске народне армије учествовале су у борбама на Сремском фронту, од 22. до 28. децембра 1944. године, замениле партизанске јединице на кратко, али и ту доживеле катастрофалан неуспех. Поједини бугарски војници и официри нису желели да воде „борбу” већ су тражили да се одмах врате у Бугарску. Након овог, бугарске трупе су упућене у Мађарску, у позадину Црвене армије, а њихово место на Сремском фронту преузеле су поново југословенске дивизије.

Други значајан догађај (поред споразума у Крајови) који је одредио карактер односа између Привремене владе ДФЈ и Бугарске био је писмо Централног комитета Бугарске радничке партије (комуниста), од 2. новембра 1944, упућено ЦК КПЈ и Титу. Пошто је најпре истакнута заслуга НОВЈ у борби против фашистичке Немачке и изражена захвалност за помоћ пружену новој Бугарској држави у њеним напорима да, заједно са совјетским, југословенским и другим народима, узме учешћа у борби против фашизма, ЦК БРП (к) је изложио своје ставове о македонском националном питању који су представљали радикалан заокрет у односу на раније ставове БРП (к). „Специјално у вези са стварањем македонске слободне државе у оквиру нове Федеративне Југославије, чиме се чини први одлучан корак ка остварењу идеала Македонаца за слободну, јединствену Македонију, ми вам стављамо до знања да наша партија и наш народ најтоплије поздрављају нову македонску државу. Ми ћемо радити на њеном популарисању како међу читавим бугарским народом, тако и нарочито међу становништвом бугарског дела Македоније, помагаћемо у раду на буђењу македонске националне свести код тог становништва, користећи херојску прошлост и садашњост македонског народа у његовој борби за ослобођење, називајући школе, организације и др. именима македонских бораца, издајући македонски лист и др. У истом циљу ми преименујемо нашу горњоцумајску партијску организацију у Македонску са правима Обласног комитета БРП (к) под руководством ЦК наше партије, стављајући јој у задатак да спроводи рад комунистички по садржини, национални (македонски) по форми. Читаву ту нашу делатност ми ћемо развијати у знаку широке акције за стварање најтешњег савеза између нове Федеративне Југославије и нове Отечественофронтовске Бугарске, која ће, између осталог, рашчистити пут за најбезболније остварење македонског

идеала за слободну, јединствену Македонију у оквирима нове Југославије.”²⁸⁰

Нови курс БРП (к) потврдио је и Добри Колев Терпешев, члан Политбироа ЦК БРП (к), који је као шеф делегације бугарске Владе на Другом заседању АСНОМ-а у Скопљу, 28. децембра 1944, рекао: „Разлика између старе и Отечественофронтовске Бугарске јесте још и у томе што Отечественофронтовска Бугарска сматра да треба вратити онај део Македоније који се данас налази у границама Бугарске, да се и он присаједини Македонији и Југославији”.²⁸¹

Настојећи да још више учврсти своје добре односе са новом бугарском владом, чији су темељи постављени крајем 1944, Привремена влада ДФЈ је убрзо након свог оснивања донела одлуку, 29. априла 1945, да успостави нормалне дипломатске односе са Бугарском.²⁸² Био је то још један допринос владе ДФЈ учвршћењу међународног положаја и угледа нове Бугарске.

У завршним борбама за ослобођење Југославије, вођеним у области Међумурја, Прекомурја и Прлекије, почетком маја 1945, учествовале су и јединице Бугарске армије. Иако су од стране народа тога подручја дочекиване са цвећем, бугарске трупе су поновиле старе грешке и непријатељско понашање. У Птују, супротно наређењу органа народне власти, Бугари су се разместили по приватним кућама, а затим започели са пљачкањем грађана. Поред тога, бугарски штабови нису поштовали постојећу народну власт, на шта су били обавезни, јер су се налазили под командом Црвене армије коју је обавезивао Московски споразум између НКОЈ-а и совјетске Врховне команде од 28. септембра 1944. године.

Понашање бугарске војске у ослобођеном Марибору²⁸³ није било ништа боље. Одмах након уласка у град Бугари су започели пљачку трговина, приватних станова, аутомобила, војних магацина, па су чак почели демонтирати извесна постројења и машине у фабрикама. Ни у Марибору бугарски штабови нису поштовали народну власт. Пошто упозорења штабова Југословенске армије о понашању

²⁸⁰ Писмо ЦК БРП (к) ЦК-у КПЈ и другу Титу од 2. новембра 1944. године. Нешовић Слободан, нав. дело, стр. 314–316.

²⁸¹ Исто, стр. 321.

²⁸² Саопштење Председништва владе ДФЈ о успостављању дипломатских односа са Албанијом, Бугарском, Србијом и Либаном, Београд, 29. априла 1945. *Документи ...*, стр. 34.

²⁸³ Нешовић Слободан, нав. дело, стр. 150–156.

бугарске војске нису наишла на разумевање у бугарским командама, команда града Марибора је образовала бригаду која је имала задатак да спречи бугарске испаде. Овакво понашање бугарске војске довело је и до затегнутости у односима између Југославије и Бугарске.

Жалбе на понашање бугарске војске стизале су и из осталих насеља Словеније, докле год су доспеле бугарске јединице. Бугарска војска је настојала да извуче са територије Југославије моторизацију коју је био оставио непријатељ приликом повлачења и капитулације. Бугарске јединице као и поједини делови совјетске армије су (уз плен из Мађарске) односиле и моторна возила, ратну опрему и материјал са југословенске територије. До неспоразума са бугарским штабовима долазило је и због тога што су они ступали у преговоре са опкољеним фашистичким јединицама о њиховој предаји, иако нису били овлашћени за тако нешто. Тако су бугарски официри преговарали и са усташким штабовима о њиховој предаји Бугарској армији.

Незадовољан оваквим понашањем бугарске војске и њеним односом према југословенском становништву Маршал Тито је, као врховни командант ЈА, послао у Беч у штаб Трећег украјинског фронта генерале Арса Јовановића и Светозара Вукмановића – Темпа да од маршала Толбухина захтевају да јединице Бугарске армије које се налазе на југословенској територији одмах напусте то подручје. И поред негативног става маршала Толбухина,²⁸⁴ Влада Совјетског Савеза је прихватила Титов захтев. Бугарска армија је морала да напусти југословенску територију, а њене положаје су преузеле јединице ЈА.

И поред наведеног понашања припадника Бугарске народне армије, Тито је, приликом проласка бугарских трупа јуна 1945. год. кроз Београд за Софију на повратку са фронта, одао признање бугарској војсци „на њезином јунаштву и заслугама у борби против заједничког непријатеља – при истеривању окупатора из Југославије”.²⁸⁵ Такође је на Трећем заседању АВНОЈ-а одато признање Бугарској армији која је, заједно „с нашом војском, ослобађала Македонију”.²⁸⁶

²⁸⁴ Вукмановић – Темпо Светозар, *Револуција која шече*, том II, Београд 1971, стр. 15–17.

²⁸⁵ Говор Маршала Југославије Јосипа Броза Тита јединицама прве Бугарске армије на заједничком дефилеу с јединицама ЈА, Београд 13. јуна 1945. *Документи ...*, стр. 91.

²⁸⁶ Експозе председника Министарског савета и министра народне одбране Маршала Југославије Јосипа Броза Тита на Трећем заседању АВНОЈ-а, Београд, 8. август 1945. *Документи ...*, стр. 196.

Ове изјаве председника Привремене владе ДФЈ о доприносу бугарске војске при ослобођењу Југославије од фашиста имале су, пре свега, за циљ да ојачају позиције комуниста у влади Отечественог фронта Бугарске, који су се у то доба налазили у тешкој ситуацији. Значај подршке Привремене владе ДФЈ БРП (к) је и у томе што је тада била предизборна ситуација у Бугарској у којој су комунисти преживљавали кризу због притиска који су на БРП (к) заједнички вршиле све остале партије из Отечественог фронта.

Крајем 1944. (новембар и децембар) и почетком 1945. (јануар) између две земље вођени су интензивни преговори о стварању федерације између Бугарске и Југославије. Преговори су се одвијали на два нивоа: партијском (ЦК КПЈ – ЦК БРП (к)) и државном (НКОЈ – бугарска влада). Југословенски пројекат предвиђао је стварање једне заједничке федеративне државе „која ће се састојати од седам федералних јединица: Бугарска, Србија, Хрватска, Словенија, Македонија, Црна Гора, Босна и Херцеговина – која ће имати заједничко народно представништво и која ће сачињавати јединствену царинску територију”.²⁸⁷ У заједничке послове федеративне државе спадају, према овом пројекту, војни послови, спољна политика и царина. Бугарски пројекат предвиђа „стварање заједничке, на федеративни начин уређене државе, која ће се звати 'Федерација јужних Словена' (ФЈУС), са заједничким народним представништвом, са заједничким Министарством иностраних послова и војске и свим другим заједничким установама и министарствима, који ће коначно бити утврђени у заједничком уставу ФЈУС”.²⁸⁸ Чланом 2. овог пројекта предвиђа се почетак остварења ове федерације „путем стављања у дејство специјалног органа те федерације, а на име привременог савета јужнословенског јединства (ПСЈСЈ), са седиштем у граду Београду. Овај савет образоват ће се на паритетном начелу, од представника две владе”.²⁸⁹

Основна разлика између југословенског и бугарског пројекта била је у томе што је југословенска страна тражила и предлагала стварање федеративне заједнице у којој би свака од седам федералних јединица (Бугарска, Србија, Хрватска, Словенија, Македонија, Црна Гора, Босна и Херцеговина), била равноправни члан федерације.

²⁸⁷ Скакун Милан, *Југословенско-бугарски односи*, Београд 1979, ст. 90.

²⁸⁸ Исто, стр. 90.

²⁸⁹ Исто, стр. 91.

Суштина бугарског пројекта је стварање једне јединствене државе, са јединственим органима власти, на федеративном принципу, али са само две федералне јединице – Југославијом и Бугарском. Пошто су разлике у ставовима двеју заинтересованих страна биле сувише велике да би се могле превазићи, преговори о стварању федерације између Југославије и Бугарске су прекинути, али се није потпуно одустало од саме идеје стварања федерације.

Југословенска страна, настојећи да што више развије и побољша своје односе са Бугарском у току 1945, није одустала од идеје стварања федерације, што се може видети из изјава председника Привремене владе ДФЈ Јосипа Броза Тита. Тако је, у говору на Космају, 7. јула 1945, односе са Бугарском оценио као тесне, братске и другарске. „Скршене су оне баријере које су створане, не од бугарских сељака или радника, не од југословенских радника и сељака, него од бугарске и југословенске реакције и од иностраних империјалиста. Те су преграде срушене. И данас, Југославија и Бугарска стоје на путу потпуног јединства против свих оних који би се усудили да посегну на њихову слободу и независност.”²⁹⁰

Месец дана касније, говорећи на Трећем заседању АВНОЈ-а, Тито је рекао да „... већ имамо нормалне дипломатске односе и економску и културну сарадњу с отечественофронтском Бугарском. Још више, данас су ти односи такви да народи обе земље могу мирно гледати у своју срећну будућност, сигурни у остварење својих вековних тежњи”.²⁹¹

Питање федерације било је и предмет разговора приликом сусрета чланова британског Парламента и британских новинара са председником Привремене владе ДФЈ Јосипом Брозом Титом 12. новембра 1945. Тито је истакао да је питање федерације у том тренутку апсолутно незрело, јер је за њено остварење неопходно стварање извесних предуслова. „Пре свега, требало би уклонити оно што је у прошлости раздвајало народе на Балкану, створити добре пријатељске односе и остварити економску и културну сарадњу. То су, такође, и

²⁹⁰ Говор председника Министарског савета и министра народне одбране, Маршала Југославије Јосипа Броза Тита, поводом годишњице устанка народа Србије, Космај 7. јула 1945. *Документи ...*, стр. 155–157.

²⁹¹ Говор председника Министарског савета и министра народне одбране, Маршала Југославије Јосипа Броза Тита, на трећем заседању АВНОЈ-а, Београд 8. август 1945. *Документи ...*, стр. 187.

главни предуслови, јер федерација која би била створена само декларативно, без тих услова, не би имала никакве снаге.”²⁹²

Против југословенско-бугарске федерације у том тренутку била је влада Совјетског Савеза, као и влада Велике Британије која није желела чвршће повезивање две државе, плашећи се њихове супремације у односу на остале балканске земље.

Ради потпуног разумевања слојевитости односа између Привремене владе ДФЈ и владе Отечественог фронта Бугарске важно је и сагледавање унутрашње ситуације у Бугарској. Након револуционарних промена септембра 1944, када је збачена фашистичка влада и образована влада Отечественог фронта, почео је и процес изградње нове Бугарске. Међутим, чињеница да је нова бугарска влада представљала коалицију различитих странака имала је за последицу да су многе партије иступале против курса БРП (к). Опозиција је током читаве 1945. иступала против „промакедонске” политике нове владе. Она није желела да прихвати решење македонског националног питања у оквиру Југославије, да пристане на одрицање од „западних покрајина”, а поготово је била против понуђеног решења о Пиринској Македонији. Овакву политику владе опозиција је користила ради подривања унутрашње ситуације и подстицања незадовољства у народу. Узаврелости ситуације у Бугарској доприносила је и врло тешка економска ситуација. Због свега тога, влада је морала да одложи парламентарне изборе од лета за касну јесен и да остане у коалицији са партијама које су биле против њене политике. Иако је имала подршку Црвене армије и совјетске владе, БРП (к) је водила тешку борбу против различитих опозиционих снага. Утолико је већи значај подршке коју је пружала Привремена влада ДФЈ политици владе Отечественог фронта и БРП (к). Дакле, одређена недоследност у ставовима Бугарске према новој Југославији била је у великој мери последица несређене унутрашње ситуације у земљи и чињенице да бугарски комунисти нису имали пресудан политички утицај у народу и нису успели да придобију јавно мњење своје земље за курс БРП (к).

²⁹² Одговори председника Министарског савета и министра народне одбране, Маршала Југославије Јосипа Броза Тита, на питања чланова Парламента Велике Британије и британских новинара, Београд, 12. новембра 1945. *Документи ...*, стр. 291–292.

Привремена влада ДФЈ током читаве 1945. године настојала је да успостави добре и пријатељске односе са отечественофронтоском Бугарском како би ове две суседне земље живеале у миру, чиме би се стабилизовала ситуација на подручју Балкана, а тиме и смањила могућност за уплив великих сила.

Подносећи експозе о спољној политици Југославије, 1. априла 1946, Тито је о југословенско-бугарским односима рекао: „Без обзира на непријатељски став бугарске опозиције према Југославији, наши односи са отечественофронтоском Бугарском базирају се на непоколебљивој ријешености народа Југославије и Бугарске да продуже путем који одговара њиховим тежњама, тј. неразрушивом братству и чврстим везама”.²⁹³

2. Југословенско-албански односи

Односе између Привремене владе ДФЈ и Албаније у 1945. години карактерише настојање Југославије да што више помогне младој албанској држави у решавању унутрашњих проблема земље, као и у борби за међународно признање. Помоћ коју је Влада ДФЈ пружала Албанији обухватала је све области друштвеног живота. Углавном, био је то наставак добрих односа успостављених између КПЈ и КП Албаније у току народноослободилачког рата и борбе против фашизма.

КПЈ је, преко својих делегата Душана Мугоше и Миладина Поповића, пружила помоћ у формирању Комунистичке партије Албаније.²⁹⁴ Касније, користећи револуционарна искуства КПЈ стечена у току НОР-а, КП Албаније је успела да освоји политичку власт у оквиру народноослободилачке војске народа Албаније. У завршној фази рата, од августа 1944. године, нова Југославија пружа помоћ Албанији преко Војне мисије, на челу са Велимиром Стојнићем, која се налазила при Народноослободилачкој војсци Албаније. Војна мисија Врховног штаба НОВЈ имала је задатак да, користећи ратна искуства НОВЈ, помогне албанској војсци при извођењу сложе-

²⁹³ Јосип Броз Тито, Експозе о спољној политици Југославије – одржан на заједничкој седници Савезне скупштине и Скупштине народа 1. априла 1946. Београд 1946, стр. 24–25.

²⁹⁴ Југославија у међународном радничком покрету. Београд 1973, стр. 51.

них операција, „да обезбеди координацију операција албанских и југословенских јединица и да пружи помоћ у даљој изградњи НОВ Албаније”.²⁹⁵ Југословенска Војна мисија помогла је стварање већих војних јединица, пружила је помоћ албанској армији у организовању и усавршавању унутрашње службе, видова и родова војске. Операције за коначно ослобођење земље одвијале су се по плану ВШ НОВ Албаније, у чијој изради је учествовала и Војна мисија НОВЈ. Након ослобођења Албаније, децембра 1944, две дивизије албанске војске, заједно са јединицама НОВЈ, учествовале су у борби против немачких фашиста на територији Црне Горе и Санџака. Војна мисија НОВЈ пружила је помоћ и у изградњи државних институција нове Албаније.

Помоћ коју је пружала Југославија новој албанској држави обухватала је различите области. Југославија је помогла Албанију у организовању поштанског, сувоземног и поморског саобраћаја.²⁹⁶ Албанском Министарству за конституанту пружена је помоћ у организовању избора. Сарадња са Албанијом остваривана је и на пољу културе. Југословенска влада је пружила помоћ и на здравственом пољу: слањем појединих лекарских екипа и организацијом цивилне санитетске службе.²⁹⁷ Преко Војне мисије пружена је помоћ у организовању финансијске службе и привреде, у организовању цивилних и војних судова, у формирању и раду комисија за испитивање ратних злочина окупатора, у организовању војних школа.²⁹⁸ Југословенска армија је, такође, снабдевала Албанску армију ратним материјалом, као и другим материјалним потребама.

Југославија је пружила помоћ и у пољопривредним производима, с обзиром на то да је у Албанији постојао проблем исхране становништва, јер је земља била опустошена од окупатора и са разореном привредом. Тако је Привремена влада ДФЈ, на основу трговинског уговора, испоручила Албанији у току 1945. године 2.900 тона

²⁹⁵ Пленча Душан, нав. дело, стр. 354.

²⁹⁶ Тако је, само у првој половини 1945, Албанији испоручено: 147 камиона, 12 аутобуса, 17 пловних објеката, 36 телефонских централа, 19 радио-станица, 546 телефонских апарата итд.

²⁹⁷ Дедијер Владимир, Југословенско-албански односи 1939–1948. Београд 1949, стр. 165–167.

²⁹⁸ Пленча Душан, нав. дело, стр. 355.

пшенице и 5.700 тона кукуруза.²⁹⁹ Пребацивање ових пољопривредних производа из Срема за Албанију организовала је Управа спољне трговине ДФЈ, воденим путем до Смедерева, а одатле преко Скопља и Струге. Размена производа између Југославије и Албаније одвијала се у току 1945. преко војних органа и Управе спољне трговине. Отварање пограничног промета у рејону Кукса и Призрена требало је да унапреди ту размену.³⁰⁰

Привремена влада ДФЈ, одмах након свог оснивања, одлучила је да помогне борбу Албаније за њено међународно признање. Тако је Југославија била прва земља која је одлучила, већ 29. априла 1945, да, без икаквих претходних услова, призна албанску владу и са њом успостави дипломатске односе.³⁰¹ Наиме, још децембра 1944. године нова албанска држава је тражила од СССР-а, САД и Велике Британије да признају њен суверенитет и дозволе њеним представницима учешће у раду међународних организација.³⁰² Међутим, Владе Сједињених Америчких Држава и Велике Британије постављале су разне услове у вези са признањем Албаније. Тако су обе земље, Велика Британија јануара, а САД фебруара 1945, послале своје Војне мисије које су имале за задатак да се упознају са политичком ситуацијом у Албанији. Влада СССР-а је послала своју војну мисију без икаквих ограда и претходних услова. Новембра 1945. четири велике силе одлучиле су да признају Албанију под одређеним условима. Влада Сједињених Америчких Држава поставила је као захтев за признавање Владе Албаније следеће услове:

- 1) да албанска Влада призна све уговоре склопљене између САД и краља Зогуа;
- 2) да Влада Албаније обезбеди све концесије Standard oil компаније;
- 3) Влада САД евентуалним признањем албанске Владе не пружа никакве гаранције за будућност њених граница према Грчкој.³⁰³ Влада Велике Британије је захтевала да се на предстојећим изборима за албанску Народну скупштину дозволи

²⁹⁹ Исто, стр. 171.

³⁰⁰ Петрановић Бранко, *Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове*, стр. 218.

³⁰¹ Саопштење Председништва владе ДФЈ о успостављању дипломатских односа са Албанијом, Београд 29. априла 1945. *Документи ...*, стр. 34.

³⁰² Дедијер Владимир, нав. дело, стр. 139.

³⁰³ Исто, стр. 140.

учешће свих група и грађанских фракција и да се изврши делимична демобилизација албанских војних снага.³⁰⁴

На изборима за албанску Народну скупштину, одржаним 2. децембра 1945, кандидати Демократског фронта, од којих су већина били чланови КП Албаније однели су убедљиву победу, добивши 93% гласова бирача. Овакав исход избора „олакшао” је опредељење великих сила тако да је 1946. Албанија коначно стекла међународно признање.

На конференцији за репарације од Немачке, одржаној у Паризу у току новембра–децембра 1945, Југославија се залагала да и Албанија, која није била позвана, као земља која је учествовала у борби против фашизма, узме учешћа у раду конференције са пуним правима, што је и прихваћено. То је уједно била и прва међународна конференција на којој је после ослобођења узела учешћа албанска влада. Када је Албанији додељена минимална репарациона квота (0,05 и 0,35) југословенска делегација се одрекла једног дела своје квоте, иако је и она била недовољна, у корист Албаније.

Оцењујући југословенско-албанске односе, на Трећем заседању АВНОЈ-а, Тито је рекао: „Односи Југославије и Албаније су врло срдачни и сви покушаји разних непријатеља да помуте те односе остају узалудни. Ми смо први признали демократску албанску Владу, успостављајући са њом нормалне дипломатске односе. Наше земље сарађују на економском и културном пољу. Од окупатора разорена албанска земља и осиромашени албански народ заслужио је, својим жртвама и доприносом у борби, највеће симпатије и сваку помоћ коју му наши народи могу пружити, тим више што су се неке албанске јединице после ослобођења Албаније придружиле нашој војсци и заједнички се бориле за истеривање окупатора из Црне Горе и Санџака. Ова заједничка борба створила је неразориве везе између Демократске Албаније и Демократске Федеративне Југославије”.³⁰⁵

Блискост успостављених веза и односа између Југославије и Албаније није одговарала западним земљама, јер се на одређени начин Југославија јављала као гарант очувања независности Албаније, чиме је објективно смањена могућност за активност других земаља у Ал-

³⁰⁴ Исто, стр. 141.

³⁰⁵ Експозе председника Министарског савета и министра народне одбране Јосипа Броза Тита на Трећем заседању АВНОЈ-а, Београд 8. августа 1945. *Документи ...*, стр. 187.

банији, која би имала за циљ промену постојеће владе. Због тога је Југославија била изложена од стране реакционарне штампе у свету најгрубљим увредама и оптужбама о тобожњој експанзији према Албанији. Када је Југославија упутила жито Албанији, штампа на Западу тражила је од УНРРА-е да не снабдева даље Југославију житом, јер га она шаље у Албанију.

И у делу албанског руководства постојале су одређене сумње у погледу намера Југославије према Албанији. Пошто се присуство Југославије осећало у свим областима живота Албаније, постојала је бојазан од превеликог повезивања са Југославијом, као великом земљом у односу на Албанију. Штампа у Албанији није у довољној мери писала о догађајима у Југославији. Помоћ добијена из Југославије прећутно је прихватана, а од стручњака из наше земље се зазирало. У привреди се јављају тенденције за развој економских односа са Италијом. У току 1945. године у ЦК КП Албаније делује струја на чијем челу се налази С. Малешова – иначе антијугословенски оријентисана, која, изједначавајући СССР и Југославију са осталим савезницима, сматра да се политиком лавирања између Истока и Запада може пре обезбедити међународно признање.³⁰⁶ Такође, постојала је тенденција да се развојем односа са Бугарском донекле неутралишу односи са Југославијом. Основни узрок ове резервисаности према Југославији потицао је из противречности у албанском руководству између Кочија Дзодзеа и Енвера Хоџе, пошто је Хоџа сматрао Дзодзеа „за експоненте југословенске политике према Албанији и узурпатора у партији који је свео његова овлашћења на чисту формалност”.³⁰⁷ Овај сукоб у руководству утицао је и на ставове КП Албаније према ЦК КПЈ и уопште према политици зближавања с Југославијом, посебно 1948. године и надаље.

³⁰⁶ Петрановић Бранко, нав. дело, стр. 220.

³⁰⁷ Исто, стр. 221.

3. Односи са Мађарском, Румунијом и Грчком

Упркос настојањима Привремене владе ДФЈ да односе са Мађарском постави на нове основе³⁰⁸ и упркос променама извршеним у земљи,³⁰⁹ односи између ДФЈ и Мађарске почетком 1945. нису били добри. Главни разлог томе је нерешено питање положаја националних мањина југословенских народа у Мађарској. Срби и Хрвати насељени у области Бајског троугла, иначе угњетани и терорисани за време фашистичке владе адмирала Хортија, очекивали су да, након промена извршених у земљи и победе демократских снага могу добити културну и националну аутономију. Једна делегација Срба и Хрвата насељених у области Печуја посетила је средином јануара 1945. председника НКОЈ-а Јосипа Броза Тита и том приликом изразила жељу народа свог краја да живи заједно са осталим југословенским народом.

Млада Мађарска Демократска Република је на ово реаговала мерама принуде и масовним хапшењем припадника југословенске националне мањине. Протестујући против оваквих метода мађарских власти, Привремена влада ДФЈ је истакла, 18. априла 1945. године, да неће постављати питање измене граница у Бајском троуглу, ако мађарска влада пружи аутономна права југословенској мањини. На ову понуду влада у Будимпешти је одговорила 3. маја изјавом да ће „националне мањине у Мађарској уживати пуну равноправност слободних грађана и да ће задржати националну и културну аутономију”.³¹⁰ На тај начин уклоњена је препрека за развој нормалних и пријатељских односа између две суседне државе, што је и остварено током године.

Привремена влада ДФЈ је била једна од првих у Европи која је, 17. априла 1945. године, признала нову владу Народног фронта у Румунији,³¹¹ и пружила подршку прогресивним снагама и младој

³⁰⁸ Мађарска је била једна од суседних земаља која је не само пружила своју територију и целокупни потенцијал немачким снагама у припремама и у нападу на Југославију него је и сама учествовала у окупацији и подели Краљевине Југославије.

³⁰⁹ Крајем 1944. јединице Црвене армије ослободиле су источну Мађарску. Након тога образована је нова Привремена влада која је отказала Тројни пакт, затражила примирје и објавила рат Немачкој. Уговор о примирју са савезницима потписан је крајем јануара 1945. године.

³¹⁰ Душан Пленча, нав. дело, стр. 298.

³¹¹ Јединице Црвене армије су и у Румунији, као и у Мађарској, одиграле одлучујућу улогу у ослобођењу земље од фашизма и у победи демократских снага, оличених у влади народног фронта, над контрареволуционарним снагама.

демократској републици. На иницијативу југословенске владе, средином априла, између две земље обновљен је речни и железнички саобраћај. Протокол о робној размени и културној конвенцији између ДФЈ и Румуније потписан је 7. маја 1945. године.³¹² На тај начин између две земље успостављени су одређени односи који ће се касније још више развијати.

Југословенско-грчки односи у 1945. години били су веома лоши. Главни разлог томе лежао је у чињеници да је грчка влада имала негативан став према новој Југославији, што је добило свој конкретан израз у виду изазивања граничних инцидената и негативног односа према македонском становништву у Грчкој.

Односи са Грчком су се погоршали након британске интервенције, децембра 1944. године, и распламсавања грађанског рата у земљи. Заједничка офанзива британске војске и националних и верних краљу снага у Грчкој, започета децембра 1944. године, на ЕАМ (Национално-ослободилачки фронт)³¹³, завршена је поразом ЕАМ-а и потписивањем споразума у Варкизи. Споразум је предвиђао „амнестију, предају оружја и распуштање наоружаних снага³¹⁴, спровођење плебисцита о питању монархије, изборе за уставотворну скупштину”.³¹⁵ Присуство британске војске имало је велики значај на развој ситуације у Грчкој, потписивање споразума у Варкизи и значајно пуштање ЕАМ-а.

Од тада почиње и терор над македонским становништвом у Грчкој, нарочито оним из Егејске Македоније. Овакав однос грчке владе према македонском народу био је и последица чињенице што

³¹² Пленча Д., нав. дело, стр. 299.

³¹³ ЕАМ (Етнико Апелетхеротико Метопо), Национално ослободилачки фронт образован убрзо након окупације Грчке од стране Немаца 27. септембра 1941. г., на иницијативу КП Грчке. У састав ЕАМ-а ушле су КП Грчке, Савез народне омладине, Социјалистичка партија и независне земљорадничке партије. Касније су приступили Демократска партија, Социјалистичка радничка партија и Социјалистичка републиканска партија. У току рата ЕАМ је преко ЕЛАС-а (Национално-народноослободилачке војске) организовао партизанску борбу у Грчкој, која је довела до стварања велике слободне територије. С обзиром на то да је КП Грчке имала доминантну позицију у ЕАМ-у, десничарске снаге су биле против овог покрета. *Документи ...*, стр. 168.

³¹⁴ ЕАМ је прихватио обавезу да се ЕЛАС демобилише и његове јединице предају оружје.

³¹⁵ Петрановић Бранко, *Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове*, стр. 225–226.

је македонски народ у току рата учествовао у борби против фашизма и његових десничарских сарадника који су се сада налазили на власти. Политика терора над Македонцима подразумевала је „лишавање слободе, злостављање, пљачке, убиства, силовање жена и забрану служења матерњим језиком.³¹⁶ Грчка влада се служила својим оружаним снагама и разним анти-комунистичким организацијама и бандама. Овакви поступци грчке владе довели су до тога да је велики број Македонаца³¹⁷ пребегла преко границе, у Југославију. Ради њиховог збрињавања широм Југославије основано је више логора. Поред оваквог односа грчке владе према Егејским Македонцима, на југословенско-грчкој граници разне десничарске банде покушавале су да изазову инциденте.³¹⁸

Привремена влада ДФЈ је одлучила да упозна велике савезнике СССР-а, САД и Велику Британију „о бројним и безобзирним повредама принципа међународног права..., а који се односе на поштовање основних људских права и слобода, нарочито слободе од страха, – повредама извршеним са стране Грчке владе, потписнице како Декларације Уједињених нација тако и Повеље Уједињених нација, а на штету Македонаца, наших сународника, настањених у Егејској Македонији (грчком делу Македоније)“.³¹⁹ Зато је у ноти, истовремено упућеној трима великим силама, Влада ДФЈ детаљно описала терор грчких власти према македонском становништву. Одговарајући на ову ноту Влада САД је предложила да се образују две анкетне комисије, састављене од особља америчке, британске и совјетске мисије у Београду, односно америчке и британске мисије у Атини да испитају како инциденте на граници тако и оптужбе југословенске владе о насиљима над словенским живљем у Егејској Македонији.³²⁰ Касније је

³¹⁶ Нота посланства ДФЈ у Атини Министарству иностраних послова Грчке поводом прогона Македонаца у Егејској Македонији, Атина 22. јула 1945. *Документи ...*, стр. 175.

³¹⁷ Према југословенским проценама око 20.000 Македонаца, углавном жена и деце, побегло је пред терором из Егејске Македоније у нашу земљу.

³¹⁸ Говор председника Министарског савета и министра народне одбране, Маршала Југославије, Јосипа Броза Тита, поводом годишњице устанка народа Србије, Космај 7. јула 1945. *Документи ...*, стр. 156.

³¹⁹ Нота Владе ДФЈ Влади СССР-а поводом повреда принципа међународног права од стране Грчке владе, Београд 18. јула 1945. године. *Документи ...*, стр. 171.

³²⁰ Саопштење Танјуга о предлогу Владе САД-а да се образују анкетне комисије за испитивање терора у Егејској Македонији, Београд 1. септембра 1945. године. *Документи ...*, стр. 216.

позвана и француска Влада да одреди своје представнике у обе комисије. Привремена влада ДФЈ је одлучила да прихвати овај амерички предлог.

Међутим, упркос овој активности Владе ДФЈ и договора са савезницима, са грчке стране није показивана никаква жеља за побошљањем односа са Југославијом. Ситуација на граници и однос грчке Владе према македонском становништву нису се променили, па самим тим није постигнут никакав напредак у југословенско-грчким односима до краја 1945. године.

Привремена влада ДФЈ је, сагласно својој спољнополитичкој оријентацији, настојала да и са другим источноевропским земљама успостави пријатељске и срдачне односе. Тако је већ на седници од 30. марта 1945. године одлучила да призна Привремену пољску владу са седиштем у Пољској³²¹ и успостави са њом дипломатске односе.³²² Током године, добре политичке односе између две земље³²³ пратило је и повезивање у области економске и културне сарадње. Тако је влада Пољске, помажући обнову ратом разорене земље, послала Југославији 112 вагона каменог угља.³²⁴ Крајем године између Пољске и Југославије потписан је Споразум о размени добара на основу којег је Пољска одмах отпочела са испорукама кокса и угља за Југославију. Развоју добрих односа између две земље доприносила је и чињеница да су обе учествовале у борби против фашизма и да су обе имале велике губитке.

Односи између ДФЈ и Чехословачке нису претрпели никаквих битних промена. Након ослобођења Чехословачке односи су поново нормализовани³²⁵ и током године они су још више учвршћивани и продубљивани. Између две земље успостављени су односи и у еко-

³²¹ Привремена влада Републике Пољске образована је у Лублину у децембру 1944. године када је престао да постоји Пољски комитет народног ослобођења. На њеном челу био је Едвард Особка-Моравски, председник ЦК партије пољских социјалиста. *Документи ...*, стр. 22.

³²² Саопштење Танјуга о седници Министарског савета ДФЈ, Београд 30. марта 1945. *Документи ...*, стр. 22.

³²³ Одлуку о успостављању дипломатских односа с Југославијом Привремена влада Пољске донела је 31. марта 1945. године.

³²⁴ Писмо председника Министарског савета и министра народне одбране Јосипа Броза Тита пољском амбасадору Ј. К. Венедуе поводом одлуке Пољске владе о помоћи Југославији. Београд, 28. септембра 1945. *Документи ...*, стр. 267–268.

³²⁵ На седници Министарског савета ДФЈ од 30. марта 1945. године одређен је др Дарко Чернеј за дипломатског представника ДФЈ у Чехословачкој.

номској области. Крајем 1945. године, 28. новембра, потписан је Протокол о размени робе између ДФЈ и Чехословачке.³²⁶

Још током рата, НКОЈ је настојао да сарадњом са новом владом у Бугарској промени карактер билатералних односа из претходних година. Бугарска је, наиме, била савезник Немачке, окупирала је делове Југославије и спроводила терор над становништвом. Такву негативну прошлост Бугарска је покушала да „опере” у договору са НКОЈ-ем, учешћем бугарске армије у завршним операцијама на територији Југославије. Иако се бугарска војска понашала током боравка у Југославији, јако лоше, како у борбама тако и према становништву, Тито јој је одао признање „на јунаштву и заслугама” у борби против окупаторских снага. ДФЈ је, као показатељ намере да унапреди односе са Бугарском крајем априла 1945. год., донела одлуку да успостави дипломатке односе са Бугарском. Тито и ДФЈ су уствари, и тада и током 1945. године, покушавали да поред добрих односа са Бугарском, помогну бугарским комунистима, који су били део владе Отечественог фронта, у јачању њихове позиције и улоге у земљи. И на нивоу партија и на нивоу влада, вођени су током 1945. године разговори о формирању Федерације између две државе. Без успеха, али ипак као добар показатељ да су многе ствари из прошлости превазиђене и да су односи између две земље далеко бољи него у годинама пре.

И у односима са Албанијом идеолошка компонента имала је важну улогу. Југословенски комунисти су пружали помоћ својим саборцима из Албаније. ДФЈ је била прва земља која је без икаквих претходних услова признала албанску владу 29. априла 1945. и успоставила са њом дипломатске односе. Током 1945. Југославија је пружала различите врсте помоћи Албанији и на унутрашњем и на међународном плану. Југославија се, примера ради, одрекла дела своје репарационе квоте у корист Албаније на конференцији у Паризу децембра 1945, све са намером да унапреди односе између две државе, али и помогне комунистима да победе у изборима, што се и десило децембра 1945.

Односи са Мађарском и Румунијом били су на почетку, са жељом ДФЈ да они буду пријатељски. Неспоразуми са Мађарском су током 1945. год., отклоњени што је створило пут за унапређење

³²⁶ Протокол о размени робе и споразум о плаћању робе између ДФЈ и Чехословачке Републике. Београд, 28. новембар 1945. *Документи ...*, стр. 319–321.

међудржавних односа. Од свих суседа Југославије, једино су односи с Грчком били лоши, како због негативног става грчке владе према новој Југославији, тако и због присутног грађанског рата у земљи и терора грчких власти према македонском становништву.

V.

**ЈУГОСЛАВИЈА, ОРГАНИЗАЦИЈА
УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА
И ПИТАЊЕ РЕПАРАЦИЈЕ**

1. Југославија као оснивач ОУН

Идеја о стварању Организације Уједињених нација настала је и сазревала током Другог светског рата и била конкретизована на бројним међусавезничким састанцима и конференцијама. Иначе, сам појам Уједињених нација, који је настао пре оснивања организације на конференцији у Сан Франциску 1945. године, првобитно је „означавао један недовољно дефинисан војни и политички савез већег броја земаља, које су у различитом виду приступиле антихитлеровској коалицији у рату против осовинских сила”.³²⁷ Југославија је била једна од савезничких земаља која се од самог почетка укључила у процес отварања нове међународне организације – Уједињених нација.

Први у низу састанака који су претходили стварању ОУН одржан је између Рузвелта и Черчила, 14. августа 1941. године, на броду "Prince of Wales", код Њуфаундленда. Том приликом издата је Атлантска повеља³²⁸, која је садржавала начела која ће касније бити прихваћена у Повељи Уједињених нација. Споменућемо нека од њих: начело против вршења територијалних промена које не би одговарале слободно израженој вољи заинтересованих народа; право народа да изабере облик владавине под којим желе живети; једнак приступ трговини и сировинама света; сарадња међу народима; мир и безбедност у свету; одустајање од употребе силе и разоружање. Начела Атлантске повеље прихватило је још 10 окупираних земаља на састанку у Лондону, одржаном 24. септембра 1941. године, међу којима и Југославија преко избегличке владе. У исто време у земљи, својом борбом против фашистичких окупатора и доприносом општој ствари

³²⁷ Радовановић Љубомир, Идеја о светској организацији и настанак Уједињених нација: Уједињене нације и савремени свет – Зборник радова, Београд 1970, стр. 10.

³²⁸ Атлантска повеља. Уједињене нације – Збирка докумената 1941–1945. године, Београд 1947, стр. 7.

савезника – победи над силама Осовине, и нова Југославија се укључила у процес стварања УН. Непосредно након ступања САД у рат, представници 26 земаља чланица савеза који се борио против сила Осовине, међу којима и Југославија, потписали су у Вашингтону 1. јануара 1942. Декларацију Уједињених нација.³²⁹ Земље потписнице су прихватиле заједнички програм циљева и начела који је садржан у Атлантској повељи и обавезале се да ће употребити сва своја средства, војна или привредна, у борби против сила тројног пакта и њихових савезника и да са њима неће закључивати сепаратно примирје или мир. Ових 26 земаља потписница Декларације Уједињених нација може се сматрати језгром из којег ће касније настати Организација Уједињених нација.

На конференцији министара иностраних послова САД, СССР-а и Велике Британије, којој је присуствовао и амбасадор Кине у Совјетском Савезу, одржаној од 19. до 30. октобра 1943. у Москви, потписана је Декларација о општој безбедности. У члану 4. Декларације се истиче да ове четири владе „увиђају потребу стварања, у што скорије могуће време, једне опште међународне организације, засноване на начелу суверене једнакости свих мирољубивих држава и отворене за пријем у чланство свим таквим државама, великим и малим, ради очувања међународног мира и безбедности”.³³⁰

Корак даље у правцу стварања организације учињен је крајем лета 1944. године када је одржана конференција у Дамбартон Оксу. Прва фаза ове конференције одржана је од 21. августа до 28. септембра и у њој су учествовали представници СССР-а, САД и Велике Британије, а друга фаза одржана је од 29. септембра до 7. октобра, и у њој је, поред представника ових земаља, узео учешће и представник Кине. Резултати ове конференције представника четири велике силе били су бројни предлози у вези са структуром светске организације. Према предлозима, постојала су четири главна органа организације – Генерална скупштина, Савет безбедности, Међународни суд правде и Секретаријат. Главно тело Уједињених нација требало је бити Савет безбедности, који је требало да функционише непрекидно и да има „првенствену одговорност за очување међународног мира и безбедности”.³³¹ Он је требало да броји 11 чланова, од којих су 5 чиниле

³²⁹ Декларација Уједињених нација..., нав. дело, стр. 12.

³³⁰ Московска конференција, нав. дело, стр. 15.

³³¹ Yearbook of The United Nations, 1947–1948; New York, p. 4.

велике силе – САД, СССР, Велика Британија, Кина и Француска. Али у овим предлозима није била назначена процедура гласања у Савету. О томе је расправљано на конференцији у Јалти, одржаној фебруара 1945. године. На конференцији је ово питање решено и постигнута је сагласност да се сазове конференција Уједињених нација у Сан Франциску, САД, 25. априла 1945. године, да изради повељу према предлозима израђеним у Дамбартон Оксу.

Позиве за учешће на конференцији упутила је влада САД, као домаћин, и то свим државама које су објавиле рат Немачкој или Јапану и које су потписале Декларацију Уједињених нација. Пре саме конференције у Вашингтону је, од 9. до 20. априла, на позив владе САД, одржан састанак Комитета правника, на којем су учествовали представници 44 земље, међу њима и Југославије, који је израдио нацрт Статута Међународног суда правде.³³²

Представници 50 земаља присуствовали су Оснивачкој конференцији УН у Сан Франциску од 25. априла до 26. јуна 1945. Основу за рад конференције чинили су предлози из Дамбартон Окса, закључци са Јалтске конференције и амандмани које су предложиле поједине земље учеснице. На основу ових предлога конференција је израдила Повељу Уједињених нација и Статут Међународног суда правде. На конференцији је одлучено да Повеља Уједињених нација треба да ступи на снагу када пет великих сила, као и већина држава потписница, поднесу инструменте ратификације. Представници 50 држава присутних на конференцији, међу којима је била и делегација Привремене владе ДФЈ, потписали су Повељу 26. јуна 1945. године. Земље потписнице се сматрају чланицама – оснивачима Уједињених нација. У земље оснивача рачуна се и Пољска, која тада није ставила потпис, јер „у доба конференције није постојала сагласност о томе која је влада овлашћена да је заступа”.³³³ Повеља је била ратификована³³⁴ и ступила на снагу 24. октобра 1945. године и тај датум се слави као Дан Уједињених нација.

³³² Yearbook of The United Nations, 1947–1948; New York, pp. 4–5.

³³³ Рачић О. – В. Димитријевић, *Међународне организације*, Београд, 1980, стр. 211.

³³⁴ Привремена Влада ДФЈ је ратификовала Повељу УН 24. августа 1945. г.

Основни циљеви Организације Уједињених нација, истакнути у Повељи³³⁵, су следећи:

- очување међународног мира и безбедности у сврху чега се могу предузимати колективне мере ради спречавања сваке акције која би угрожавала мир и, у исто време, радити на мирном решавању међународних спорова;
- развијање пријатељских односа међу нацијама заснованих на поштовању принципа равноправности и самоопредељења народа;
- унапређење међународне сарадње на решавању проблема економског, социјалног, културног и хуманитарног карактера, укључујући ту и активност у области права човека и његових основних слобода;
- да буде средиште где ће се усклађивати активности разних нација на различитим пољима делатности.

Начела на основу којих делује ОУН у реализацији датих циљева су следећа: суверена једнакост свих држава чланица; савесно испуњавање преузетих обавеза; решавање међународних спорова мирним путем, како не би био угрожен међународни мир, безбедност и правда; уздржавање од претње силом или употребе силе против територијалног интегритета или политичке независности било које државе; пружање помоћи ОУН у свим акцијама које би она предузела у складу с Повељом; настојање да и државе које нису чланице ОУН-а делују у складу с наведеним начелима уколико је то потребно за одржавање међународног мира и безбедности; уздржавање од мешања у ствари које се налазе у унутрашњој надлежности држава.

Начин стварања Организације Уједињених нација, циљеви и начела изложени у Повељи, број земаља учесница конференције – све то указује на основни циљ који се желео постићи њеним оснивањем. ОУН је требало да буде нова универзална светска организација демократских земаља са задатком очувања мира и безбедности у свету. Удео Југославије у стварању Организације Уједињених нација био је сразмеран њеном доприносу ствари савезника у борби против фашизма у Другом светском рату. Наиме, Југославија је била једна од земаља које су приступиле свим међусавезничким споразумима,

³³⁵ Повеља Уједињених нација и Статут Међународног суда правде, Сан Франциско 26. јула 1945. *Документи ...*, стр. 112.

склопљеним у току Другог светског рата, који су довели до стварања ОУН. Југославија је такође активно учествовала у раду свих међународних организација које ће касније постати самосталне агенције ОУН (Светска здравствена организација, Међународна организација рада, старатељски савет и др.). Она је била једна од ретких земаља која се још 1941. године определила за демократију, придружила се савезничким земљама, иницијаторима стварања ОУН и започела борбу против фашизма. У својој четворогодишњој борби против сила Осовине и њихових сателита, народи Југославије дали су свој пуни допринос победи савезничких земаља над силама фашизма. Борба народа Југославије за своје национално и социјално ослобођење била је уједно и борба за победу принципа који су постали темељ Уједињених нација. Разумљиво је стога што је Демократска Федеративна Југославија прихватила циљеве и начела Повеље УН и била међу 51 земљом потписником тог документа, односно оснивачима УН.

2. Активност Привремене владе ДФЈ у ОУН

Привремена влада ДФЈ је од самог почетка активно учествовала у свим питањима везаним за оснивање и рад ОУН. Тако је већ на почетку рада конференције у Сан Франциску изразила своје неслагање са ставом САД, као домаћина конференције, да упути позив за учешће у раду конференције Аргентини, док је у исто време влади Пољске ускраћен пријем. Иако је Пољска била једна од првих потписница Декларације Уједињених нација, она није добила позив да учествује у конференцији, јер су западни савезници чекали претходно формирање Привремене владе националног јединства у Пољској. Овакво понашање САД наишло је на противљење многих држава, међу којима и Југославије. „Одсуство Пољске, која се у току читавог рата херојски борила за заједничку ствар Уједињених нација против немачког фашизма и хитлероваца, задаје нам (Југославији – Ж. О.) бол и ми не желимо да тај бол још више појачамо позивајући на конференцију једну земљу која је кроз читаво ово време била стварно у противничком табору”.³³⁶

³³⁶ Изјава министра иностраних послова др. Ивана Шубашића за „Глас Америке” о ставу Југославије о питању пријема Аргентине у чланство Уједињених нација, Сан Франциско 2. маја 1945. *Документи ...*, стр. 36.

На крају рата и одмах после њега у Југославији је „владала прилично велика конфузија у погледу карактера и намене Уједињених нација као мирнодопске међународне организације”.³³⁷ Томе је допринела и чињеница да је конференција у Сан Франциску почела свој рад док је рат још трајао и да су биле позване само оне земље које су се налазиле у ратном сукобу са фашистичким земљама, па је она и третирана као ратна конференција. Поред тога преовлађивало је мишљење да ће велике силе, водеће чланице антихитлеровске коалиције, имати главну улогу и у ОУН и да ће служити као гарант спровођења у живот одредаба Повеље.

Југословенску делегацију на конференцији у Сан Франциску предводио је др Иван Шубашић, министар иностраних послова у Влади ДФЈ. У свом говору 2. маја 1945. Иван Шубашић је, говорећи најпре о стварању нове Југославије, о њеној борби против фашизма, о бројним жртвама и разарањима која је Југославија доживела, између осталог, истакао: „Данашња Југославија израсла је из борбе народноослободилачке војске под руководством Маршала Тита и заснована је на великим принципима неопходним за осигурање мира и безбедности у свету. Њен нови дух, њена нова народна армија и целокупно њено данашње уређење израз су јединства које је учинило да Југославија буде значајан чинилац реда, напретка и безбедности у њеном делу света. Историја жртава Југославије и њеног доприноса савезничком ратном напору историја је јуначке борбе југословенских партизанских снага. То је еп Маршала Тита. У томе је национални и међународни значај југословенске ослободилачке борбе”.³³⁸ О будућем карактеру Уједињених нација и улози великих сила у очувању мира и безбедности у свету Шубашић је рекао: „Ми смо убеђени да су јединство и сарадња између великих сила неопходни за успех конференције и за успостављање међународне организације, као што су били неопходни за успешно вођење и победу у овом тешком и компликованом рату ... мир и безбедност су међузависни и неодвојиви али ниједан не може бити реализован без материјалне снаге способне, кад год је то потребно, да заштити поредак и обезбеди извршење преузетих обавеза. Али, међународна организација такође мора бити

³³⁷ Матес Лео, *Међународни односи Социјалистичке Југославије*, Београд 1976, стр. 265.

³³⁸ Documents of The United Nations Conference on international organization, San Francisco, 1945; Volume I., p. 573.

заснована на моралним вредностима које потичу из људске свести и које су изражене у идејама правде, законитости, слободе и демократије. Једино кроз комбинацију моралних вредности и материјалне снаге моћи ћемо да организујемо успешно функционисање међународног система”.³³⁹

Након конференције у Сан Франциску, активност Привремене владе ДФЈ у ОУН до краја 1945. године може се пратити кроз рад Извршног комитета припремне комисије, чији је члан била и Југославија. Наиме, истог дана када су делегати конференције у Сан Франциску потписали Повељу УН, потписани су и привремени споразуми између влада представљених на конференцији. Овим документима образована је Припремна комисија Уједињених нација ради предузимања привремених решења за прво заседање Генералне скупштине, Савета безбедности, за успостављање Секретаријата и сазивања Међународног суда правде. Привременим споразумима предвиђено је стварање Извршног комитета Комисије, који је бројао 14 чланова – представника влада чланица Извршног комитета Конференције УН. Представнике у Извршном комитету имале су следеће земље: Аустралија, Бразил, Канада, Чиле, Кина, Чехословачка, Француска, Иран, Мексико, Холандија, СССР, Велика Британија, САД и Југославија.³⁴⁰ Извештај Извршног комитета послужио је као основа за расправу на састанку Припремне комисије, одржаном од 24. новембра до 23. децембра 1945. у Лондону, након чега је усвојен и извештај Комисије.³⁴¹

Извештај Комисије садржао је привремена процедурална правила препоручена за прихватање на Првом заседању Генералне скупштине и Савета, као и привремени дневни ред за прво заседање Генералне скупштине, Савета безбедности и Економског и Социјалног савета. Комисија је препоручила Генералној скупштини оснивање више комитета који би покривали одређене области: политику, друштво, безбедност, економију, финансије, старатељство и др. Економском и Социјалном савету је, такође, препоручено оснивање бројних комисија: о људским правима, финансијске комисије, еко-

³³⁹ Исто, стр. 578.

³⁴⁰ Yearbook of The United Nations, 1947–1948. New York 1949, p. 8.

³⁴¹ Активност Припремне комисије током јесени 1945. године означава се у литератури као први део Првог заседања Генералне скупштине УН. Други део Првог заседања одржан је 1946. године у Њујорку.

номске комисије, статистичке комисије, комисије о дрогама и др. Припремна комисија је разматрала и друга питања као: регистрацију уговора, привилегије и имунитете, сазивање Међународног суда правде, седишта и преноса имовине Друштва народа и др.

С обзиром на то да о питању старатељства није могла бити постигнута сагласност у Извршном комитету, због различитих ставова земаља чланица, образован је један Под-комитет, састављен од представника Белгије, СССР-а, Сирије, Велике Британије, САД-а и Југославије коме су упућени ови различити предлози. Припремна комисија је прихватила предлоге Поткомитета, који су сачињавали нацрт резолуције, која је требало да буде прихваћена на Генералној скупштини, којом се позивају мандатне силе да предузму практичне кораке у сарадњи са другим заинтересованим земљама, да би споразуми о старатељству могли бити подвргнути одобрењу, најкасније у другом делу Првог заседања Генералне скупштине.³⁴²

И приликом разматрања питања сталног седишта ОУН дошло је до оснивања једног поткомитета од седам чланова (Аустрија, Колумбија, Куба, Египат, Иран, Холандија и Југославија), чији је задатак био да има увид у ставове³⁴³ бројних делегација, општина и других тела која су позвала ОУН да успоставе седиште унутар њихове територије. Упркос препоруке Извршног комитета да седиште ОУН буде лоцирано у САД, питање је поново отворено у Припремној комисији и многи представници изразили су се у прилог Европи као седишту УН. Аргументи у прилог става да седиште УН треба да буде у Европи били су следећи: у прошлости је потреба за акцијом за одржавање мира и безбедности била највећа у Европи; она је културни центар великог дела света; Европа је природни центар комуникација међу народима; ако би УН биле смештене ван Европе то би се могло одразити у резервисаности европских држава према новој међународној организацији и др. Насупрот томе, потребу успостављања седишта УН у САД, многе делегације су објашњавале следећим разлозима: Европа није била једини центар међународних тешкоћа, и не треба занемарити друге области као Пацифик или Јужну Америку; САД су својом традицијом мира и слободе и с обзиром на положај између Европе и земаља Пацифика представљале најбољи избор; УН би за-

³⁴² Yearbook of the United Nations, 1946–1947. New York 1947, pp. 38–39.

³⁴³ Став Југославије био је да стално седиште ОУН треба да буде смештено у САД.

иста требале бити међународна, а не регионална организација; лоцирање седишта УН у САД помогло би да се осигура помоћ америчког народа за УН што је важан фактор њеног успеха.³⁴⁴

После дуге дебате, Комисија је препоручила успостављање сталног седишта ОУН у САД и образовала један Комитет, чији је члан била и Југославија, да истражи одређене градове где би УН могле бити смештене.

Прву праву оцену о оснивању ОУН и њеном значају за спољнополитичку активност нове Југославије дао је Маршал Тито у свом експозеу о спољној политици Југославије од 1. априла 1946. „Као чланица Уједињених нација, Југославија је једна од најискренијих поборника тесне сарадње свих мирољубивих, демократских народа. Она је својим учешћем приликом израде правила Организације Уједињених нација у Сан Франциску и на Генералној скупштини Уједињених нација у Лондону јасно истакла тај свој став. Југославија је чврсто одлучила да и убудуће спроводи мирољубиву политику у духу правила Организације Уједињених нација, која базирају на равноправности и једнакости свих њених чланова. Таква политика Југославије не резултира само из њене тежње за миром, за мирним развојем, за потребом лечења рана задатих нам ратом и окупацијом, већ таква њена политика мира и сарадње одговара њеној структури, унутрашњем уређењу као Федеративне Народне Републике. Једном речју, она резултира из дубоке тежње наших народа за једним чврстим миром, који би им омогућио несметани рад на стварању своје боље будућности.”³⁴⁵

3. Односи Југославије са УНРА

(Администрацијом Уједињених нација за помоћ и обнову)

Привремена влада ДФЈ је одмах након свог оснивања склопила уговор о помоћи са УНРА-ом³⁴⁶, организацијом основаном у току рата са циљем да одмах након ослобођења пружи помоћ у храни и обнови

³⁴⁴ Yearbook of the United Nations, 1946–1947; New York 1947, p. 41–42.

³⁴⁵ Јосип Броз Тито, Експозе о спољној политици Југославије – одржан на заједничкој седници Савезне скупштине и Скупштине народа 1. априла 1946. године, Београд 1946, стр. 4–6.

³⁴⁶ United Nations Relief and Rehabilitation Administration – Администрација Уједињених нација за помоћ и обнову.

окупираним земљама. Помоћ добијена од Унре у току 1945. године, пре свега у храни и одевним предметима, допринела је побољшању лоше прехранбене ситуације у земљи и лакшем савладавању кризе у исхрани. Поред тога, УНРА је помогла Привремену владу ДФЈ у акцији репатријације југословенских држављана. Једном речју, помоћ УНРА-е, заједно са унутрашњим снагама и напорима југословенског друштва, убрзала је обнову ратом порушене земље.

Администрација Уједињених нација за помоћ и обнову основана је 9. новембра 1943. године, као привремена међународна организација на састанку у Вашингтону којем су присуствовали представници 44 земље, међу којима и представници Југославије. Основни задатак Унре састојао се у пружању помоћи у обнови земљама које је рат опустошио, а саме нису биле у стању да издвоје потребна финансијска средства.³⁴⁷ Иницијатори и главни носиоци акције при стварању ове нове међународне организације биле су владе западних земаља, првенствено владе САД³⁴⁸ и Велике Британије. САД су биле заинтересоване за оснивање и рад УНРА-е из више разлога. Најпре, САД као водећа западна сила у антихитлеровској коалицији, увиђајући значај европског подручја у току Другог светског рата, напушта политику изолационизма и почиње да води политику светских размера. Сходно томе, нова организација је, према схватању извесних кругова у САД, „требало да послужи као средство помоћу кога се могу парализовати оне револуционарне снаге у појединим европским земљама које су склониле насилним друштвеним променама”.³⁴⁹ Поред политичких, САД су биле заинтересоване за обнову ратом порушене Европе и из економских разлога. Пре свега, обновљене земље би биле способне да купују и плаћају америчку робу. Поред тога, УНРА је требало да послужи као средство за пласман огромних војних залиха произведених у току ратних година. Поред набројаних, не може се занемарити ни хуманитарна страна оснивања УНРА-е. САД и Велика Британија, заједно са другим земљама, под утицајем јавног мњења и односа у антихитлеровској коалицији, желеле су да помогну становништву земаља које је настрадале у борби против фашистичких окупатора.

³⁴⁷ Споразум о управи Уједињених нација за помоћ и обнову. Уједињене нације, нав. дело, стр. 19.

³⁴⁸ САД су као економски најјача сила на свету преузеле 73% финансирања УНРА-е.

³⁴⁹ Петрановић Бранко, Помоћ УНРА-е Југославији, *Историја XX века*, Зборник радова, II; Београд 1962, стр. 166.

Према Споразуму о оснивању³⁵⁰, главни орган УНРА-е је Савет који одређује политику и правац рада организације. Свака чланица именује по једног представника и неколико заменика који учествују у раду Савета. Савет одржава своја редовна заседања најмање два пута годишње. Између два заседања Савета, Централни комитет доноси начелне одлуке хитне природе које Савет касније може узети у поновно разматрање. Централни комитет Савета састоји се од представника Кине, СССР-а, Велике Британије и САД, а председава му, без права гласа, генерални директор УНРА-е. Централни комитет је обавезан да позове представника ма које владе чланице да учествује на оним седницама на којима се претресају питања од нарочитог интереса за ту владу. Посебан орган Савета чини Комитет за снабдевање, који се састоји од чланова Савета или њихових заменика који представљају владе чланице које су биле главни снабдевачи УНРА-е материјалом за помоћ и обнову. Споразумом је предвиђено оснивање Комитета за Европу и Далеки исток, као саветодавних органа Савета за сва она питања која се тичу области за која су установљени. Европски комитет Савета заменио је Међусавезнички комитет за послератну помоћ Европи, основан у Лондону 24. септембра 1941. Савет је предвидео и оснивање стручних комитета, за давање савета и мишљења Савету и Централном комитету, за питања исхране, здравља, социјалног старања, пољопривреде, индустрије, финансија и репарација. Извршну власт УНРА-е врши генерални директор, кога поставља Савет на основу једногласног предлога Централног комитета. Задатак генералног директора је да се стара за набавку, транспорт и расподелу средстава снабдевања и услуга, с тим што је обавезан да се при томе саветује и сарађује са надлежним властима Уједињених нација. Генерални директор даје такође пристанак за активност иностраних добровољних организација за помоћ на оним подручјима која примају помоћ од УНРА-е. Он је одговоран и за именовање особља у централи и на другим местима, укључујући и мисије на терену.

Влада Краљевине Југославије била је међу првим земљама чланицама Уједињених нација која је приступила УНРА-и. Међутим, активност избегличке владе у УНРА-и била је органичног домета, што је било проузроковано чињеницом да се она налазила у иностранству, није била упозната са стварном ситуацијом у земљи те није дуго мог-

³⁵⁰ Споразум о УНРЕ-и, нав. дело, стр. 20–25.

ла да изради списак потребне робе. Биро за помоћ и обнову, основан од стране Министарског савета Краљевине Југославије октобра 1943, доставио је тек 6. јула 1944. Централном одбору УНРА-е списак потреба за обнову лаке индустрије и риболова.³⁵¹ Због неекспедитивности владиних органа Савет УНРА-е у Вашингтону све до септембра 1944. није разматрао помоћ Југославији.

Почетак активности УНРА-е на подручју Балкана везан је за закључење споразума између УНРА-е и Савезничке војне везе³⁵², 3. априла 1944. у Каиру, задужене да организује цивилну помоћ на ослобођеним територијама. Према овом споразуму, на Балкану (Грчка, Југославија и Албанија), у периоду Савезничке војне управе, делатности УНРА-е биће под контролом Војне управе која ће одређивати основна политичка начела за рад и делатност УНРА-е. Савезничкој војној управи УНРА је ставила на располагање стручно особље и техничка лица, док су сва остала питања везана за процену, проверавање, превозење, распоред и расподелу помоћи била у надлежности војних лица.

Иако је отварао врата за мешање других земаља у унутрашње послове, Балкански споразум је био прихваћен од стране избегличке краљевске владе. У исто време, НКОЈ је 16. априла 1944. године затражио од УНРА-е да народима Југославије пружи помоћ у исхрану и здравственој заштити. Од УНРА-е се такође тражило да се повуче представник избегличке владе у Савету и да се пружи могућност представнику НКОЈ-а да учествује у раду УНРА-е. До овога је дошло средином 1944. године, упоредо са реорганизацијом краљевске владе, када је за представника Југославије при УНРА-и именован Рудолф Бићанин. Он је, на Другом заседању УНРА-е у Монтреалу септембра 1944. године, поставио питање укидања Балканског споразума и слања хитне помоћи Југославији. Међутим, како није имао потребна овлашћења да у име Владе подноси меморандуме, његов предлог је из процедуралних разлога одбијен још за време утврђивања дневног реда.³⁵³

Нова краљевска влада Ивана Шубашића, у склопу обавеза презетих Вишим споразумом – да убрза достављање материјалне и

³⁵¹ Пленча Душан, нав. дело, стр. 293.

³⁵² Савезничке војне везе – Allied Military Leasson (AML), Англоамеричка војна организација за цивилну помоћ ослобођеним земљама.

³⁵³ Пленча Душан, нав. дело, стр. 295.

здравствене помоћи Југославији, требала је да поднесе УНРА-и план потреба. Међутим, због непознавања прилика у земљи влада И. Шу-башића није била у стању да изради тражени план. Зато је НКОЈ, 7. септембра 1944. године, поновио свој захтев за пријем помоћи. Централни одбор УНРА-е овластио је Савезничке војне везе (АМЛ) да преузму на себе достављање помоћи народима Југославије. У том циљу, од 17. до 26. септембра 1944. године, одржани су у Барију преговори између представника нове Југославије, АМЛ и УНРА-е. Представници УНРА-е су тражили да њихов апарат дели помоћ уместо органа народне власти, што је НКОЈ одбио. НКОЈ је, са друге стране, пристао да прими одређени број контролних органа УНРА-е, који би само надгледали расподелу помоћи, коју би вршио апарат народне власти.

Врховни штаб НОВЈ је 8. октобра 1944. године одбио план помоћи АМЛ Југославији, који је имао за циљ да што више војног особља уђе у Југославију, да све важније луке буду стављене под контролу западних савезника, чиме би добили власт над лукама и важнијим саобраћајницама у земљи.³⁵⁴

Пошто је НКОЈ одлучно био против дистрибуције помоћи преко савезничке војне везе, западни савезници су одустали од тог захтева³⁵⁵, чиме су створени услови за закључење уговора на основу ког су као прелазан облик помоћи почели да пристижу први континенти хране за цивилне потребе. Овај уговор је потписан у Београду 19. јануара 1945. између врховног команданта НОВЈ и представника Савезничке врховне команде за Средоземље. Уговором је било предвиђено да Југославија плати добављачима – владама САД, Велике Британије и Канаде, све испоруке у периоду АМЛ,³⁵⁶ да АМЛ доставља робу у Југославију, уз помоћ извесног броја чиновника УНРА-е, као и да се испоруке изврше у заједнички одређене луке; да југословенски органи врше дистрибуцију помоћи и да у земљу не уђе више од 300 официра и особља АМЛ и УНРА-е. Такође је договорено да југословенске вла-

³⁵⁴ Петрановић Бранко, нав. дело, стр. 179.

³⁵⁵ Почетком децембра 1944. године у Лондону, приликом сусрета директора УНРА-е Лемана са Савом Косановићем и другим владиним представницима, постигнут је Споразум да се Савезничкој врховној команди упутити захтев да се укине Каирски (Балкански) споразум и да се у односу на Југославију скрати период пријема помоћи преко војних власти. Душан Пленча, нав. дело, стр. 293.

³⁵⁶ Петрановић, нав. дело, стр. 180.

сти пруже све погодности особљу АМЛ да прати процес дистрибуције кроз земљу.³⁵⁷

На основу овог уговора са АМЛ, почетком фебруара 1945. почела је у Југославију да пристиже прва помоћ из војних извора западних земаља. Роба је допремана најпре бродовима у Сплит и Дубровник. У току марта у Београд је авионом превезено 14 тона лекова. Тешкоћу у овом послу достављања хране чинио је недостатак транспортних средстава, не само за превоз АМЛ робе већ и за превоз хране у друге крајеве Југославије. Шестомесечни програм АМЛ помоћи, међутим, није дао очекиване резултате. Уместо 461.720 тона намирница, колико је било предвиђено да се упути Југославији на име помоћи, до краја јуна 1945. године примљено је свега 120.000 тона робе. Укупна вредност АМЛ пошиљки Југославији, према захтевима за плаћање влади САД, Канаде и Велике Британије, износила је преко 10.000.000 долара. Што се тиче структуре испоручене робе, поред основних животних намирница, одеће и обуће, испоручивано је и гориво, као и технички материјал.³⁵⁸

Преговоре са УНРА-ом, започете у Вашингтону, водио је са југословенске стране Рудолф Бићанин. У децембру 1944. године разговори су настављени у Лондону између Лемана, као директора УНРА-е, и Саве Косановића, члана краљевске владе, те генерал-мајора Владимира Велебита, представника Маршала Тита.³⁵⁹ Преговори су, међутим, прекинути док се не образује јединствена југословенска влада. Након што је 7. марта 1945. године образована јединствена Привремена влада ДФЈ, упућен је позив Роју Хендриксону, заменику генералног директора УНРА-е, да дође у Београд ради завршетка разговора и потписивања уговора. Три недеље пре тога Поткомитет за одређивање могућности отплаћивања помоћи препоручио је да се Југославија прогласи неспособном за отплаћивање примене помоћи, према евиденцији поднесеној од стране југословенске владе и УНРА-е.³⁶⁰

Уговор између УНРА-е и Владе ДФЈ потписали су Р. Хендриксон, у име УНРА-е, и Никола Петровић, министар трговине и снабдевања

³⁵⁷ George Woodbrige, UNRA; The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration, II, Columbia, University Press – New York, 1950, pp. 141–142.

³⁵⁸ Петрановић Б., нав. дело, стр. 183.

³⁵⁹ G. Woodbrige, *ibid.*, p. 142.

³⁶⁰ *Ibid.*, pp. 142–143.

у Влади ДФЈ. Према овом споразуму³⁶¹, УНРА ће снабдевати Југославију добрима за помоћ и обнову и службама по завршетку периода снабдевања становништва од стране војних власти, тј. од 15. априла 1945. године. За Владу ДФЈ је то било од великог значаја јер од тада владе САД, Велике Британије и Канаде нису могле финансијски теретити Југославију. Закључно са тим датумом престајала је важност уговора југословенске владе са АМЛ, осим неколико чланова који су се односили на положај особља АМЛ које је било прикључено Мисији УНРА-е. Према споразуму, Влада ДФЈ је била обавезна да сваког месеца предложи листу добара, коју је желела да добије од УНРА-е, која је требало да садржи количину, спецификацију и места испоруке тих добара. УНРА је, са своје стране, требало да извести Владу о роби коју шаље, ако је то могуће, три месеца пре него што роба стигне. Привремена влада ДФЈ је била одговорна за расподелу добара за помоћ и обнову добијених од УНРА-е. Систем расподеле ових добара у Југославији вршиће се у сагласности са политиком Савета, а Влада ДФЈ је требало да омогући представницима УНРА-е да надгледају расподелу испоручених добара, као и да расправљају са одговарајућим органима југословенске владе по питањима те расподеле. УНРА треба да, сагласно споразуму, успостави своју мисију у Југославији која ће имати особље потребно ради успешног испуњавања обавеза. УНРА-и су такође признате све оне олакшице, привилегије и имунитети који су јој неопходни за обављање послова у Југославији. То се, пре свега, односило на изузимање испод југословенске јурисдикције, на неповредивост архиве и пословних просторија, на поштанске олакшице, слободан транзит робе и уређаја, ослобођење од фискалних намета. Поред особља УНРА-е, споразумом је предвиђен дипломатски статус и за особље страних добротворних друштава која су радила под њеним покровитељством.

Извршну политику УНРА-е³⁶² у Југославији спроводила је Мисија у Београду (од априла 1945. до јуна 1947. године). Мисија је била организована према појединим областима (снабдевање, индустријска обнова, пољопривредна обнова, здравље, расељена лица и социјално

³⁶¹ Споразум између Владе ДФЈ и Администрације Уједињених нација за помоћ и обнову, Београд 24. марта 1945. *Документи ...*, стр. 10–18.

³⁶² Шеф Мисије УНРА-е био је најпре Аустралијанац Алан Хол, од августа 1944. до маја 1945. године, а након тога Михаил Сергеичук, од 18. маја 1945. до 20. јуна 1947. год., држављанин СССР-а који се за време рата налазио у Ирану, где је радио на пријему савезничке помоћи СССР-у.

старање). Мисија је такође имала своја регионална представништва у центрима федералних јединица³⁶³, чији задатак је био да посматрају, процењују и извештавају о састављању планова и раду на пројектима за помоћ и обнову, као и расподелу, а уједно и да одржавају везу са одговарајућим представницима Савезне и федералних влада.³⁶⁴

Мисија УНРА-е сарађивала је са Привременом владом ДФЈ преко Завода за ванредне набавке (ЗАВНАБ) при Управи спољне трговине Савезног министарства трговине и снабдевања. ЗАВНАБ је вршио све техничко-административне послове везане за рад УНРА-ине мисије и имао контролу и координацију над свим пословима везаним за добављање и расподелу робе.³⁶⁵ Особље ЗАВНАБ-а, које је представљало Привремену владу ДФЈ у свакој федералној јединици, радило је, заједно са регионалним представницима УНРА-е, на свим проблемима расподеле.

Најважније луке у Југославији за пријем УНРА-иног програма помоћи биле су Сплит, Дубровник, Шибеник и Задар. Међутим, ограничени капацитети ових лука³⁶⁶ за пријем робе УНРА-е представљали су у почетку озбиљан проблем успеху програма. У априлу 1945. године капацитет две луке, Сплит и Дубровник, износио је 25.000 тона робе док су потребе Југославије биле између 100.000 и 150.000 тона робе на месец. Поред тога, ни ситуација са транспортним средствима, која су требало да добијену робу што пре пребаце у унутрашњост земље и тако ослободе луке, није била задовољавајућа. Југословенска влада је доказивала корисност луке Трст, чији је капацитет, упркос извесном ратном разарању, био већи од било које југословенске

³⁶³ Регионална представништва налазила су се у следећим градовима: Загреб (Хрватска), Љубљана (Словенија), Сарајево (Босна и Херцеговина), Скопље (Македонија), Цетиње (Црна Гора); подрегионално представништво налазило се у Сплиту за област Далмације и Лике; Лучка представништва су била успостављена најпре у Дубровнику, Сплиту и Шибенику, а касније, са развојем операција, у Трсту, Сушаку и Салонији. G. Woodbrige, *ibid.*, pp. 143–144.

³⁶⁴ Петрановић Б., нав. дело, стр. 189.

³⁶⁵ Исто, стр. 188.

³⁶⁶ Ситуација је нарочито постала критична у лето 1945. године. Нагомилана роба у лукама послужила је као аргумент да Југославија не може да прими више робе него што јој се доставља. Неки кругови на Западу су ово искористили да поведу кампању за потпуну обуставу програма помоћи. Једна мешовита комисија, чији чланови су били представници југословенске владе, представници УНРА-е и англоамеричких војних власти, констатовала је солидну пријемну способност југословенских лука. Б. Петрановић, нав. дело, стр. 191.

луке, зато што је она била железницом повезана са Југославијом. Али у коришћењу ове луке југословенски органи су од самог почетка најлазили на тешкоће. Тако је у току 1945. године роба која је стизала преко Трста и била намењена Југославији и другим земљама корисницима била изложена пљачкама. Савезничке војне власти нису, међутим, преузеле никакве мере које би осигурале безбедност стоваришта и средстава превоза.

Први брод УНРА-е натоварен робом стигао је у Југославију крајем јуна 1945. Тада су успостављене и директне комуникације између Београда и Сплита и Дубровника. Средином јула могле су се користити и друге две југословенске луке, тако да је капацитет лука за пријем робе у Далмацији износио око 100.000 тона на месец.³⁶⁷ Лука Трст је била отворена 7. јула и њен капацитет се повећао од 30.000 тона робе у јулу до 86.000 тона у децембру 1945. године. Превоз добијене робе се дуж далматинске обале вршио бродовима, а у унутрашњост земље железницом и камионима. Обнављањем пруге Београд–Загреб у лето 1945. године, пристизањем робе у Трст, као и нормализовањем везе преко Сарајева, знатно је повећан капацитет железничког превоза. Камионски саобраћај се, међутим, налазио у незавидној ситуацији. Камиони добијени од УНРА-е нису били у технички добром стању. Југословенска армија је позајмила 1.000 својих камиона како би се побољшао одвоз робе из јадранских лука, али ни то није било довољно. Стога је Влада ДФЈ придавала нарочити значај повећању броја камиона и других транспортних средстава. До друге половине августа испоручено је од стране УНРА-е око 1.000 камиона и 80 ципова. До краја септембра је било предвиђено да се добије укупно 6.000 камиона.³⁶⁸

У првој фази рада УНРА-е Југославија је била највише заинтересована за храну, због изузетно тешке ситуације у земљи, мада се са стабилизацијом прехранбене ситуације све више наглашавао значај уређаја и опреме. Током 1945. године УНРА је испоручила Југославији следеће количине жита:³⁶⁹

³⁶⁷ G. Woodbridge, *ibid.*, p. 147.

³⁶⁸ Одговори министра трговине и снабдевања Николе Петровића на конференцији за штампу о раду Трећег заседања Савета УНРА-е, Београд 8. септембра 1945. *Документи ...*, стр. 219–221.

³⁶⁹ G. Woodbridge, *ibid.*, p. 154.

месец:	количина у тонама:
јул	12.470
август	29.421
септембар	57.280
октобар	93.917
новембар	113.325
децембар	97.272

Поред пшенице, ражи и брашна, УНРА је испоручила Југославији и следеће врсте хране: млеко (кондензовано и у праху), рибу, месо, воћне сокове, пасуљ, шећер и др.

Југославија је примила помоћ и у саобраћајним средствима. Тако је у 1945. години увезено преко УНРА-е више од 4.000 трактора³⁷⁰, што је пружило велику помоћ у сетвеној кампањи 1945–1946. Осим трактора, саобраћајна средства од УНРА-е су чинили камиони, ципови, ауторадионице, реморкери, локомотиве, железнички вагони и др. У оквиру програма индустријске обнове увезене су читаве инсталације, опрема за руднике, пилане, машине и индустријски алат. Увозом одређеног броја мазги, коња и крава УНРА је учествовала и у обнови сточног фонда. Допринос УНРА-е нарочито је био значајан у области здравства. УНРА-ине екипе су радиле на сузбијању епидемија: пластичној хирургији, суделовале у антитуберкулозној кампањи. Поред тога, УНРА је повећавала болнички капацитет, те допринела увођењу нових инструмената и комплетних болничких уређаја.³⁷¹ Путем испоруке текстилних сировина (сирови памук, вуна), као и одређених количина одеће и обуће, УНРА је помогла да се реши проблем једног дела становништва који није имао довољно обуће и одеће.

УНРА-ин програм помоћи Југославији оствариван је и у наредне две године. Укупан износ те помоћи у периоду април 1945 – јуни 1947. године износио је:³⁷²

³⁷⁰ G. Woodbridge, *ibid.*, p. 157.

³⁷¹ Б. Петрановић, *нав. дело*, стр. 203–204.

³⁷² G. Woodbridge, *ibid.*, p. 169.

категорије	вредност у доларима	количина у тонама
храна	135.029.700	1.200.306
одећа, текстил и обућа	81.785.000	89.061
лекови и здравствене мере	19.911.600	20.822
пољопривредна обнова	36.044.300	234.843
индустријска обнова	108.147.200	1.018.599
преузето од војних власти	34.724.000	130.165
Укупно:	\$ 415.642.000	2.693.796

Након завршетка Другог светског рата започео је и повратак великог броја ратних заробљеника, интернираца и принудних радника које су Немци, заједно са својим савезницима, одвели у логоре. Југославије. На повратку репатрираца, поред влада заинтересованих земаља, радила је и УНРА, а велику помоћ су пружиле и савезничке војне власти које су извршиле окупацију. За Привремену владу ДФЈ репатријација није била само социјални, него и економско-политички проблем, јер је у тренутку изградње ратом порушене земље требало обезбедити радну снагу, као и спречити владе западних земаља да искористе репартирце у политици притиска према новом поретку у Југославији. Наиме, међу лицима одређеним за репатријацију налазио се један број оних који нису желели да се врате у земљу због новоуспостављеног поретка, или због негативног става према животу у земљи. Први кораци у циљу повратка репатрираца учињени су почетком јула 1945. године, када је одржан састанак између представника Владе ДФЈ и представника Врховног штаба генерала Ајзенхауера, ради утврђивања услова за повратак 200.000 Југословена из западних окупационих зона Немачке, Француске, Белгије и Холандије. На том састанку постигнут је споразум да југословенске власти, почев од 9. јула, свакодневно преузимају по 6.000 југословенских држављана на словеначкој граници, с тим да се тај број повећа на 10.000 дневно када совјетске власти допусте улазак репатрираца преко Мађарске.³⁷³ Репатријација југословенских држављана из иностранства

³⁷³ Петрановић Бранко, *Политичке и њравне љрилике за време Привремене владе ДФЈ*, стр. 39.

обављана је преко Штаба за репатријацију, који је основан априла 1945. године у саставу Министарства социјалне политике. Штаб је радио веома успешно, тако да је до почетка новембра исте године репатрирано укупно 335.000 југословенских држављана.³⁷⁴ У току јесени 1945. репатријација је углавном била завршена на подручју Немачке, Француске и Белгије. Треба поменути да око 25.000 лица из политичких разлога није желело да се врати у земљу.³⁷⁵ Истовремено са повратком југословенских држављана, Штаб за репатријацију је отпремио у њихове земље и око 88.000 странаца који су били у току рата у Југославији или су се налазили у пролазу. Упоредо са овом акцијом, УНРА је организовала повратак југословенског збега из Ел Шата, у Северној Африци, што је била преузела још на преговорима за закључење уговора са југословенском владом. Даљу активност за повратак југословенских држављана из логора за расељена лица у Аустрији УНРА је преузела током 1946–1947, након чега је даљу активност преузела Међународна организација за избеглице.³⁷⁶

Реализација УНРА-иног програма помоћи била је од великог значаја и за нову југословенску државу. Ту се пре свега мисли на помоћ УНРА-е у снабдевању југословенског становништва. Наиме, земља се тада налазила у веома тешкој прехранбеној ситуацији, што је било проузроковано чињеницом да је рат управо био завршен, да је привреда била готово уништена, као и да је година била сушна. Тако је, захваљујући помоћи УНРА-е, Привремена влада ДФЈ успела да у великој мери неутралише ове негативне чиниоце. Осим снабдевања, помоћ УНРА-е дала је почетни замах индустријско-пољопривредној обнови земље. Апарат УНРА-е учествовао је и у акцији репарације југословенских држављана из иностранства.

Међутим, приликом анализе рада УНРА-е и њеног става према новој Југославији, не може се занемарити чињеница да су главни оснивачи и финансијери програма помоћи биле владе САД и Велике Британије, што се у појединим периодима одражавало на рад УНРА-е. Тако је закључење уговора УНРА-е са Владом ДФЈ продужено до марта 1945, када је образована јединствена југословенска влада, што је у ствари био вид притиска западних савезника на НКОЈ ради

³⁷⁴ Петрановић Б., *Помоћ УНРА-е Југославији*, стр. 207.

³⁷⁵ Петрановић Б., *Полицијске и правне прилике за време Привремене владе ДФЈ*, стр. 40.

³⁷⁶ Петрановић Б., *Помоћ УНРА-е Југославији*, стр. 208.

испуњења споразума Тито – Шубашић. Средином године одређени кругови западних земаља су, због наводних ограничених капацитета југословенских лука, покушали да издејствују потпуни прекид програма помоћи Југославији. Такође је током читаве године ширено неповерење о раду југословенских органа за расподелу помоћи.

Организација пријема робе, њен транспорт и расподела у унутрашњости земље демантовали су ове гласине. Остварење пријема од око 800.000 тона робе у 1945. години, у веома кратком периоду и под тешким условима, потврдило је снагу апарата нове државе. Помоћ УНРА-е је била потребна Југославији ради савлађивања почетних тешкоћа, али се ипак значај ове помоћи не може преценити, као што се то често чини у иностранству, јер су сопствени напори и унутрашње резерве југословенског друштва одиграли одлучујућу улогу у обнови земље.

4. Питање репарација

Проблем репарација³⁷⁷ није био детаљније разматран од стране савезника антихитлеровске коалиције у току Другог светског рата. Међутим, почетком 1945. године, са приближавањем краја рата, питање одговорности Немачке за штете причињене окупираним државама постајало је све значајније. На конференцији у Јалти, одржаној од 4. до 11. фебруара 1945, расправљано је, поред осталог, и о немачком репарационом проблему. „Ми смо разматрали и питање штете коју је Немачка нанела савезничким народима у овом рату и сматрамо праведним да Немачка буде приморана да ову штету надокнади у природи до највеће могуће мере.”³⁷⁸ Такође је постигнута сагласност да се образује једна међусавезничка комисија за накнаду штете, са седиштем у Москви, која ће имати задатак „да проучи питање обима и начина накнаде штете коју је Немачка нанела савезничким земљама”.³⁷⁹

³⁷⁷ Термин репарације долази од лат. речи *geragere* (поправити, надокнадити, обештетити), у међународном праву означава накнаду штете причињене ратом коју побеђена држава плаћа држави победоцу. Репарације, дакле, представљају вид материјалног признања одговорности за разарања нанета јавној и приватној имовини и повреде међународног права почињене у ратном походу који је побеђена држава водила против државе победоца. *Полијичка енциклопедија*, Београд 1975, стр. 905.

³⁷⁸ Уједињене нације, нав. дело, стр. 46.

³⁷⁹ Исто, стр. 47.

Ова општа начела Кримске конференције о репарацијама касније су детаљније одређена посебним документом који носи наслов „Протокол о разговорима шефова трију влада на Кримској конференцији о питању репарације од Немачке у природи”. Овим документом је одређена категорија држава које имају право на задовољење својих репарационих захтева, као и начини наплате репарације у природи од Немачке.

- „1. Немачка мора надокнадити у природи губитке које је нанела савезничким нацијама у току рата. Репарације има да приме у првом реду оне државе које су носиле главни терет рата, претрпеле најтеже губитке и организовале победу над непријатељем.
2. Репарације у природи имају се наплатити од Немачке на следећа три начина:
 - а) у року од две године од капитулације Немачке или престанка организованог отпора, одузимањем од националног богатства Немачке са саме њене територије и ван ње (уређаји, машине алатљике, бродови, возни парк, немачке инвестиције у иностранству, акције индустријских, транспортних и других предузећа у Немачкој итд.). Та се узимања имају углавном извршити у циљу уништења ратног потенцијала Немачке;
 - б) Годишњим испорукама робе из текуће производње за време које се има одредити;
 - в) Употребом Немачке радне снаге.”³⁸⁰

Конференција великих сила одржана у Потсдаму, од 17. јула до 2. августа 1945, дакле у периоду када је за европске државе Други светски рат био практично завршен, потврдила је основни став Кримске конференције „да Немачку треба приморати да до највеће могуће мере надокнади штету и страдања која је проузроковала Уједињеним нацијама и за које немачки народ не може избећи одговорност”.³⁸¹ Одредбе о репарацијама, значајне и за нову Југославију, садржане су у посебном делу Потсдамског споразума под насловом „Репарације од Немачке”. Поред одредаба о репарационим захтевима Совјетског Савеза, овај документ садржи одредбу у којој се истиче да ће „репарациони захтеви САД, Уједињене Краљевине и осталих

³⁸⁰ Текст Протокола Борко Николајевић, нав. дело, стр. 151–152.

³⁸¹ Документи Берлинске (Потсдамске) конференције. *Документи ...*, стр. 390.

земаља бити задовољени из западних зона и одговарајуће немачке имовине у иностранству”.³⁸² Такође је одлучено да најкасније у року од шест месеци од конференције мора бити утврђена количина постројења која ће се изузети из западних зона на рачун репарација.

У циљу спровођења у живот одредаба о репарацијама од Немачке, утврђеним на савезничким конференцијама на Криму и Потсдаму, одржана је у Паризу, у току новембра и децембра 1945. године, конференција о немачким репарацијама. Конференцији је присуствовало 18 заинтересованих држава,³⁸³ међу њима и делегација Привремене владе ДФЈ. Конференција је имала пред собом два задатка: да се утврди удео сваке државе у делу репарације који се добијао из западних зона Немачке, као и организација тога посла. Поједине државе су припремиле исцрпне извештаје о својим репарационим захтевима. Делегација Привремене владе ДФЈ је, такође, припремила податке који су били од интереса за југословенске репарационе захтеве.³⁸⁴

Од 18 држава учесница конференције у Паризу Југославија је према подацима из 1945. год. имала највећи број жртава у Другом светском рату, укупно 1.706.000. Ако овај број упоредимо са бројем укупног становништва Југославије у току рата (15,8 милиона становника) онда добијамо проценат од 10,8. То значи да је у Југославији сваки девети био жртва рата. Поређења ради, број људских жртава Велике Британије у Другом светском рату био је 368.000 (односно 0,8% од укупног броја становника), број људских жртава Француске био је 653.000 (односно 1,5% укупног броја становника), а Сједињених Америчких Држава 187.000, односно 0,14% од укупног броја становника. Величина људских жртава показује истовремено и допринос сваке од држава општој ствари савезника.

Број војних губитака такође показује допринос Југославије општим ратним напорима. Војни губици Југославије износе 305.000 погинулих, што представља 2% југословенског становништва. Ако се зна да је број савезничких бораца који су погинули у Другом светском

³⁸² Исто, стр. 391.

³⁸³ Конференцији нису присуствовали: Совјетски Савез и Пољска, јер нису биле заинтересоване; Кина, која је била заинтересована за област Далеког истока; земље Латинске Америке, чији захтеви је требало да буду предмет посебног споразума.

³⁸⁴ Подаци су наведени према студији Б. Николајевића, *Репарације*, Сарајево 1956, стр. 181–186.

рату износио 1.217.000, онда број погинулих југословенских бораца чини 25% свих погинулих савезничких бораца. Војни губици Велике Британије су били 272.000 погинулих бораца, Француске 238.000, а САД 180.000 палих бораца.

За проблем репарација из Другог светског рата значајна је и материјална страна тога рата, што представља процену штете у националном богатству, настале разореним акцијама, уништавањем и пљачкањем извршеним од стране свих непријатељских држава. Материјална штета Југославије износи 9,1 милијарди долара. Смањења националног богатства Француске било је 21,1 милијарди долара – што је разумљиво с обзиром на богатство Француске и њено пространство. Материјална штета Велике Британије износи 6,3 милијарди долара и за 1,4 пута је мања од штете Југославије. Штета САД износи 1,3 милијарде долара и за 7,2 пута је мања од материјалне штете Југославије.

За репарационе захтеве значајни су и трошкови окупације. Ту се, у ствари, ради о непријатељевој експлоатацији окупираних територија, поред одржавања његових трупа, још и у циљу његовог богаћења и даљег вођења рата. Удео Југославије у томе је био мали и износио је 59 милијарди долара. Удео Француске је, нпр., био 10.847 милијарди долара.

Штета коју је учинио непријатељ у Југославији за време Другог светског рата и која је од значаја за југословенске репарационе захтеве причињена је у свим областима. Тако је непријатељ причинио значајне штете у области пољопривреде, индустрије, саобраћаја, трговине, здравствене заштите, науке и уметности.

Париска конференција о репарацијама од Немачке завршена је 21. децембра 1945. доношењем завршеног акта. Ни на овој конференцији није утврђена укупна сума репарације него су само одређени проценти учешћа сваке земље у њима. Према Споразуму о начинима извршавања репарација, остварења репарације треба да се постигне употребом следеће немачке имовине: немачких индустријских инвестиција, немачке имовине у иностранству, немачке трговачке морнарице, немачких бродова унутрашње пловидбе; затим из стогова заплених намирница и материјала и из Немачке текуће производње.³⁸⁵ Ове вредности је требало да буду расподељене заинтересованим државама према утврђеним процентима и категоријама.

³⁸⁵ Николајевић: нав. дело, стр. 204.

Категорија „А” обухватала је немачку имовину у иностранству, заплени материјал и текућу производњу. Категорија „Б” обухватала је индустријске уређаје и поморске и речне бродове.

Процент учешћа Југославије у категорији „А” износио је 6,60%, а у категорији „Б” 9,60%. Поређења ради, проценти учешћа САД су били: 28% у категорији „А” и 11,80% у категорији „Б”. Проценти учешћа Велике Британије су били 28% у категорији „А” и 27,80% у категорији „Б”, а Француске 16% у категорији „А” и 22,80% у категорији „Б”.³⁸⁶ За сваки од наведених облика репарације од Немачке у завршном акту је био предвиђен начин испоруке, односно пријема.

Регулисање проблема репарације према Немачкој представља принудну меру предузету од стране савезничких сила са двоструким циљем. Најпре одузимање економских вредности, које су значајне за Немачку, требало је да економски онеспособи Немачку да поново поведе нови агресивни рат. Други циљ је био да се те одузете вредности пренесу у оштећене земље, што представља накнаду за причињену штету и средство потребно за њихову послератну обнову. Али начин регулисања проблема репарације од Немачке на Париској конференцији показао је да накнаде које треба да приме поједине земље за причињену штету не одговарају њиховим стварним захтевима. Одлучујућу реч у одлучивању о процентима учешћа у репарацијама имале су, и овога пута, велике силе које су се водиле својим интересима и настојале да извуку одређене предности. Чињеница да је Југославија, између 18 држава учесница конференције у Паризу, имала највећи број жртава у Другом светском рату, највеће војне губитке, да је по висини материјалне штете причињене у току рата одмах иза Француске, није добила одговарајућу потврду при коначном одређивању процента учешћа у репарацијама. Насупрот томе, проценти учешћа САД, Велике Британије и Француске у репарацијама од Немачке били су три до четири пута већи од процента учешћа Југославије, а у односу на остале земље учеснице конференције ова разлика је још израженија, што представља још једну потврду политике великих сила и њиховог односа према захтевима Југославије и других земаља.

³⁸⁶ Исто, стр. 205.

VI.

**ТРАНСФОРМАЦИЈА АВНОЈ-а
У ПРИВРЕМЕНУ НАРОДНУ
СКУПШТИНУ И ПРОГЛАШЕЊЕ
РЕПУБЛИКЕ**

1. Прейорука савезника из Јалтe

Развој догађаја у Југославији крајем 1944. и почетком 1945. године показао је да су старе снаге, носиоци капиталистичког система, изгубили ослонац у народу, да је позиција нове револуционарне власти све јача, што је била озбиљна препрека на путу за остварење планова западних земаља. Садржајем оба Споразума Тито – Шубашић (Вишки и Београдски споразум) нису били задовољни ни краљ Петар II Карађорђевић, ни Велика Британија као њен покровитељ. Постало је јасно да морају тражити нове путеве за остварење својих циљева. Препорука великих сила са конференције на Криму (Јалта) представљала је управо то ново средство за деловање против новог поретка и власти у Југославији.

Покушај владе Велике Британије да путем директних преговора и споразума између председника НКОЈ-а и председника избегличке краљевске владе обезбеди формирање јединствене југословенске владе, у којој би представници старог поретка имали већину, очигледно нису имали успеха. Британска влада је нарочито након другог споразума Тито – Шубашић почела да тражи нове путеве и врши нове покушаје за остварење својих планова.

Садржајем Споразума није био задовољан краљ Петар, као ни остали чланови југословенске емиграције, јер су увиђали да су шансе за повратак краља и монархије у Југославију, кроз формирање будуће јединствене владе и установу регенства, готово никакве. Тако је из кругова око краља Петра потекла идеја³⁸⁷ о проширењу АВНОЈ-а и о његовој обавези да све своје одлуке и законе поднесе на потврду

³⁸⁷ „Идеја о проширењу АВНОЈ-а има прилично загонетну предигру. Приписивана је разним факторима. С почетка је она имала недовољно одређену уставно-правну форму, али је, упркос томе, имала јасну политичку позадину: да се преко грађанских политичара и старих странака које би ушле у АВНОЈ омогући или, још више, обезбеди подела власти, да се сузбије искључиви утицај НКОЈ-а и АВНОЈ-а...”
Нешовић Слободан, *Дипломатска игра око Југославије*, стр. 68.

Уставотворној скупштини. Значајно је поменути да то није била нова идеја, већ се она „провлачи као црвена нит једне мање-више континуиране политичке линије за коју су се бориле све грађанске партије, на којој су стајали сви њихови лидери у емиграцији. То је био главни циљ свих снага које су прижељкивале рестаурацију старог поретка”.³⁸⁸ Ова идеја је била прихваћена од стране краља, јер је отварала простор да ојача своје потпуно изгубљене позиције, као и председника краљевске владе И. Шубашића, који је сматрао да уз примену ове идеје расте и могућност остварења концепције о подели власти.

Идеја је била прихваћена и од стране Владе Велике Британије, јер је погодовала њеним интересима. То је био почетак промене тактике у политици компромиса Велике Британије, почетак тражења новог пута за очување позиција монархије у Југославији, а тиме и британских интереса. Британска влада је почела да ради на премоћи припадника старог поретка преко представничког тела – „проширивање АВНОЈ-а и инфилтрацијом посланика Народне скупштине изабране 1938. године у нови револуционарни орган, пошто се показало да се та премоћ не може остварити у оквиру будуће јединствене владе”.³⁸⁹ Британци су покушавали на овај начин да ојачају слаб утицај грађанских снага у политичком систему нове Југославије. Кримска конференција, одржана од 4. до 11. фебруара 1945. године на Јалти, уз учешће Стаљина, Рузвелта и Черчила, била је, према мишљењу Владе Велике Британије, последња прилика да се обезбеде интереси западних савезника у Југославији. Поред многих питања посвећених послератном уређењу света, велике силе су расправљале и о такозваном „југословенском питању”, и то на пленарној седници од 9. фебруара 1945. године. Том приликом Стаљин, Рузвелт и Черчил једногласно су усвојили британски предлог документа о Југославији којим се тражи извршење споразума Тито – Шубашић и формирање једне нове владе на основу тог споразума. Нова Влада је требало да одмах по свом образовању изјави да ће: „Антифашистичко веће Народног ослобођења (АВНОЈ) бити проширено укључењем оних чланова последње југословенске народне Скупштине који се нису компромитовали сарадњом са непријатељем, образујући тако Привремену Народну скупштину, и да ће законодавна акта донета

³⁸⁸ Нешовић Слободан, нав. дело, стр. 75.

³⁸⁹ Петрановић Б., *Политичке и правне прилике за време Привремене владе ДФЈ*, стр. 136.

од стране АВНОЈ-а бити поднета на накнадно одобрење једне Уставотворне скупштине”.³⁹⁰

Ова препорука потврђује да западни савезници нису били задовољни дотад постигнутим споразумима. Било је јасно да ранији споразуми не пружају никакву шансу да се преко Привремене владе утиче на даљи развој односа снага у земљи, да је позиција нове револуционарне власти доминантна и да савезници морају на њу рачунати.

Иако су Владе Велике Британије и САД још у Атлантској повељи изјавиле да „поштују право свих народа да изаберу облик владавине под којим желе живети”,³⁹¹ Кримска препорука значи управо супротно. Она представља вид мешања других земаља, у овом случају великих сила, у унутрашња питања и односе нове Југославије. Овом препоруком западни савезници су желели постићи следеће циљеве:

- 1) да у раду АВНОЈ-а учествују посланици бивше Скупштине из 1938. године, за коју се знало да је у већини састављена од представника старог режима;
- 2) да нови посланици буду језгро око кога ће се окупљати све старе снаге ради заустављања процеса јачања народне власти;
- 3) да се путем накнадног одобрења дотадашњег рада АВНОЈ-а од стране Уставотворне скупштине доведе у питање законитост свих правних аката донесених у току рата;
- 4) да се критиком новог поретка покуша изазвати незадовољство дела народа, чиме би били створени услови за мешање са стране и повратак старог поретка у Југославији.

И поред јасног значења садржаја препоруке савезника, она је била прихваћена од стране вођства нове Југославије. Главни разлог томе био је настојање нових власти да добије међународно признање водећих савезника антихитлеровске коалиције. Међународним признањем био би олакшан положај нове државе у међународним односима, као и решавање многих међународних проблема везаних за нову државу (решавање питања северозападних граница, питање репарација, питање повратка југословенских држављана из иностранства и др.). Кримска препорука је била прихваћена и због тога што са њеном реализацијом, тј. проширењем АВНОЈ-а новим посланицима који се нису компромитовали сарадњом са окупатором, није

³⁹⁰ Кримска конференција – Уједињене нације, нав. дело, стр. 50.

³⁹¹ Атлантска повеља, нав. дело, стр. 7.

била угрожена ниједна тековина револуције. Број нових посланика, чланова АВНОЈ-а, није био тачно одређен, што је опет било у прилог новог поретка. Поред тога, независно од савезничке препоруке, „постојала је потреба и намера да се АВНОЈ прошири и посланицима заслужним за развој револуције и народне власти, па се тако још више повећавао број већника оданих револуцији, што је било од значаја у будућем проширеном АВНОЈ-у, по питању односа снага”.³⁹² Дакле, може се рећи да је вођство нове Југославије прихватило савезничку препоруку без икакве бојазни да она може изменити постојећи однос снага у земљи, тј. „револуционарне снаге биле су у стању да прихвате Кримску препоруку зато што су апсолутно држале унутрашњу ситуацију у својим рукама”.³⁹³

2. Проширење АВНОЈ-а и његово проглашење у Привремену народну скупшћину

Сходно преузетим обавезама, Привремена влада ДФЈ је, у Декларацији од 9. марта, објавила да ће се АВНОЈ и његово председништво у најкраће време попунити „представницима напредних политичких демократских група, који се нису компромитовали сарадњом са непријатељима”.³⁹⁴ У том циљу основан је, 31. марта, Одбор за проширење АВНОЈ-а.³⁹⁵ Задатак Одбора био је да прикупи податке о политичком држању посланика изабраних 1938. године у току Другог светског рата. Рад одбора за проширење АВНОЈ-а, након многобројних и детаљних испитивања,³⁹⁶ показао је да је веома мали број посланика Народне скупштине Краљевине Југославије, од 359

³⁹² Марић Душан, Претварање АВНОЈ-а у Привремену Народну скупштину, Магистарски рад, ФПН у Београду, стр. 54.

³⁹³ Петрановић Бранко, *Револуција и контрареволуција у Југославији 1941–1945. године*, стр. 193.

³⁹⁴ Декларација Привремене владе ДФЈ. *Документи ...*, стр. 6.

³⁹⁵ Чланови Одбора су били: Моша Пијаде, Едвард Кардељ, др Павле Грегорић, Франце Фрол, др Раде Прибићевић, Марко Вујачић, Милован Ђилас, Александар Ранковић, Родољуб Чолаковић, Бане Андрејев, Никола Петровић и Андрија Хебранг. Петрановић Б., *АВНОЈ – револуционарна смена власти*, стр. 346.

³⁹⁶ Испитивање је текло по више линија. Прво, затражене су изјаве већине посланика; друго, испитано је њихово понашање преко државних и партијских органа и, треће, затражена су обавештења, за неке посланике, од наших дипломат-

колико их је Скупштина бројала, који није био компромитован сарадњом са окупаторима. Тако је утврђено да би могло без проблема ући у АВНОЈ, односно у Привремену Народну скупштину ДФЈ, свега 36 посланика, а у најбољем случају 53.³⁹⁷ Када је овакав предлог Одбора упућен Привременој влади наишао је на противљење чланова бивше краљевске владе Шутеја и Грола, који су сматрали да је број некомпромитованих посланика сувише мали. Покушавајући да отвори кризу Владе,³⁹⁸ Грол је тражио да се образује једно уже тело, Комитет министара, ради проучавања свих нацрта закона поднесених влади на разматрање и ради решавања питања проширења АВНОЈ-а. С обзиром на то да је било потребно избећи кризу Владе, јер би она могла довести у питање остварење препоруке са Јалте, уочи почетка састанка шефова држава и влада САД, СССР-а и Велике Британије у Потсдаму крај Берлина (16. јула 1945. године), што би отежало међународни положај нове владе, удовољено је захтевима М. Грола и постигнут договор да се број посланика повећа тако што би се узели „угледни и некомпромитовани представници политичких странака и угледне личности културног и јавног живота без страначког опредељења”.³⁹⁹ Коначан предлог листе посланика за проширење АВНОЈ-а, односно за ПНС, достављен је Привременој влади ДФЈ 27. јула 1945. године, за седницу АВНОЈ-а.⁴⁰⁰ Предлог Владе изнет је на

ских представништава из иностранства. Кузмановић Рајко, *Привремена Народна скупштина ДФЈ – од АВНОЈ-а до Конституције*, Београд 1981, стр. 49.

³⁹⁷ Кузмановић Рајко, нав. дело, стр. 49.

³⁹⁸ Милан Грол, иначе први потпредседник Министарског савета, поднео је Маршалу Титу Меморандум у којем је изјавио да ће „Остати у влади само под условом да се најхитније постигне споразум о свим овим питањима: 1) проширење АВНОЈ-а, 2) да нова Скупштина донесе закон о слободи штампе, говора, о изборима, о грађанској сигурности и 3) о карактеру новог режима”. Нешовић Слободан, нав. дело, стр. 164.

³⁹⁹ Кузмановић Рајко, нав. дело, стр. 50.

⁴⁰⁰ Посланици наведени на листи били су подељени у три групе. Од посланика изабраних 1938. године који се нису компромитовали предложено је свега 36 посланика и то: 7 из Србије, 15 из Хрватске, 3 из Словеније, 3 из Босне и Херцеговине, 1 из Црне Горе, 5 из Македоније и 2 из Војводине. По страначкој припадности, посланици су били: 18 из Југословенске радикалне заједнице, 13 из Хрватске сељачке странке, 2 из Демократске странке, 1 из Радикалне странке и 2 из Земљорадничке странке. Другу групу посланика чинили су представници појединих политичких странака и група – укупно 69. Трећу групу предложених кандидата чинили су истакнути појединци из културног, политичког и јавног живота који нису припадали ниједној политичкој странци – њих 13. С коначним предлогом листе посланика није

разматрање у Председништву АВНОЈ-а. На седници одржаној уочи почетка рада АВНОЈ-а, 7. августа 1945. године, листа је прихваћена. Проширени АВНОЈ, односно ПНС, бројао је 486 посланика, поред 118 новоизабраних посланика, у раду је учествовало и 368 већника АВНОЈ-а.

Треће заседање АВНОЈ-а је најпре било заказано за 2. август 1945. године. Међутим, председништво је на седници од 17. јула одложило заседање за 3. август, а 30. јула поново одлаже заседање за 7. август.⁴⁰¹ Дакле, два пута је дошло до одлагања заседања АВНОЈ-а, односно Привремене народне скупштине. Разлози који су довели до тога били су бројни. Пре свега, седница АВНОЈ-а, односно ПНС, заказана за 2. август није могла бити одржана, јер тада још није била готова листа нових посланика. С друге стране, седница је морала бити што пре заказана због активности легалне опозиције и савезника који су почели да упућују критике да се не испуњава споразум Тито – Шубашић и препорука из Јалте.⁴⁰² Зато је заказивање седнице за 2. август требало да пред савезнике остави утисак да се у земљи све одвија по утврђеном програму промена. Тиме се уједно желело избити из руке Владе Велике Британије велики број аргумената, јер се она спремала на покретање тзв. „југословенског питања” на конференцији у Потсдаму. Одлагање седнице за 3. август може се довести у везу и са завршетком рада Потсдамске конференције, 2. августа 1945. године, и настојањем Привремене владе ДФЈ да се упозна са закључцима Конференције. Одлагање почетка рада АВНОЈ-а за 7. август било је мотивисано и унутрашњим разлозима. Наиме, тих дана одржан је у

био задовољан Милан Грол. Он је, заједно са Шутејом, водио разговоре са америчким отправником послова у Београду Х. Шанцом, и сматрао је да постоје само две могућности за успех снага старог поретка: 1) притисак на Тита споља, наиме, из Америке и Енглеске, са или без пристанка Русије; 2) оставка или претња оставком Грола и Шубашића, којима би се вероватно придружили и други. Грол је, поред тога, у седам тачака навео недостатке „Титовог режима”. Пошто је тада почела са радом Конференција великих сила у Потсдаму, овакав став опозиције показује њихову жељу да западне земље учине корак у правцу дестабилизације постојећег поретка у ДФЈ. Нешовић С., нав. дело, стр. 166–167.

⁴⁰¹ Кузмановић Б., нав. дело, стр. 52.

⁴⁰² У додатку Другог споразума Тито – Шубашић, од 7. децембра 1944. године, стајало је да ће се избори за Уставотворну скупштину одржати најдаље три месеца после ослобођења целокупне националне територије. Пошто је тада већ почео трећи месец после рата, а избори нису били заказани, уследили су приговори од стране савезника.

Београду конгрес Народног фронта Југославије, од 5. до 7. августа. Са завршетком рада НФЈ отпочео је рад АВНОЈ-а.

Уочи почетка рада АВНОЈ-а, односно ПНС, упоредо са одржавањем Потсдамске конференције, оживела је активност разних група из земље и иностранства против ДФЈ. Циљ ове кампање, која је доживела свој врхунац крајем јула и почетком августа, био је да се изазове криза владе и по могућству створе услови за англо-америчку интервенцију у Југославији. Најпре је Иван Франгеш, отпавник послова југословенске амбасаде у САД, у писму упућеном К. Кенону, члану америчке делегације на конференцији у Потсдаму, уочи дискусије о Југославији тражио од Владе САД да обезбеди контролу над „припремама за изборе и надзор над самим изборима”.⁴⁰³ У ову кампању укључио се и Влатко Мачек који је преко америчке штампе оптуживао руководство Југославије за „спуштање гвозденог застора над Југославијом”.⁴⁰⁴ У земљи, Милан Грол је захтевао оснивање Комитета министара који би разматрао сва важнија питања. Не желећи да отвара кризу владе, вођство нове Југославије је пристало на формирање овог тела и у његов састав су ушли: Едвард Кардељ (председник), Милан Грол, Сава Косановић, Јурај Шутеј, Франц Фрол, Андрија Хебранг и Јаша Продановић.⁴⁰⁵

Појачана активност опозиције повезана је са активношћу владе западних земаља на конференцији у Потсдаму. С обзиром на то да је опозиција одржавала везу са америчким и британским дипломатским представницима у Београду, била је упозната да ће Влада Велике Британије на конференцији поставити питање остварења споразума Тито – Шубашић. До тога је и дошло на седници од 19. јула 1945. године. Черчил и Идн су покушали да отворе дискусију о Југославији, тврдећи да споразум из Јалте није спроведен у дело, да није било избора, Скупштина (АВНОЈ) није реорганизована, судство није поново успостављено, да су демократске слободе угрожене, штампа контролисана, слобода својине оспорена, вероисповест непоштована.⁴⁰⁶ Али ова акција британске владе није наишла на одзив Стаљина и Трума-

⁴⁰³ Нешовић Слободан, нав. дело, стр. 163.

⁴⁰⁴ Петрановић Б., *Полицијске и њравне њрилике за време Привремене владе ДФЈ*, стр. 190.

⁴⁰⁵ Нешовић Б., *АВНОЈ – Револуционарна смена власћии*, стр. 349.

⁴⁰⁶ Нешовић С., нав. дело, стр. 179–184.

на, упркос чињеници да је и амерички председник примао жалбе⁴⁰⁷ о неиспуњењу споразума из Јалте, јер председник САД није желео да у Потсдаму расправља о оптужбама Британаца упоредо са другим светским проблемима који су се налазили на дневном реду конференције. Пораз конзервативаца на изборима у Великој Британији још више је ослабио Черчиллов положај на конференцији, па је самим тим и његов захтев да се Југославија примора на извршење Споразума остао без подршке. Овакав резултат британске акције представљао је пораз и за опозицију у земљи с обзиром на наде које су полагане у конференцију у Потсдаму.

Треће заседање АВНОЈ-а започело је свој рад 7. августа у Београду. Пошто је усвојена листа од 118 нових посланика, чиме је решено питање проширења АВНОЈ-а, и пошто је изабрано ново председништво, 10. августа 1945. године усвојена је резолуција којом се АВНОЈ прогласио за Привремену народну скупштину.⁴⁰⁸

Сутрадан по отварању Трећег заседања АВНОЈ-а, тј. 8. августа, политичке снаге у иностранству предвођене краљем Петром II, после неуспеха да своје намере остваре на конференцији у Потсдаму, покушале су да изазову политичку кризу у земљи. Петар II је, преко радио Лондона, извршио опозивање намесника одређених указом од 2. марта. Краљева изјава је дошла као реакција на говор Маршала Тита на првом конгресу Народног фронта у којем је он рекао „да је монархија неспојива са новим обликом владавине, који се развијао у Југославији, јер би покушала да одбаци све нове демократске уставне, а уз то је била компромитована у рату тако да је њено свргавање на Другом заседању АВНОЈ-а само одложено”.⁴⁰⁹ У ствари, говор Маршала Тита и критику монархије краљ Петар II је искористио

⁴⁰⁷ Председник САД Х. Труман је притом мислио на: 1) телеграме и меморандуме отправника послова САД у Београду Х. Шанца и 2) на извештај који је Стејт департменту доставио И. Франгеш, отправник послова амбасаде Југославије у Вашингтону. С. Нешовић, нав. дело, стр. 161–163, 166–167, 174.

⁴⁰⁸ „Антифашистичко Веће Народног Ослобођења Југославије одлучује да се од данас назове Привремена народна скупштина Демократске Федеративне Југославије и да у свом садашњем проширеном саставу продужи рад под тим именом”. Привремена народна скупштина ДФЈ, треће заседање АВНОЈ-а и заседање ПНС, стенографске белешке, Београд 1945, стр. 123.

⁴⁰⁹ Петрановић Б., *Политичке и правне прилике за време Привремене владе ДФЈ*, стр. 139.

као повод⁴¹⁰ за напад на споразум Тито – Шубашић, када је после усвајања листе нових посланика и почетка рада АВНОЈ-а постало јасно да је нестала и последња могућност за повратак старог поретка, с обзиром на постојећи однос снага у АВНОЈ-у. Постојећи поредак у Југославији краљ је оценио као „отворену диктатуру, ликвидацију законитости, вршење припрема за спровођење плебисцита насилним средствима, док су народне слободе загарантоване споразумом и вишестраначки систем остале само мртво слово на папиру у садашњој администрацији Југославије”.⁴¹¹ У вези са овом изјавом, Привремена влада ДФЈ је на седници од 10. августа издала саопштење, којим је краљева изјава означена као неуставна, јер „до коначне одлуке Уставотворне скупштине о форми владавине краљевски намесници остају једини носиоци и вршиоци краљевске власти, а до тога момента краљ Петар II не може уставно и пуноважно вршити никакву државну ни краљевску власт сем именована нових намесника, како то споразум од 1. новембра 1944. године предвиђа, у случају смрти или оставке већ именованих намесника”.⁴¹² То што је Народни фронт у свом програму прихватио републикански облик државног уређења Југославије, њега као општенародну демократску организацију споразум није обавезивао, као што споразум није, такође, обавезивао да се монархија брани и сачува. Ова краљева изјава није се нашла на дневном реду ПНС већ је разматрана као подтачка. Након што је изнесен став владе ДФЈ по овом питању, посланици нису желели да дискутују, већ је једногласно прихваћен „прост прелаз на дневни ред”.

Привремена народна скупштина ДФЈ, као највиши орган власти нове Југославије, остварила је континуитет са АВНОЈ-ем, пошто је њен „уставно-правни и политички положај остао исти као што га је имао АВНОЈ”.⁴¹³ Скупштина је задржала једнодомну структуру

⁴¹⁰ Да је опозивање намесника од стране Петра II била само форма, повод за напад на нови поредак у Југославији потврђује и следећа чињеница. Другим споразумом Тито – Шубашић предвиђено је да краљ пренесе своју власт на Намесништво до коначне одлуке Уставотворне скупштине о облику владавине. У додатку овом споразуму истиче се да краљ може именовати нове намеснике „у случају смрти или оставке већ именованих намесника”. Како су сва три намесника тада била жива и вршила своју функцију било је јасно да аргументи Петра II нису имали основа.

⁴¹¹ Петрановић Б., нав. дело, стр. 144.

⁴¹² Саопштење владе ДФЈ на трећем заседању АВНОЈ-а поводом изјаве краља Петра II којом опозива краљевске намеснике, Београд, 10. августа 1945. *Документи ...*, стр. 190.

⁴¹³ Кузмановић Рајко, нав. дело, стр. 57.

из времена рата, док је састав делимично промењен, чиме није био нарушен постојећи однос снага у друштву. ПНС је имала 7 одбора, и то: Законодавни, Финансијски, Имунитетски, Мандатни, Административни, Одбор за молбе и жалбе и Одбор представника група. За кратко време свог рада, од 10. до 26. августа, Привремена народна скупштина је испунила основне задатке постављене приликом њеног оснивања. Усвајањем 13 закона ПНС је поставила основе политичког законодавства, као основне претпоставке за припрему и спровођење избора за Уставотворну скупштину, када је коначно требало да се донесе одлука о облику уређења у Југославији, формално, у складу са одлукама Другог заседања АВНОЈ-а, одредбама споразума Тито – Шубашић и препорука савезника са Јалте. Поред тога, Скупштина је решила низ питања из области друштвено-економских односа која су била од великог значаја за стабилност нове Југославије. Доношењем Закона о аграрној реформи и колонизацији, као и бројних мера на сређивању привредног и валутног система Скупштина је допринела ликвидацији крупног земљишног поседа. Основе судства и новог правног поретка у земљи регулисане су: Законом о уређењу народних судова, Законом о уређењу и надлежности војних судова и Законом о кривичним делима против народа и држава. Према томе, ПНС је одиграла значајну улогу у процесу конституисања нове Југославије, јер је омогућила „да се успешно изврши револуционарна смена власти, па је Уставотворној скупштини остало само да обави завршни циљ конституисања нове Југославије.“⁴¹⁴

3. Избори за Уставотворну скупштину

Указом Председништва ПНС од 31. августа избори за Уставотворну скупштину заказани су за 11. новембар 1945. године. Већ сутрадан, 1. септембра, Извршни одбор Народног фронта Југославије⁴¹⁵ одржао је састанак ради организовања припрема и провођења избора. Тај састанак је уједно означио и почетак отварања изборне кампање. Извршни одбор је 11. септембра објавио предизборни про-

⁴¹⁴ Исто, стр. 130.

⁴¹⁵ О оснивању, организацији и раду Народног фронта Југославије детаљније у: Петрановић Бранко, *Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове*, стр. 82–106.

глас,⁴¹⁶ који је садржао ставове о битним питањима даљег развоја Југославије, којим се народи Југославије позивају да гласају за савезну листу кандидата Народног фронта. Сличне прогласе упутиле су и друге политичке групе и странке учлањене у Народном фронту.

Отварање изборне кампање био је уједно и знак за све опозиционе снаге, противнике новог поретка у Југославији, како оне у иностранству тако и оне у земљи, да поново започну кампању притиска. Овај корак опозиционих снага био је мотивисан њиховим настојањем да изазову кризу у земљи, као и веће ангажовање западних земаља по питању примене Споразума Тито – Шубашић. Један део америчке штампе, који се укључио у кампању против ДФЈ, је, објављујући тзв. вести о стању у земљи,⁴¹⁷ поред осталог, тврдио: „1) да у Југославији нема демократије и да у земљи влада комунистичка диктатура; 2) Југославија је сателит Совјетског Савеза; 3) Србија није никада примила Тита и неће га никада ни примити, јер су партизани поцепали Србију и тамо увели страховит терор; 4) Хрвати су остали верни Мачеку и католичкој цркви”.⁴¹⁸

Даљи корак антикомунистичких снага представља Меморандум упућен конференцији савезничких министара иностраних послова у Лондону, 10. септембра 1945. године, који су потписали прваци југословенске емиграције.⁴¹⁹ Меморандум је нападао основе постојећег поретка и политичке и економске мере које је предузела Привремена влада ДФЈ у циљу организације живота у земљи. Поред комуниста, оптужен је и Иван Шубашић који је, по мишљењу емиграције, допринео успостављању незаконитог намесништва и владе у

⁴¹⁶ Предизборни проглас Народног фронта Југославије, Београд 11. септембра 1945. *Документи ...*, стр. 221–225.

⁴¹⁷ У Њујорк тајмсу објављена је вест из Париза, да је министар иностраних послова у влади ДФЈ, др Иван Шубашић, интерниран, заједно са својим шефом кабинета, те да госпођа Шубашић нема право приступа своме мужу. Тим поводом Танјуг је издао саопштење да је ова вест потпуно измишљена и тенденциозна. *Документи ...*, стр. 266.

⁴¹⁸ Петрановић Бранко, *Политичке и њравне њрилике за време Привремене владе ДФЈ*, стр. 191.

⁴¹⁹ Меморандум су потписали: Слободан Јовановић, председник „свепартијске југословенске владе у Лондону”, Јован Бањанин, потпредседник Југословенске народне странке, Вјећеслав Вилдер, председник Самосталне демократске странке, Милан Гавриловић, вођа Савеза земљорадника, Радоје Кнежевић, Демократска странка, и Крста Љ. Милетић, радикал. Б. Петрановић, *Револуција и контрареволуција*, стр. 245.

којој су превагу имали комунисти. Потписници Меморандума су од представника великих сила тражили формирање владе састављене од свих демократских партија, „укључујући ту и комунистичко-демократску партију, различиту од садашње комунистичке партије”.⁴²⁰ Оснивање једне такве владе означило би крај грађанског рата, повратак личних и грађанских слобода, обезбеђење демократије, што би довело до повратка „готово пола милиона ратних заробљеника и избеглица из иностранства”.⁴²¹ Таква влада би омогућила одржавање слободних избора који би одлучили о облику државног уређења у Југославији. Ради остварења ова два циља (оснивање нове владе и одржавање слободних избора) емиграција је тражила од савезника да упуте једну војну мисију чији би задатак био одржавање реда, образовање неполитичке армије и полиције док се не изабере нова влада. Од цивилне савезничке мисије се тражило да надгледа изборе, а од УНРА-е да појача своју помоћ, али преко властитих органа. Тврдње изнесене у Меморандуму, иако лажне и неосноване, имале су за циљ „да доведу у заблуду јавно мњење савезничких држава, да изазову уплитање са стране у унутрашња питања наше земље и да омету нормалан демократски развитак и нормализовање прилика у земљи”.⁴²² Након бекства из земље са усташама и Немцима, у кампању против ДФЈ укључио се и Влатко Мачек, дајући у америчкој штампи изјаве о недемократском карактеру поретка у Југославији.⁴²³

Исти задатак, као Меморандум, имала је и Декларација упућена савезничким владама, којом се од савезника тражи да се доврши „неподношљива ситуација у Југославији”. Од савезника се тражи помоћ за рушење „Титовог режима”, јер „сваки дан више што Титов режим остаје на власти доноси огромне материјалне и моралне губитке нашој земљи”.⁴²⁴

⁴²⁰ Саопштење Танјуга поводом меморандума политичара из редова Југословенске емиграције у Лондону Савету министара иностраних послова, Београд, 26. септембра 1945. *Документи ...*, стр. 266.

⁴²¹ Петрановић, *Револуција и контрареволуција*, стр. 245.

⁴²² Саопштење Танјуга... *Документи ...*, стр. 267.

⁴²³ Нешовић С., нав. дело, стр. 163.

⁴²⁴ Декларацију су потписали представници југословенске емиграције из Рима: Живко Топаловић, председник Југословенске социјалистичке партије, Миха Крек, председник Словеначке народне странке, и Адам Прибићевић, почасни председник Независне демократске странке, *Југославија данас* (новембар 1945. г.), Југословенски док. бр. 7. Приватно издање. Штампано код John Bellows, ltd. Gloucester. Петрановић Б., *Полицијске и њивне њирике за време Привремене владе ДФЈ*, стр. 193.

Активност политичких снага из иностранства противника новоуспостављеног поретка у Југославији⁴²⁵ показује у ствари њихову немоћ да саме, уз помоћ унутрашњих снага, изврше промене у земљи насилним средствима. Развој ситуације у Југославији, у периоду од оснивања Привремене владе ДФЈ, показао је одлучност водећих снага у земљи да доврше процес револуционарних промена започет у току Другог светског рата. С обзиром на то да су све дотадашње акције опозиције унутар земље против нове Југославије остале без резултата: представници снага старог поретка су били у мањини, у односу на комунисте у Привременој влади ДФЈ; намесништво није имало значајнију улогу у политичком животу земље; након усвајања листе посланика за Треће заседање АВНОЈ-а, односно ПНС, постало је јасно да опозиција не може постићи своје циљеве у оквиру постојећег односа снага у друштву – остала је још једна могућност за повратак и победу снага монархије, помоћ из иностранства. Међутим, промене извршене у земљи биле су тако дубоке и радикалне, а постојећи поредак тако стабилан, да снаге опозиције, па и уз помоћ из иностранства, нису успеле да остваре своје замисли. Акције које су предузимали нису дале никакав конкретан резултат.

У земљи, опозиционе снаге су легално деловале против новог поретка, с обзиром на то да су у политички живот земље укључене на основу Споразума Тито – Шубашић и препоруке савезничких сила са Јалте о проширењу АВНОЈ-а посланицима последње Народне

⁴²⁵ Након пропалог покушаја од 8. августа да опозивањем намесника поништи Споразум од 1. новембра 1944. године и преузме власт, краљ Петар II је за време припрема за изборе предузео нове кораке у активности против ДФЈ. Септембра 1945. године, приликом посете западним зонама Немачке, краљ Петар је радио на организовању краљевске војске. Он је у логорима, који су се налазили под надзором западних окупационих власти, где су били смештени официри и војници бивше краљевске војске, који нису желели да се врате у земљу, развијао пропаганду о скором повратку, о војној инвазији на Југославију, уз помоћ савезника, ради очувања династије и монархије.

На организацији контрареволуционарне армије радила је и југословенска емиграција у иностранству, наравно уз неопходну сагласност савезничких војних власти. Та армија је била састављена од бивших југословенских официра и војника којима су се придружили и избегли колаборационисти. Најпознатији логори у којима су се налазиле ове снаге били су у Понгау (Аустрија), Еболију (Италија), Дармиштату, Вердеу, Крембергу, Лонау (Немачка). Западни савезници су у логорима у Италији (Ферма, Модена, Басњоли, Форли) и у Аустрији (Спитал, Линц, Целовец) прихватили и усташе који су побегли испред снага ЈА. Петрановић Б., нав. дело, стр. 197

скупштине Краљевине Југославије. Опозицију у земљи су углавном чиниле старе снаге, заговорници обнове грађанске Југославије, људи који нису прихватили новоустановљени поредак и његову владу. На основу споразума, у Привремену владу ДФЈ ушла су свега три представника старих снага: Милан Грол, као потпредседник Владе, Иван Шубашић, као министар иностраних послова, и Јурај Шутеј, министар без портфеља. Али њихова активност као опозиције унутар владе била је потпуно спречена, јер су револуционарне снаге (комунисти) представљале већину. Проширењем АВНОЈ-а са 118 нових посланика у ПНС налазио се и деловао један део представника старог поретка. Језгро опозиције у ПНС чинила је група посланика Демократске странке, њих петнаестак, која се окупила око М. Грола, као председника странке, којима су се придружили појединци из Самосталне демократске странке ван Народног фронта, као и поједини припадници из Савеза земљорадника. Њена делатност у ПНС била је усмерена на успоравање и ометање „доношења најважнијих законских аката којима су стварани услови за што безболније прелажење из ратног у мирнодопско стање, односно прелаз из једног друштвеног система у други и превазилажење тада још увек тешких економских прилика”.⁴²⁶ С тим у вези, опозиција је испољавала неповерење у начин избора и рад органа народне власти. Пренаглашавана је тешка економска ситуација у земљи, при чему нису узимане у обзир објективне тешкоће. Карактеристика активности опозиције у ПНС била је инсистирање на процедуралним питањима, чиме се избегавала суштина. Опозиција је гласала против девет (од тринаест) закона, а ни у једном случају није добила више од 17 гласова. Неуспех опозиције да омете рад ПНС, као и неуспех британске политике да се на конференцију у Потсдаму умеша у унутрашње послове Југославије, били су узрок подношења оставке од стране М. Грола на положај потпредседника Владе ДФЈ. После завршетка рада ПНС опозиција је наставила да износи своје ставове преко листа „Демократија”⁴²⁷, чији је власник био М. Грол. Садржај листа био је истоветан иступањима представника опозиције у Скупштини, тј. био је уперен против новог поретка у Југославији. Уочи избора за Уставотворну скупштину „Демократија” је позивала своје следбенике да не изађу на изборе.

⁴²⁶ Кузмановић Рајко, нав. дело, стр. 117.

⁴²⁷ Први број „Демократије”, листа Демократске странке, изашао је 27. септембра, а последњи број 18. новембра 1945. године. Ишао је укупно 8 бројева.

Иако се очекивало да ће опозиција, са М. Гролом на челу, поднети своју листу, уследило је саопштење од 20. септембра 1945. год. којим се опозиција повлачила из изборне борбе проглашавајући апстиненцију. Одлука о апстиненцији је пре свега означавала немоћ опозиције, жељу да не прикаже своју слабост на савезном нивоу. Овим се такође хтела скренути пажња иностранству да се не поштују одредбе Споразума Тито – Шубашић о спровођењу слободних избора, да је „свака политичка демократска утакмица с комунистима немогућа и да су будући избори фарса у условима једнопартијске воље”.⁴²⁸ Одлука о одустајању са избора истовремено је и одлука о нестанку снага грађанске опозиције из политичког живота нове Југославије.

Опозиција се покушала организовати и у Загребу око листа „Народни глас човечности, правике и слободе”, који је покренула Марија Радић, удовица познатог сељачког вође Стјепана Радића. У свом првом, и једином, броју „Народни глас” је покушао изложити платформу снага које су стајале иза његовог покретања, која се „директно конфронтирала с институцијама новог поретка, његовим програмом и непосредним политичким и економским мерама привремене владе ДФЈ”.⁴²⁹ Први број листа био је у знаку подршке Влатка Мачека и супротстављања Народном фронту. Ова група је, као и београдска, донела одлуку да не учествује на изборима за Уставотворну скупштину.

Једна у низу акција опозиције против новог политичког и друштвеног система у Југославији била је оставка Ивана Шубашића,⁴³⁰ министра за иностране послове, и Јураја Шутеја, министра без портфеља. Оставка је пре свега била мотивисана политичким разлозима: тврдњом да споразуми Тито – Шубашић и препорука савезника са Јалте нису извршени. Председник владе ДФЈ, Јосип Броз Тито, одговорио је Шубашићу на оставку отвореним писмом у коме је осудио овај потез, истичући да је он у потпуности у складу са акцијама унутрашње реакције и непријатеља у иностранству „да се било на који начин створи стање у земљи, да би се дало повода за

⁴²⁸ Петрановић Б., *Револуција и контрареволуција*, стр. 236.

⁴²⁹ Исто, стр. 238.

⁴³⁰ Др Иван Шубашић и др Јурај Шутеј поднели су оставке 8. октобра 1945. године, а председник Владе ДФЈ Ј. Б. Тито уручио је одговор Шубашићу да прихвата оставку 9. октобра.

страну интервенцију”.⁴³¹ Прихватајући оставку, Ј. Б. Тито је нагласио да нова власт иде „непоколебљиво и чврсто путем који су одабрали сви наши народи и да се нећемо никада дати скренути са пута”.⁴³² Ни ови потези, као и оставка М. Грола, нису изазвали никакве политичке последице у Влади ДФЈ,⁴³³ као ни на плану спољне и унутрашње политике.

Упркос свим акцијама опозиције, припреме за изборе, као последњег акта испуњавања споразума од 1. новембра 1944. године, након чега је и формално требало да се санкционише постојеће стање у земљи, биле су у потпуности извршене. Савезна листа Народног фронта Југославије, са Маршалом Ј. Б. Титом као носиоцем, прихваћена је од стране Изборне комисије 24. септембра. Допуном Закона о избору народних посланика за Уставотворну скупштину одлучено је да се на свим бирачким местима поставе кутије без листе. Тиме је омогућено свим грађанима да изађу на изборе, да не апстинирају, а да притом не морају да гласају ни за једног делегата са листе Народног фронта.⁴³⁴

Избори су одржани 11. новембра 1945. године и представљали су апсолутну победу Народног фронта. Резултате избора утврдила је Савезна изборна комисија на седници од 23. новембра. Том прили-

⁴³¹ Писмо председника Министарског савета и министра народне одбране Маршала Југославије, Ј. Б. Тита др. Ивану Шубашићу поводом његове оставке, Београд, 9. октобра 1945. *Документи ...*, стр. 277.

⁴³² Исто, стр. 278.

⁴³³ Оставка И. Шубашића имала је извесне специфичности с обзиром на то да је он био један од потписника споразума, поред Ј. Б. Тита, који су довели до оснивања јединствене владе ДФЈ. Он је више пута давао изјаве да се Споразум примењује у потпуности. Као члан Владе ДФЈ учествовао је у изradi законодавства земље и радио на проширењу АВНОЈ-а. „Међутим, све његове дотадашње изјаве могу се третирати као вид тактике уперен на добијање у времену. Његово двоструко држање најбоље се види по томе што је он као министар иностраних послова покушао да иде на конференцију министара иностраних послова великих савезничких сила, вероватно са намером, као што оправдано претпоставља Сава Косановић, да из иностранства поднесе оставку на положај у влади, рачунајући да ће то изазвати кризу кабинета, пошто је он био један од потписника споразума.” Петрановић Б., *Политичке и правне прилике за време Привремене владе ДФЈ*, стр. 199.

⁴³⁴ Бирачко право је било одузето за 194.158 лица, што је била незнатна бројка у односу на преко 8 милиона регистрованих бирача. За 348 мандата, колико је требало да има Уставотворна скупштина, кандидовано је 758 грађана. Сви кандидати су били припадници Народног фронта, који је на изборе иступио са јединственом савезном листом кандидата.

ком констатовано је „у целој држави од 8.383.455 уписаних бирача изашло је на изборе 7.432.469 бирача, тј. 88,66%. Од укупног броја палих гласова у свим изборним окрузима у држави, савезна кандидатска листа Народног фронта добила је укупно 6.725.047 гласова, тј. 90,48%, а кутија без листе 707.422 гласа, тј. 9,52%”.⁴³⁵

У изјави за представнике стране и домаће штампе, о значају победе Народног фронта, Ј. Б. Тито је подвукао да су избори показали решеност народа Југославије да очувају своје јединство, да имају поверења у своје власти, те „да је огромна већина народа одобрила не само рад и политику Народног фронта за време четворогодишњег периода рата него и рад и политику у послератном периоду, како у унутрашњем тако и у спољнополитичком погледу”.⁴³⁶ Поред тога, овакви резултати избора представљају велики допринос „не само стабилизацији мира на Балкану већ и у читавој Европи”.⁴³⁷

Након избора,⁴³⁸ остало је још да Уставотворна скупштина донесе одлуку о облику државног уређења и Устав ради продужења остварења програма за који су се 11. новембра изјаснили народи Југославије.

Новоизабрана Уставотворна скупштина, на седници од 29. новембра 1945. године, донела је Декларацију о проглашењу ФНРЈ. Скупштина је прогласила ДФЈ „Народном Републиком под именом Федеративна Народна Република Југославија”.⁴³⁹ ФНРЈ је означена као „Савезна народна држава републиканског облика, заједница равноправних народа који су слободно изразили своју вољу да остану уједињени у Југославији”.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Извештај Савезне изборне комисије о резултатима избора проведеним 11. новембра 1945. године, број 382, од 26. новембра 1945. године. АЈ, Београд, Фонд Президијума Народне скупштине ФНРЈ, аб. 15–4–74; Кузмановић Р., нав. дело, стр. 147.

⁴³⁶ Конференција за штампу председника Министарског савета и министра народне одбране, Маршала Југославије Ј. Б. Тита, са страним и домаћим новинарима, Београд 16. новембра 1945. године. *Документи ...*, стр. 305.

⁴³⁷ Исто, стр. 306.

⁴³⁸ Пошто је заказивањем избора извршена и последња радња из делокруга ПНС, Председништво ПНС је на седници од 26. октобра донело указ о њеном распуштању. На истој седници донесена је одлука о продужењу рада сталних скупштинских одбора до 29. новембра 1945. г.

⁴³⁹ Декларација Уставотворне скупштине о проглашењу ФНРЈ, Београд 29. новембра 1945. *Документи ...*, стр. 323.

⁴⁴⁰ Исто, стр. 324.

Коначно је укинута монархија, а Петру II Карађорђевићу и целој династији одузета сва права која су им раније припадала. Неколико дана касније, 1. децембра 1945. године, Привремена влада ДФЈ поднела је оставку Уставотворној скупштини. Оставка, међутим, није била прихваћена, тако да је влада на основу указаног поверења продужила рад све до 1. фебруара 1946. године, али као влада ФНРЈ, „када је образована прва савезна влада по поступку устава”.⁴⁴¹ Посебно је још рећи да је Уставотворна скупштина, прихватајући извештај представништва ПНС и одобравајући његов рад, потврдила сва законска акта која су донели органи који су вршили законодавну функцију до њеног сазива.

После проглашења ФНРЈ 29. новембра 1945. године, нова влада ФНРЈ обавестила је све државе са којима је Југославија одржавала међународне односе о коначној промени облика владавине. Ова промена је била прихваћена од стране свих држава, изузев САД које су условиле настављање дипломатских односа између САД и Југославије давањем изјаве од стране југословенске владе да ли прихвата одговорност за раније међународне обавезе Југославије, као и да потврди важност уговора и споразума који су постојали између САД и Југославије. Подносећи експозе о спољној политици владе ФНРЈ, 1. априла 1946. године у Народној скупштини, председник Владе Јосип Броз Тито је, говорећи о овом питању, рекао: „У могућности сам да изјавим да је влада испитала обавезе ранијих југословенских влада и да садашња влада ФНРЈ прима те обавезе према САД. Сматрам, да је тиме до краја уклоњен неспоразум и омогућена потпуна нормализација не само дипломатских односа него и економске сарадње са САД”.

⁴⁴¹ Петрановић Б., *Политичке и правне прилике за време Привремене владе ДФЈ*, стр. 201.

VII.

**ГЕОПОЛИТИЧКА ДИМЕНЗИЈА
ПРОСТОРА БАЛКАНА**

Да је у историји односа међу великим силама и у геополитици, засад, време променљива категорија а простор константа показује и случај агресије на СР Југославију од стране НАТО пакта 1999. године и једно од објашњења тог варварског чина које бомбардовање Југославије повезује са дешавањима на Балкану крајем Другог светског рата. Дакле, два догађаја која дели временски размак дужи од пет деценија везује простор (територија) на коме су се одиграли и намера великих сила да тај простор ставе под своју контролу.

Наиме, годину дана после агресије на Југославију у Братислави (Словачка) одржана је конференција (април 2000. године) чије су главне теме биле Балкан и проширење НАТО-а. Конференцију су заједно организовали Државни секретаријат (State Department) Сједињених Америчких Држава и Институт за спољну политику Републиканске партије. У раду Конференције учествовали су председници влада, као и министри иностраних послова и министри одбране држава региона. Међу учесницима Конференције био је и В. Вимер, тадашњи члан Парламента Немачке и потпредседник Парламентарне скупштине ОЕБС-а (Организација за европску безбедност и сарадњу). О садржају рада Конференције В. Вимер је обавестио Г. Шредера, тадашњег савезног канцелара СР Немачке. Са становишта геополитике, значаја простора Балкана (Југославије) у геополитичким плановима великих сила, плановима везаним за ширење НАТО-а и односу САД као глобалне силе према међународном поретку важно је издвојити неколико оцена са Конференције. Агресија против СР Југославије је вођена према ставовима организатора, „да би се исправила једна погрешна одлука генерала Ајзенхауера из Другог светског рата”.⁴⁴² Због учињене грешке, односно намере да се она исправи, „из стратешких разлога тамо морају (се) накнадно стациони-

⁴⁴² Писмо Вилија Вимера Канцелару Герхарду Шредеру (Превод са немачког језика), *Актуелна питања спољне политике*, Београдски форум за свет равноправних, Београд, 2007, стр. 73–75.

рати амерички војници”.⁴⁴³ Да је агресија на Југославију тек један од корака у остварењу глобалних геополитичких циљева западних земаља на челу са САД потврђује оцена да је потребно „да се приликом садашњег ширења НАТО-а поново успостави таква просторна ситуација између Балтичког мора и Анадолије, каква је била на врхунцу ширења Римског царства”.⁴⁴⁴ Да би овај циљ био у потпуности остварен Конференција је „утврдила” и које државе треба да буду унутар тог простора, начин како треба да буду повезане и како остварити контролу простора северно од Пољске.⁴⁴⁵ Став који најбоље осликава позицију Сједињених Америчких Држава, као хегемона у међународним односима и његово „право” да ради својих интереса може да уради све што жели, потврђује став, да је Америка „свесна и спремна” да поткопа међународни правни поредак који је настао као резултат Другог светског рата, да „сила треба да буде изнад права” и да тамо где међународно право стоји на путу, треба га уклонити. Дакле, став организатора конференције јесте да постоји апсолутна моћ Америке и да на основу тога она има право да може да примени силу зарад својих интереса.⁴⁴⁶

Јасно је да су империјални планови САД за запоседањем (контролом) простора СР Југославије као геополитички најважније државе на Балкану (због њеног географског положаја као централне државе) били тада уско везани са даљом судбином НАТО-а, који је, након нестанка Варшавског пакта, промена у источноевропским државама, распада СССР-а, „тражио разлоге” свог постојања.

У време бомбардовања Југославије НАТО је обележио 50 година свог постојања у Вашингтону, 23 и 24. априла 1999. године. У декларацији усвојеној на том састанку НАТО је промовисан у фактора очувања заједничких вредности и безбедносних интереса (простора) Северне Америке и Европе: „Педесет година после стварања НАТО-а,

⁴⁴³ Исто, стр. 73–75.

⁴⁴⁴ Исто, стр. 74.

⁴⁴⁵ На Конференцији је речено да, ради „успостављања просторне ситуације између Балтичког мора и Анадолије”, Пољска мора да буде окружена са севера и југа демократским државама као суседима. Румунија и Бугарска треба да осигурају копнену везу са Турском а Србија да буде „трајно искључена из европског развоја”. Северно од Пољске треба остварити потпуну контролу над прилазом из Санкт Петербурга у Балтичко море. Наравно, ради се о контроли „изласка” Руске Федерације у Балтичко море. Исто, стр. 74–75.

⁴⁴⁶ Исто, стр. 5.

судбине Северне Америке и Европе остају нераздвојне”.⁴⁴⁷ Северноатлански савез је уједно и означио „задатке” који стоје пред Савезом у XXI веку. Поред изградње евроатланске заједнице демократија („још јаче и шире”, него пре) НАТО је у своје „задатке” сврстао и супротстављање „онима који крше људска права, воде рат и освајају територије”. Да би могао да заштити „наше народе” (простора Северне Америке и Европе) и суочи се са безбедносним изазовима 21. века, НАТО је одлучио да задржи „неопходне” војне снаге и политичку солидарност међу чланицама.⁴⁴⁸

Ако је агресија на Југославију 1999. године био начин да се исправи погрешна одлука из Другог светског рата и да подразумева стационирање војника на простору Југославије,⁴⁴⁹ логично је онда извући закључак да је поменута ситуација била могућа једино у случају искрцавања савезничких јединица. Питање је зашто тада није дошло до искрцавања англо-америчких трупа, којима је командовао Ајзенхауер, на простору Краљевине Југославије, и у чему су сличности и разлике везане за време краја Другог светског рата и 1999. год., искрцавања савезничких трупа које се није десило и агресије коју је НАТО извршио.

И за једну и другу ситуацију (искрцавање или агресија 1999), или време – а разлика је преко пола века – постоји једна ствар, циљ, који је заједнички, а то је настојање да се овлада простором (територијом) Југославије (у границама државе са краја Другог светског рата или на крају 20. века) као дела ширег простора (територије) од значаја за остварење геополитичких интереса западних земаља. Разлози који питање искрцавања савезника или агресије НАТО-а чине различитим јесу:

У време када је искрцавање савезничке војске на територију Југославије било разматрано (током 1943. и 1944. године) Сједињене Америчке Државе, као тадашња водећа светска сила и војно значајнији део англо-америчких војних снага, имале су (на уму) друге

⁴⁴⁷ „Vašingtonska deklaracija, koju su potpisali i objavili šefovi država i vlada, učesnici sastanka Severnoatlanskog savza održanog u Vašingtonu, 23 i 24. aprila 1999 god.”. U: Simić R. Dragan, nav. delo, str. 223.

⁴⁴⁸ Килибарда др Зоран, *Основи геополитике*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Службени гласник, Београд, 2008, стр. 139–140.

⁴⁴⁹ Писмо Вилија Вимера канцелару Герхарду Шредеру (превод са немачког језика), Берлин, 02.05.00.г., Јовановић Живадин, 1244 – Кључ мира у Европи, Форум за свет равноправних, Београд, 2018, стр. 822–825.

стратешке планове. Искрцавање у Северну Француску 1944. године, а касније у Јужну Француску, уз већ извршено искрцавање у Италији 1943, и планирани поход према Берлину (Немачка) – „напредовањем кроз Италију”, били су приоритет војног ангажовања САД у Европи. Поред тога, САД су стратешки биле заинтересоване за простор Пацифика и да војне акције у том делу света заврше што брже и успешније. Када овоме додамо и материјалне разлоге, процена САД да би искрцавање на Балкан (у Југославију) додатно материјално оптеретило земљу, онда се у потпуности може разумети став САД о питању (не)искрцавања савезничких трупа.

Други западни савезник, Велика Британија, која је у ствари заговарала искрцавање савезника на Балкан није била у могућности да сама реализује ту акцију. Вел. Британија није била тако моћна војна сила као раније, нити је могла издвојити један контингент војске за извођење операције искрцавања на Балкан. Британска војска је била ангажована у борби против Немаца на различитим деловима бојишта, тако да је свака јединица, сваки војник, био драгоцен за укупно дејство савезника. Планирано искрцавање савезничких јединица у Француску и друге војне акције захтевале су, наравно, и војску Вел. Британије, тако да је акција искрцавања на Балкан за Британију остала део неиспуњених планова.

Други важан разлог зашто до искрцавања савезничке војске на Балкан (у Југославију) није дошло јесте војна снага Народноослободилачког покрета и могући ратни сукоб са дотадашњим савезником. Иако, наравно, не треба прецењивати војне могућности НОП-а (с обзиром на слабу опремљеност партизанских јединица различитим врстама наоружања), нити сматрати могућем да би имале успеха у сукобу са англо-америчким снагама, сигурно је да би било жртава са обе стране. Питање које би сигурно било постављено на Западу, а и шире, јесте зашто је дошло до сукоба са дотадашњим савезницима партизанима (којима су и западни савезници достављали помоћ, опрему и оружје) и да ли је ситуација у једној земљи (Југославији) важнија од општег циља – победе над Немачком. То унутрашње питање је било далеко важније за Велику Британију, него за САД. Краљевина Југославија је била савезник Вел. Британије, коју су Британци помогли политички, економски и војно. Ако већ нису могли да имају контролу у целој земљи, за Вел. Британију је било важно да утичу на државну политику у одређеној мери. Зато је Черчил и предложио Стаљину, октобра 1944. године, поделу сфера утицаја у Југославији

у односу 50 : 50. Али развој догађаја у Југославији, деловање НОП-а, немогућност извршења искрцавања и долазак трупа Црвене армије у Југославију, уз учешће у завршним борбама за ослобођење (СССР је веровао да нема потребе за неком додатном акцијом, кад њихови идеолошки партнери врше власт у земљи), нису омогућили примену овог договора.

Трећи битан фактор представља војно јачање СССР-а, промена односа снага на Источном фронту у корист СССР-а од средине 1943. године, а потом и војне операције Црвене армије у 1944. и долазак на простор Балканског полуострва у другој половини 1944. године. Иако је СССР од почетка договора са Вел. Британијом и САД о координацији војних акција против Немаца и Италијана на европском ратишту испуњавао преузете обавезе и у погледу односа према револуционарном покрету у Југославији и далеко више следио договору савезника него водио своју посебну политику према Југославији, чињеница је да постојала идеолошка блискост између НОП-а и СССР-а (водећа места у револуционарном антифашистичком покрету заузимали су комунисти, који су такође водили СССР) што је могао бити важан фактор односа СССР према Југославији. Поред свега, постојали су и геостратешки планови СССР-а, који почињу да добијају своје обресе тек са превагом Црвене армије на Источном фронту и незадрживом напредовању на Запад, према Немачкој.

Снага оружја Црвене армије и геостратешки планови СССР-а, о којима Стаљин није причао али је настојао да их испуни – „уклањањем санитарног кордона држава” и контрола територије што већег броја држава, чинили су од СССР-а велику потенцијалну претњу за западне земље. Није се могло знати како ће СССР реаговати поводом могућег искрцавања западних савезника на Балкан (у Југославију) јер то није био предмет заједничког договора, поготову кад је порасла његова војна моћ.

Дакле, било је много отворених питања у вези искрцавања војске западних сила на Балкан (у Југославију), како у самој земљи тако и међу савезницима, да би ова војна акција била реализована. О искрцавању на Балкан се дискутовало, али до тога није дошло.

Кад је реч о 1999. години и агресији НАТО пакта на Југославију околности су биле потпуно промењене, и на глобалном и на локалном плану. Сједињене Америчке Државе су биле светски хегемон. „У освит новог миленијума, доминација Сједињених Држава већа је чак

и од највећих царстава из прошлости”.⁴⁵⁰ Као држава која себе сматра „извором и гарантом демократских институција широм света” и при том се поставља „као судија правичности” у различитим питањима, САД су током и крајем деведесетих година прошлог века војно интервенисале у више држава како би решиле одговарајући „спор”, тј. показале своју моћ у међународним односима. Агресија НАТО-пакта на СР Југославију, без одлуке Савета безбедности Уједињених нација, трајала је од 24. марта до 10. јуна 1999. године. Званичан разлог агресије НАТО-а било је „спречавање хуманитарне катастрофе и кршење људских права” Албанаца на Косову. У агресији је учествовало 19 чланица НАТО-а предвођених САД.

Последице бомбардовања Србије биле су бројне људске жртве, више хиљада повређених особа, као и огромна материјална штета. После бомбардовања простор Косова и Метохије је стављен под међународну цивилну и војну управу Уједињених Нација. На терену, војне снаге су биле под командом НАТО-а. Касније, 2008. године, привремене институције у Приштини су прогласиле тзв. независност Косова коју Република Србија није признала⁴⁵¹.

⁴⁵⁰ Kisindžer Henri, *Da li je Americi potrebna spoljna politika – u susret diplomatiji XXI veka*, BMG, Beograd, 2003, str. 13

⁴⁵¹ Током 79 дана агресије на Србију, војска НАТО-а је са безбедне даљине од више десетина до неколико хиљада километара, из ваздуха, с копна и мора, употребила неколико хиљада различитих врста бомби и крстарећих ракета и бесомучно бомбардовала територију целе Србије, не правећи никакве разлике између војних и цивилних циљева. Током бомбардовања убијено је неколико хиљада особа, како војника, полицајаца, тако и цивила, док је више од 6.000 особа задобило тешке повреде. Материјална штета настала бомбардовањем, уништавањем привредних постројења, цивилних објеката и инфраструктуре процењена је на преко 100 милијарди долара Оружана агресија на СР Југославију и ратна дејства престала су 10. јуна 1999. на основу Резолуције 1244 Савета безбедности Уједињених нација. Цео простор Косова и Метохије је, на основу исте Резолуције, стављен под међународну цивилну и војну управу Уједињених нација. Међународне војне снаге су распоређене у пет зона: британску, америчку, француску, немачку и италијанску. Међународне војне снаге су, иако формиране од стране Уједињених нација, биле под командом и контролом НАТО-а. Привремене институције Косова и Метохије 17. фебруара 1999. године прогласиле тзв. независност Косова. Западне земље које су учествовале у бомбардовању Југославије 1999. међу првима су признале тзв. независност Косова (Сједињене Америчке Државе, Велика Британија, Француска, Немачка, Италија и др.). Влада Републике Србије је исто вече поништила одлуке о тзв. независности Косова као противправни акт привремених органа у Приштини. Народна скупштина РС је наредног дана, 18. фебруара 2008. год., потврдила одлуку Владе РС о поништењу једностраног проглашења независности Косова.

Како су тврдње НАТО-а да је „хуманитарна катастрофа косовских Албанаца” главни разлог за агресију на СР Југославију касније демантоване од стране шефа посматрачке мисије Европске заједнице на Косову (ЕСММ) који наводи да „ни у једном извештају између краја новембра 1998. и евакуације непосредно пред избијање рата не помиње се да су Срби вршили веће или систематске злочине над Албанцима, нити се макар у једном случају говори о геноциду или инцидентима/злочинима који су слични геноциду”....⁴⁵², поставља се логично питање, који су стварни разлози за бомбардовање Југославије од стране НАТО-а.

Помоћник државног секретара САД, С. Толбот, који је током бомбардовања Југославије био на челу Здруженог обавештајног одбора Пентагона и Стејт департмента, тврди да је до рата дошло „зато што Србија није спроводила тражене друштвене и економске реформе, што значи да то био последњи делић Европе који се није подредио неолибералним програмима које предводе Сједињене Америчке Државе”⁴⁵³. Врховни командант снага НАТО у Европи, Весли Кларк, био је још јаснији. Кларк каже да „овај рат (агресија на СР Југославију – примедба Ж.О.) није стриктно био везан за Косово. То, коначно, није био ни конфликт због етничког чишћења. То је била битка за будућност НАТО, битка за кредибилитет Сједињених Држава као силе у међународним односима”⁴⁵⁴.

Своју оцену агресије на Југославију дао је и Ноам Чомски, један од највећих интелектуалаца у свету. По њему, „Сједињене Државе су

Preliminarni rezultati žrtava razaranja i štete nastalih agresijom NATO, Vlada SR Jugoslavije, Beograd, 1. jul 1999, Međunarodna politika, Godina L, Broj 1082–83, Jul–Avgust 1999, *Dokumenti ...*, str. I–II; Резолуција 1244 (1999), Усвојио Савет безбедности на свом 4.011. састанку 10. јуна 1999.; Јовановић Ж. нав. дело, стр. 813–821; Стевановић Обрад, *Кумановски споразум*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2015, стр. 299; Spisak zemalja koje su priznale nezavisnost Kosova/E-Nonhe Kosova, Метохије-Word. Press.com; <https://kimnovi->; Обрадовић В. Жарко, *Балкански етнички мозаик – мањинско ишћење на Балкану*, Чигоја штампа, Београд, 2014, стр. 611–612.

⁴⁵² Писмо Дитмара Хартвига канцеларки Ангели Меркел, 26. октобра 2007, Јовановић Ж., нав. дело, стр. 862–865.

⁴⁵³ Čomski N., nav. delo, str. 211.

⁴⁵⁴ Aleksandar Pavković, *Humanitarian Intervention and National Couflicts: A few problems*, Aleksandar Jokić (ed.), *Lessons from Kosovo: The Dangerous of Humanitarion Intervention*, Broadview Press, 2003, стр. 76, Бјелајац Миле, Прикривање и разоткривање правих разлога за рат 1999. на Косову и Метохији, *Политишка националне безбедности*, Година X, vol. 16, број 1/2019, стр. 16.

успеле да успоставе своју доминацију у стратегијском региону Балкана истиснувши макар привремено европске иницијативе, што је био и примарни разлог за инсистирање да операција буде у рукама НАТО-а, као подружнице САД”.⁴⁵⁵

Дакле, зарад „будућности НАТО-а” и „кредибилитета САД”, НАТО је у потпуности напустио начела „одбрамбеног савеза држава чланица” и извршио агресију на једну малу, суверену, земљу на Балкану у Европи. Несразмера у величини територије, броју становника, економској снази, војној моћи и др. између НАТО-а и Југославије била је енормна, запањујућа. СР Југославија није била непријатељ НАТО-а, нити је на било који начин угрозила НАТО, нити територију било које од држава чланица, али је ипак била предмет агресије.

Важан део разумевања стања у међународној заједници у години агресије НАТО-а на СР Југославију јесте да су САД и њени савезници били апсолутно доминантни и да је њихов интерес био изнад међународног права и релевантних докумената међународних организација. У свету тада није постојала велика сила која би се могла супротставити САД. Након распада СССР-а, Руска Федерација је била у огромним друштвеним и економским проблемима, са капацитетима војне моћи далеко мањим у односу на САД. НР Кина је ван Европе, на простору Азије, заокупљена унутрашњим реформама и без могућности да битно утиче на стање у међународним односима.

Питањем геополитичког значаја простора од Балтичког мора, на северу, до Јадранског и Црног мора, на југу Европе, највише се бавио утемељивач модерне геополитике, британски научник, војник и дипломата Халфорд Макиндер. У свом раду „Демократски идеали и стварност – Студија политичке обнове”, објављеном 1919. године, дакле у време када су постављени темељи уређења Европе после Првог светског рата, Макиндер указује на геополитички значај овог простора, предлогом како треба да буде „уређен”. Простор Европе Макиндер дели на источни и западни део, линијом „од Јадранског до Северног мора, тако да Венеција и Холандија остану у западном

⁴⁵⁵ Comski Noam, *Jugoslavija – Mit, rat i raspad*, Priredio Davor Džalto, Samizdat B92, Beograd 2018, str. 1973.

делу... али с тим да Берлин и Беч припадну Истоку, јер су Пруска и Аустрија земље које су Немци освојили и мање или више насилним путем германизовали”.⁴⁵⁶ Ова подела (линија) територија је важна, како са становишта глобалне слике геополитичких односа у свету, распореда територија и моћи појединих држава (на европском и глобалном нивоу), тако и са становишта односа међу државама и дешавањима у Источној Европи. На глобалном плану, граница између Источне и Западне Европе „углавном се поклапа” са западном границом Heartland-а (Срца континента)⁴⁵⁷ која га одваја од „Обалског појаса”⁴⁵⁸. Наиме, и Срце континента и Обалски појас представљају делове територије Евроазије, која је смештена између „леденог Севера и вода са свих страна” и која се „простире на 54 милиона квадратних километара”, што је површина више од три пута већа од Северне Америке. Централни и западни део тог простора износи 23 милиона километара квадратних, што је два пута већа површина од Европе.⁴⁵⁹ Карактеристика овог простора је да нема никаквих речних путева ка океану, али постоје повољни услови за кретање људи на коњима или камилама, изузев по шумама субарктика.⁴⁶⁰ Ова област је „са војно-стратегијске тачке гледишта безбедна јер је недоступна бродовима са мора и копна”.⁴⁶¹ Осовинској области припадају „европски део Русије са Уралом, централоазијски пустињски и полупустињски простор (Карал-Кум, Кизил-Кум.), Синкјанг и Монголија”.⁴⁶² Ову област Макиндер сматра, осим интернационалних односа – географском осом историје и у државном смислу, поистовећује је са Русијом⁴⁶³, која може, захваљујући том централном месту које заузима, да зада ударце на свим странама и да подноси нападе са свих страна, изузев на Северу.⁴⁶⁴ Поред Осовинске области, односно источно, јужно и за-

⁴⁵⁶ Makinder Dž. H., *Demokratski ideali i stvarnost – Studija političke obnove*, Metaphysica, Beograd 2009, str. 123.

⁴⁵⁷ Степић Миломир, *Геополитика: идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд 2016, стр. 195.

⁴⁵⁸ Makinder Dž. H., *nav. delo*, str. 129.

⁴⁵⁹ Макиндер Џон Халфорд, *Географска оса историје. У: Тајна Балкана: геополитички кључ за судбину „верииа свешта”*, Студентски културни центар, Београд 1994, стр. 63.

⁴⁶⁰ Исто, стр. 63.

⁴⁶¹ Степић М. *nav. дело*, стр. 186.

⁴⁶² Исто, стр. 186.

⁴⁶³ Макиндер Џ. Х., *Географска оса историје...*, *nav. дело*, стр. 67.

⁴⁶⁴ Исто, стр. 67.

падно од ње, налазе се територије које образују велики унутрашњи лук, доступан људима са мора. На том простору налазе се Немачка, Аустрија, Турска, Индија и Кина. Трећу целину, спољашњи лук, чине Велика Британија, Канада, Сједињене Америчке Државе, Јужна Африка, Аустралија и Јапан и ова целина је неприступачна копненим снагама Евроазије.⁴⁶⁵ Дакле, захваљујући свом географском положају и величини територије коју има (величини простора који покрива), Макиндер је видео Русију као државу која може управљати светом. Колико је био убеђен у моћ Русије и способност очувања територије потврђује и његов став да никаква „социјална револуција неће променити њен однос према великим географским границама унутар којих постоји”.⁴⁶⁶

Сходно геополитичким ставовима изнетим 1904. године, последицама Првог светског рата, али, логично, и геополитичким интересима Велике Британије, државе којој је припадао, Макиндер је 1919. године указао на изузетан значај територије Источне Европе, као простора сучељавања поморских и копнених сила. Вођен „старом” идејом да треба по сваку цену спречити повезивање Немачке и Русије, Макиндер је апострофирао значај простора Источне Европе, као кључног елемента за владавину над Срцем континента и односа западних земаља према Источној Европи. Он сматра да „Западна Европа, како острвска тако и полуострвска, нужно мора да буде супротстављена ма којој сили која покуша да организује ресурсе Источне Европе и Срца континента” и наглашава да су и британска и француска политика током последњих стотину година поступале у складу са тим концептом.⁴⁶⁷ Услов мира, трајне стабилности „на истоку Европе и у границама Срца континента” Макиндер види у територијалном преуређењу Источне Европе, у формирању „једног широког коридора састављеног од независних држава, који би се протезао од Јадрана

⁴⁶⁵ Исто, стр. 65.

⁴⁶⁶ Дугин Александар, *Основи геополитике*, књига 2. Просторно мислити, Екопрес, Зрењанин 2004, стр. 241.

⁴⁶⁷ Као потврду ових тврдњи, односно деловања Енглеске и Француске Макиндер наводи неколико случајева. Енглеска и Француска су се супротставиле „полунемачком царству Русије, зато што је Русија била доминантна, претећа сила како у источној Европи тако и широм Срца континента током пола века”. Ове две државе су се супротставиле и „царству уједињене Немачке, јер је Немачка преузела од Русије вођство у Источној Европи са намером да скрши сваку побуну потчињених Словена и да на крају загосподари целом Источном Европом и Срцем континента”. Makinder Dž. H., *Demokratski ideali i stvarnost...*, nav. delo, str. 143.

и Црног мора све до Балтика”.⁴⁶⁸ Те државе би требало да раздвајају Немачку и Русију, да се међусобно не удружују „осим у циљу одбране”, као и да не буду део организације било које од ове две велике државе „која би настојала да прерасте у империју источне Европе”.⁴⁶⁹ Предлози Х. Макиндера су нашли своје место у одлукама Версајске мировне конференције тако да је „створена завеса” од земаља централне и југоисточне Европе (Санитарни кордон), чија је наводна функција идеолошке заштите од „црвене заразе” из Русије само прикривала стварну геополитичку и геостратегијску „buffer-улогу”.⁴⁷⁰

Геополитички значај Источне Европе за судбину Срца континента (Heartland-a) и судбину целог света Макиндер је исказао кроз изреку:

- Ко влада Источном Европом влада Срцем континента;
- Ко влада Срцем континента влада Светским острвом;
- Ко влада Светским острвом влада целим светом.

Унутар простора Источне Европе, простора од Балтичког мора, на северу, до Јадранског и Црног мора, на југу, своје место и геополитички значај има и простор Балкана. То неспорно потврђује и Макиндер, кроз више примера дешавања на Балкану (ривалитет између Русије и Аустрије у погледу Балканског полуострва, одлуке Аустрије у погледу Балкана из 1878. год. да „окупира словенске области Босне и Херцеговине”, догађаји у Босни и Херцеговини из 1914. год., који су послужили Немачкој као повод да „пороби Словене” и др.).⁴⁷¹ Историја Балкана, такође, потврђује геополитички значај простора Балкана у плановима великих сила. Иако у погледу величине територије Балкан представља реалтивно „мали” простор, на коме живи више малих народа, он је у историји, а нарочито у последња два века, имао значајно место у светским дешавањима. Само у XX веку Балкан

⁴⁶⁸ Исто, стр. 170.

⁴⁶⁹ У народе који насељавају гранични простор између Немаца и Руса Макиндер убраја седам народа – Пољаке, Бохеме (Чехе и Словаке), Угре (Мађаре), Јужне Словене (Србе, Хрвате и Словенце), Румуне, Бугаре и Грке. Он сматра да се ови народи, који заједно броје више од 60 милиона становника, много разликују од Немаца и Руса, и да ће због тога пружити отпор било каквом удруживању са неком од ове две силе која би имала империјални карактер, стр. 164–177.

⁴⁷⁰ Степић М. нав. дело, стр. 196. Александар Дугин, такође, сматра да је Макиндер „учествовао у припреми Версајског уговора”. Дугин А., *Основи геополитике*, Књига 1, нав. дело, стр. 52.

⁴⁷¹ Makinder Dž. H., нав. дело, str. 128–137, 154.

је био попрште два балканска, два светска, више грађанских ратова и на крају агресије коју је НАТО-пакт водио 1999. године против СР Југославије. Током процеса стварања балканских држава (у XIX и XX веку) и током свих историјских догађаја и процеса који су се дешавали на простору Балкана било је изражено присуство и утицај различитих великих сила. Током XIX века, међу великим силама на Балкану доминантне су биле Хабсбуршко царство, Отоманска империја, Руска царевина, Велика Британија и Француска. Крајем XIX века овим силама се придружују Немачка и Италија. Нови (XX) век је донео и нове промене на Балкану, како међу балканским државама, тако и међу великим силама. Први светски рат је донео велике промене. Формирана је Краљевина Југославија (пре тога Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца) и простор Балкана је „био подељен” између шест држава: Југославије, Грчке, Албаније, Бугарске, Румуније и Турске (малим делом). Са становишта великих сила престала је да постоји Аустро-Угарска, Отоманска имеприја је потиснута са Балкана, а у Царској Русији се „десила” Октобарска револуција, након које је формиран Савез Совјетских Социјалистичких Република. Совјетска држава следеће две деценије, до Другог светског рата, није исказивала интересовање за дешавања на простору Балкана. У XX веку у Европи и на Балкану појавила се нова велика сила – Сједињене Америчке Државе. Крајем XX и почетком XXI века, поред великих сила, утицај на дешавања има и Европска унија (ЕУ). У последњој деценији међу државама Балкана све је јача сарадња са НР Кином и то примарно у области економских односа. За све велике силе, са изузетком Кине, заједничко је да су у последња два века настојале, самостално или преко неке од држава Балкана, да „обликују” овај простор и међудржавне границе према својим интересима. Велике силе су настајале и настајале али је њихов утицај на „балканска” дешавања остао непрекинут и траје до данашњих дана. Само се мењају актери међу великим силама.⁴⁷²

⁴⁷² Обрадовић Жарко, *Балкански етнички мозаик*, Чигоја штампа, Београд 2014, стр. 15–25.

У погледу политичко-територијалне организације простора Балкана, шест држава из времена Версајских уговора „делило” је Балкан до почетка деведесетих година прошлог века. Једина промена, али важна, десила се крајем Другог светског рата и касније када је у једном броју балканских држава дошло до промене карактера политичког система (Бугарска, Румунија, Југославија и Албанија) и у њима почиње изградња социјалистичког друштвеног система. То је у првим годинама после Другог светског рата значило и блискост у односима са СССР-ом, првом земљом социјализма. Проблеми у односима Југославије и Албаније са СССР-ом узроковали су удаљавање ових држава од СССР-а и вођење самосталне политике.

Тако је на Балкану постојала вишедеценијска војно-политичка подељеност држава: две балканске државе (Грчка и Турска) биле су чланице НАТО-пакта, друге две (Бугарска и Румунија) Варшавског уговора, док су Југославија и Албанија биле ван блоковске поделе Исток-Запад. Распадом и нестанком СФР Југославије, на њеним рушевинама формирано је шест нових држава, некадашњих република Југославије, а Србија је наставила међународноправни континуитет претходне државе. У свим новоствореним државама дошло је до политичких промена и почетка изградње друштва либералне демократије.

До промена је крајем осамдесетих година прошлог века дошло и у Бугарској, Румунији и Албанији, као делу укупних промена у Источној Европи (нестанак СССР-а, крај постојања Варшавског уговора и др.). И у тим државама започета је изградња новог друштва либералне демократије. У погледу опредељења Балкана за одређене војно-политичке интеграционе процесе, скоро све су постале део евроатлантских интеграција. Од једанаест држава на Балкану пет су чланице Европске уније, пет су у статусу кандидата, док је једна држава (Босна и Херцеговина) у статусу потенцијалног кандидата за чланство.⁴⁷³ Кад је реч о односу према НАТО-у, девет балканских држава су чланице ове војне организације. Република Србија је војно неутрална и сарађује са НАТО-ом у оквиру програма Партнерство за

⁴⁷³ Међу балканским државама чланице Европске уније су Грчка, Словенија, Бугарска, Румунија и Хрватска, а статус кандидата за чланство у ЕУ имају: Србија, Црна Гора, Албанија, Северна Македонија и Турска.

мир. Босна и Херцеговина још увек нема усаглашен став у погледу чланства у НАТО, јер њени ентитети: Република Српска и Федерација БиХ, имају различите ставове. Федерација БиХ је за чланство у НАТО-у, а Република Српска је против, уз жељу за партнерску сарадњу.

Балкан за велике силе има изузетан геополитички и стратешки значај. Својим географским положајем Балкан је повезан са другим деловима Европе (централном, западном и источном), као и са Малом Азијом (преко Турске), а тиме и са Блиским истоком и даље, са Азијом. Преко Балкана воде најкраћи путни, железнички и телекомуникациони правци између Европе и Азије што Балкану, у „погледу интересовања великих сила за постојеће и нове изворе сировина (простор Блиског истока и Закавказја), као и потребе освајања њихових тржишта, роба и новца, даје изузетан значај”.⁴⁷⁴

Међу балканским државама централно (географски) место има Србија. Због тога је много пута у својој историји била предмет сучељавања интереса великих сила. Иако по величини територије и броју становника релативно мала земља (са преко 88.000 км² и око 7.000.000 становника), Србија је због свог геополитичког положаја много пута била препрека или предмет освајања великих сила, у њиховом надирању преко простора Балкана, као и других балканских народа, у остварењу територијалних и ширих геостратешких циљева. То је улогу Србије у балканским збивањима и међудржавним односима учинило значајнијом и глобално познатом. Познати српски географ и истраживач, научник светског гласа, Јован Цвијић је позицију Србије исказао речима „Ко нам је крив што смо кућу саградили наред царског друма”.⁴⁷⁵ Такву, глобалну позицију и значај Србије, као предмета интереса великих сила и објекта освајања, констатује и познати руски филозоф, публициста и представник геополитике Александар Дугин, који, парафразирајући тезе Х. Макиндера о значају евроазијског простора у светским размерама, за Србију и њену стратешку позицију на ширем простору каже:

„Ко контролише Србију контролише Балкан;

Ко контролише Балкан контролише огроман Медитерански стратешки регион;

⁴⁷⁴ Обрадовић Ж., *Балкански етнички мозаик...*, нав. дело, стр. 16.

⁴⁷⁵ *Геополитичка раскршћа*, Институт за геополитичке студије, број 1, Београд, 2000, стр. 3.

То је геополитички аксиом за који Срби тако скупо плаћају у својој историји”.⁴⁷⁶

Версајски систем мировних уговора омогућио је формирање нових држава и територијалне промене које су биле резултат новог односа снага у Европи, насталог као последица исхода Првог светског рата. Успостављена равнотежа снага и интереса држава претпостављали су „политичку, економску и територијалну доминацију држава Антанте, пре свега Велике Британије и Француске”.⁴⁷⁷ Део те нове европске структуре биле су и државе које је Макиндер сврстао у „Санитарни коридор”. Те државе су и у Версајском поретку и током Другог светског рата биле на различитим странама. Румунија и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (касније Краљевина Југославија) су, заједно са Чехословачком, основале Малу Антанту (1920), одбрамбени савез три државе, као брану захтевима Мађарске и Бугарске за повратак Хабсбуршке монархије и ревизију међудржавних граница.⁴⁷⁸ Француска, иначе држава са највећим утицајем на Балкану после Првог светског рата, подржала је и закључење Пакта балканског споразума између Југославије, Грчке, Румуније и Турске (1934) као допринос одржању мира и стабилности на Балкану.⁴⁷⁹

Јачањем Немачке и Италије у Европи, средином тридесетих година, почео је да се мења не само геополитички поредак у Европи него и положај других држава, укључујући и земље на Балкану. Територијално проширење ове две државе, као и потписивање Пакта о пријатељству и савезништву (такозвани Челични пакт)⁴⁸⁰ 22. маја 1939 год., означили су и почетак распада Версајског система. Након закључења Тројног пакта између Немачке, Италије и Јапана, 27. септембра 1940, у Берлину, који је означио намере ових држава да успоставе „нови поредак ствари” у свету⁴⁸¹, више држава су постале

⁴⁷⁶ Дугин Александар, *Основи геополитике*, књига 1, нав. дело, стр. 5.

⁴⁷⁷ Бабулин Сергеј, *Свети империја: територија државе и светски поредак*, Pressing, Београд 2009, стр. 503.

⁴⁷⁸ *Balkanski ugovorni odnosi...*, том II, нав. дело, стр. 228–230, 271–273.

⁴⁷⁹ *Balkanski ugovorni odnosi...*, том II, нав. дело, стр. 387–388.

⁴⁸⁰ Пакт пријатељства и савезништва између Италије и Немачке, Берлин, 22. маја 1939. У: *Balkanski ugovorni odnosi...*, том II, Београд 1998, стр. 421–423.

⁴⁸¹ Тројни пакт Немачке, Италије и Јапана, Берлин, 27. септембра 1940. У: *Balkanski ugovorni odnosi...*, том II, стр. 454–456.

чланице овог Савеза. Од балканских држава Тројном пакту је приступила Румунија, потписивањем посебног протокола (1940), затим Бугарска (1941), а потом и Југославија (25. 03. 1941). Пакту је приступила и Словачка (1940).

У Југославији је након војног удара отказан Споразум о приступању Југославије Тројном пакту. Немачка је 6. априла напала Југославију. За само дванаест дана земља је била окупирана и подељена између Немачке, Италије, Мађарске и Бугарске, док је на централном делу територије формирана Независна држава Хрватска.⁴⁸² Грчка је била нападнута од Италије 1940, а затим и окупирана од Немачке 1941. године. Пољска је била нападнута од стране Немачке 1. септембра 1939. године, а касније и окупирана. Као део Совјетско-немачког пакта о ненападању, потписаног у Москви 23. августа 1939. године, закључен је истог дана и Тајни протокол између ове две државе о Пољској, Балтичким земљама и Бесарабији, на основу којег је СССР анкетирао делове Пољске.⁴⁸³ Немачка је такође окупирала и Чехословачку, најпре анексијом Судетске области 1938, који се наставила стварањем Протектората Чешке и Моравске и завршила окупацијом целе територије Чехословачке током 1944. године.

Велике силе антихитлеровске коалиције су током рата, поред борбе против фашистичких сила, водиле рачуна и о својим геополитичким интересима, послератном уређењу света и, унутар тога, о судбини држава „Санитарног коридора”.

Дакле, у годинама Другог светског рата нацистичка Немачка је контролисала простор држава чланица „Санитарног кордона”, било непосредно, окупацијом већине држава или кроз савезнички однос унутар Тројног пакта. Са становишта геополитике и ставова Х. Макиндера десило се оно што је он сматрао највећом опасношћу за западне, приобалне и поморске земље, дошло је до договора између Немачке и СССР-а, закључењем Пакта о ненападању, и Немачка је контролисала простор источне Европе. То наравно не значи да Совјетски Савез није имао своје геополитичке циљеве и да није радио на њиховој реализацији. Свој „допринос” територијалним променама дао је и СССР који је током 1939–1940. године проширио своје за-

⁴⁸² *Balkanski ugovorni odnosi...*, том II, стр. 489–492, 498–500, 503–508.

⁴⁸³ Sovjetsko-nemački pakt o nenapadanju, Moskva, 23. avgust 1939. Tajni protokol o Poljskoj, Baltičkim zemljama i Besarabiji, Moskva, 23. avgust 1939; *Balkanski ugovorni odnosi...*, том II, стр. 424–427.

падне границе прикључењем нових територија.⁴⁸⁴ После напада Немачке на СССР 1941. год., први циљ је, свакако, био војно поразити Немачку, а затим осигурати безбедност својих граница, кроз утицај у више европских држава, укључујући и земље „Санитарног кордона”.

Како је Совјетски Савез „стављао знак једнакости између безбедности и територије”, он је убрзо после напада Немачке, у лето 1941. године, тражио од западних дипломата да се након завршетка рата не доводи у питање судбина територија које је он већ био обезбедио у договору са Немачком. У питању су биле балтичке државе и делови Финске, Пољске и Румуније.⁴⁸⁵ Упорност Совјетског Савеза у вези са овим захтевима уродила је плодом. Рузвелт и Черчил су „признали Совјетском Савезу право на територијална проширења која је он тражио; они су ставили до знања да се неће противити успостављању „пријатељских” влада у суседним државама. То је значило и прихватање совјетске зоне утицаја од Балтика до Јадрана⁴⁸⁶

Од самог почетка рата на територији Совјетског Савеза, чак и „када је хитлеровски Вермахт претећим темпом напредовао у унутрашњост Русије, у совјетском спољнополитичком надлештву анализиране су могуће територијалне конфигурације послератног уређења. Ови пројекти показују да се у потпуности увидело да ће после рата главни противници бити управо англосаксонске земље”.⁴⁸⁷ Како су и друге две велике силе антихитлеровске коалиције такође имале своје

⁴⁸⁴ Немачка је званично припојила територије Аустрије, Чехословачке Судетске области, а са почетком Другог светског рата и делове Француске, Белгије, Пољске, Луксембурга, Југославије. Поред тога, током рата под окупацијом Немачке налазио се велики број европских држава. Италија је у свој састав укључила територију Албаније. У састав Совјетског Савеза ушле су територије Западне Белорусије и западне Украјине, Бесарабије, Летоније, Литваније, Естоније, као и делови Финске територије око Лењинграда. Наведено прем: Бабурин Сергеј, нав. дело, стр. 509–511.

⁴⁸⁵ Гедис Л. Цон, *Хладни рат – ми данас знамо*, СЛЮ, Београд, 2003, стр. 33.

⁴⁸⁶ Исто, стр. 34

⁴⁸⁷ Ј. Б. Стаљин је обавештен 25. децембра 1941. год. да је у Народном комесаријату иностраних послова СССР-а формирана Комисија „за послератне пројекте државног уређења земаља Европе”. У Извештају се констатује да ће СССР имати против себе „не само блок Сједињених Држава и Велике Британије, него и друге капиталистичке земље... које ће се заједно пре свега бринути... по сваку цену о задржавању Совјетског Савеза у старим границама од 1939. године”. Нарочница Наталија, Источно питање у годинама рата и после победе, Зборник радова, *Историја једне ушћине – 100 година од стварања Југославије*, књига друга, CATENA MUNDI, Београд 2018, стр. 70–71.

планове послератног уређења света⁴⁸⁸, постало је јасно да ће остварење многих планова зависити од односа снага на ратишту и где ће се у време завршетка рата налазити савзничке јединице⁴⁸⁹. Након ослобођења територије Совјетског Савеза, јединице Црвене армије наставиле су своје напредовање према Берлину (Немачка), ослобађајући и поједине земље „Санитарног кордона”. Био је то јасан знак да ће Совјетски Савез имати одлучујућу реч и о коначној судбини тих држава. То потврђује и објашњење које је Стаљин дао југословенском комунисти М. Ђиласу 1945. год. да „онај ко заузме територију уводи властити друштвени систем... То не може бити другачије”.⁴⁹⁰ После Јалте и Потсдама (1945) у „Европи је владао вакуум снаге. Америка је одлучила да повуче своју војску и да се не меша у европску политику, Британија је била сама и сувише слаба да се одупре притисцима Совјетског Савеза”.⁴⁹¹ Резултати Другог светског рата и „јалтско-потсдамске одлуке ... формирали су потчињеност источне Европе утицају Русије – СССР-а”.⁴⁹² Санитарни кордон држава је „нестао”. Тиме је промењена геополитичка мапа Европе у односу на почетак рата. Сада је то био део интересне сфере Совјетског Савеза и таква ситуација је трајала до осамдесетих и почетка деведесетих година XX века, када је дошло до краха Источног блока. Нестанак СССР-а, промене у источноевропским земљама, као и на Балкану, означили су уједно и почетак нове фазе у геополитичким односима у Европи и свету.

⁴⁸⁸ Исто, стр. 73–77.

⁴⁸⁹ Стаљин је у потпуности био убеђен да ће војна снага а не дипломатија и прокламоване вредности одлучити судбину појединих територија и народа. Када је на конференцији у Јалти било речи о изборима у Пољској после рата, што је забринуло Молотова, министра иностраних послова СССР-а, одговор Стаљина је био: Не брине, среди то. Ми можемо касније с тим изаћи на крај. У питању је однос снага” Гедис Л. Цон, *Хладни райн – ми данас знамо*, СЛЮ, Београд 2003, стр. 34.

⁴⁹⁰ Гедис Л. Ц. нав. дело, стр. 31.

⁴⁹¹ Лакер Волтер, *Историја Европје 1945–1992*, СЛЮ, Београд, 1999, стр. 140–141.

⁴⁹² Нарочница Наталија, нав. дело, стр. 73. Миршајмер наводи да је Црвена армија крајем Другог светског рата освојила већину области у Источној Европи. Естонија, Летонија и Литванија су формално укључене у СССР након рата, као и источна трећина Пољске, део источне Пруске, Бесарабија, северна Буковина, чехословачка источна провинција Подкарпатска Рутенија и три дела територије на финској источној граници. Бугарска, Мађарска, Пољска и Румунија одмах након рата претворене су у сателитске државе. Чехословачка је доживела исту судбину 1948, а годину дана касније створена је још једна сателитска држава – Источна Немачка. Miršajmer Dž., nav. delo, str. 264.

Пријем нових чланова у НАТО и политика проширења НАТО-а на Исток, према границама Руске Федерације, не само да су потврдили наводе из писма В. Вимера из 2000. године, него и трајност геополитичких интереса западних земаља према Руској Федерацији, при чему је територија Србије тек један, али на Балкану важан део тог великог мозаика. Нови циљеви НАТО-а су, наиме, отворили и процес пријема нових чланова. Од 1999. године и Самита у Вашингтону, до 2020. године у чланство НАТО-пакта примљено је 14 нових држава, и то: Чешка, Мађарска и Пољска 1999, Бугарска, Естонија, Летонија, Литванија, Румунија, Словачка и Словенија 2004, Албанија и Хрватска 2009, Црна Гора 2017. год. и Северна Македонија 2020. године. Када се анализира списак држава нових чланица и правац ширења НАТО-а, јасно се види тенденција агресивног напредовања НАТО-а на Исток, према и до граница Руске Федерације. Да ширење НАТО-а на Исток има геополитичку димензију потврђује и чињеница да су међу новим члановима НАТО-а, уз раније примљену Грчку, скоро све државе које су после Првог светског рата биле део „санитарног кордона” према Совјетском Савезу.

Геополитички значај Балкана је неспоран, било да се посматра самостално или као део ширег простора. Тако је било током и крајем Другог светског рата, тако је и у савремено доба. Балкански народи и њихови национални интереси су такође присутни. Самостално или као део геостратешких интереса неке од великих сила. А њих је у прошлости Балкана било јако много. Као што је геополитички положај Балкана временом постао трајна и важна категорија за међународне односе, тако је и присуство и утицај неких великих сила, као нпр. Руске Федерације, Велике Британије, Немачке, Француске, САД, трајао јако дуг временски период. Народи и државе Балкана су у тој „геополитичкој борби” великих сила увек губитници, јер им интереси великих сила одређују живот и будућност. Некад уз њихову сагласност, а већином супротно њиховим жељама. Долазак јединица Црвене армије у јесен 1944. године на територију једног броја балканских држава, успостављање друштава „народне демократије” у њима (Бугарска, Румунија, Албанија и Југославија до 1948. год.) одредило је и њихову припадност источном блоку и судбину наредних неколико деценија. Исто се десило и са другим државама Санитарног кордона. Све су постале део Источног блока, који је водио Совјетски Савез. Макиндер није веровао да балканске и друге државе у источној Европи, које су чиниле део Санитарног кордона, могу бити зајед-

но, упркос разликама које међу њима постоје. Пренебрегао је присуство Црвене армије, као и изградњу истог друштвеног и политичког система – социјалистичког друштва, уз водећу улогу комунистичких и радничких партија у овим државама. Друштвене и политичке промене у овим земљама, крајем осамдесетих и почетком деведесетих година XX века и изградња друштва либералне демократије, означиле су почетак припадности другој геополитичкој сили и њеним савезницима – Сједињеним Америчким Државама и Европској унији. Убрзо су готове све бивше чланице Источног блока постале део чланица НАТО-пакта. Изузеци су били кажњени. Као Југославија 1999. године. Значај Балкана у геополитичким плановима великих сила постоји и данас. Историја Балкана показује да мир и сигурност међу балканским државама постоји све док се не умешају једна или више великих сила. То онда носи са собом ратове и поделе. А тако ће и бити све док балкански народи не буду међусобно постигли договор о сарадњи и заједничкој бризи за будућност балканских народа и простора на коме живе.

VIII.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У касну јесен 1943. године, када је формиран Национални комитет ослобођења Југославије, влада револуционарног антифашистичког покрета, на чијем челу је био Ј. Б. Тито, нико од великих сила није са тим био срећан. Ни СССР, земља са којим је постојала идеолошка сагласност, јер је појава НКОЈ-а реметила односе Совјетског Савеза са западним савезницима, ни две велике западне силе (Велика Британија и Сједињене Америчке Државе) јер се „појавио” покрет који је негирао постојање и значај њиховог савезника – краљевске владе. То је нарочито погодило Велику Британију која је „бринула” о краљевској влади. Сједињене Америчке Државе су тек два месеца пре тога (у септембру 1943) војно „стигле у Европу” и биле су преокупиране, поред ситуације на Пацифику и стањем на бојишту Европе, тако да је Балкан у њиховим војним плановима објективно био у другом плану.

Како је у Техерану новембра 1943. велика тројка (Черчил, Стаљин, Рузвелт) донела одлуку о отварању Другог фронта у северној Француској у следећој години, постало је јасно да ће се унутрашња ситуација у Југославији решити „снагом оружја”. У том односу, револуционарни покрет, који је водио Тито, имао је премоћ над југословенском краљевском војском, чији је командант био генерал Д. Михаиловић. Како, поред тога, Михаиловић није поштовао упутства Вел. Британије да се војно ангажује против Немаца и Италијана, већ је главне противнике видео у партизанима, Вел. Британија се нашла пред два велика изазова. Извршити притисак на краља Петра II Карађорђевића да се одрекне Д. Михаиловића и тиме уклонити и препреку за разговоре са Националним комитетом ослобођења Југославије био је један задатак и Британци су га „успешно завршили” 1943/1944. год. Други је био да западни савезници (пре свих Черчил) у разговорима са Титом обезбеде да у будућој Привременој влади буде заступљено што више присталица старог поретка. То је био једини начин да се обезбеди могућност утицаја на дешавања у Југославији и остваре одређени интереси. Иако је Черчил више пута поновио да жели јединствену Југославију и да „народ треба да одлучи о

облику владавине после рата”, у пракси се понашао потпуно супротно. Са Стаљином се договарао о подели интересних сфера у Југославији, а Тита је више пута убеђивао да се сретне са краљем Петром II Карађорђевићем, што је овај избегавао, као што је избегавао да се јавно изјасни да у Југославији после рата неће бити успостављен комунистички систем.

Парадигму односа Вел. Британије према догађајима у Југославији чине два догађаја: разговори В. Черчила са Ф. Меклином (крајем 1943) и Стаљином (крајем 1944). Меклин је сматрао да ће Југославија неизбежно бити основана иза совјетске линије. Черчил га је на то питао да ли Меклин намерава да живи у Југославији и после рата, при чему је добио негативан одговор. Черчил је истакао да ни његова намера није да живи у Југославији после рата, па „пошто је тако, што мање Ви и ја будемо водили бригу око облика власти који ће они тамо успоставити то боље. То је на њима да одлуче. Оно што нас интересује који од њих двојице (Михаиловић или Тито) наноси више штете Немцима”.⁴⁹³

Други догађај је договор Черчила и Стаљина у Москви 9. октобра 1944. године о подели интересних сфера на Балкану, укључујући и Југославију.⁴⁹⁴ Имена држава које су биле предмет договора исписане на „пола табака хартије”, парафирање договора, и то за свега пар минута („да се све то реши није било потребно више времена него да се напише”), говоре у ствари о начину договарања и понашања великих сила. За пар минута, без икаквог дужег разговора и без икаквих објашњења, решавана је судбина више десетина милиона људи. Дезавуисана су права људи у тим државама, а када је о Југославији реч и претходни договори ове две велике силе да ће „народ, после рата, одлучити о будућности земље”. Био је то начин понашања великих империјалних сила, дубоко супротан свему оном што су ове две велике чланице антихитлеровске коалиције говориле током рата. Овај „договор” је показао да велике силе настоје пре свега да се договоре о својим интересима, не водећи рачуна о интересима других (држава и народа), наравно и Југославије. Да овај договор није тек пуко слова на папиру, већ има државни значај, показује и реаговање Черчила

⁴⁹³ Meklejn, “Easter Approaches”. U: Robert Valters, *Tito, Mihailović i saveznici 1941–1945*, Čigoja štampa, Beograd 2013, str. 207–208.

⁴⁹⁴ Džentlinski sporazum Čerčila i Staljina o podeli interesnih sfera na Balkanu, Moskva, 9. oktobar 1944. U: *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 632–633.

на кризу око решавања питања граница југословенске државе према Италији 1945. године. Черчил је замерио Стаљину да се не држи договора из Москве.⁴⁹⁵ Договори великих сила, њихови интереси и међусобни односи били су важнији од права и захтева малих народа. ДФЈ је то практично доживела баш око питања решавања њених граница са Италијом и Аустријом.

Важан елемент британског става према Југославији је „догађај” који се није десио, али на ком је Черчил више пута у различитим ситуацијама инсистирао, без успеха. Био је то позив на искрцавање (интервенцију) западних савезника у Југославију. Черчил је знао да је то једини начин да се промени унутрашња ситуација (однос снага) у Југославији и да се обезбеди надмоћ и континуитет припадника старог поретка – монархије. Како САД нису желеле да прихвате овај предлог (због својих стратешких планова који нису укључивали искрцавање у Југославију), Черчил је имао потребу да демантује сам себе, тј. да негира потребу искрцавања савезника у Југославију. То је, са друге стране, значило почетак политичког и војног краја краљевске војске у Југославији и превагу револуционарног покрета.

Крај Другог светског рата 9. маја 1945. године означио је почетак новог периода у односима великих сила према Демократској Федеративној Југославији. Од дојучерашњег пријатеља и савезника у ратним операцијама против Немачке ДФЈ је од стране западних земаља „сврстана” на другу страну. Противничку. И тако су се Вел. Британија и САД према њој и понашали. Разлог томе били су блиски односи између ДФЈ и СССР-а успостављени крајем Другог светског рата, као и закључење, 11. априла 1945. године, Уговора о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између две земље. Нови однос западних сила према ДФЈ се најбоље види кроз судбину захтева југословенске државе (који је постојао током целог рата) за прикључењем територије Истре и града Трста. Иза тог захтева су стајали и краљевска влада и револуционарни покрет. Краљевска вла-

⁴⁹⁵ У писму упућеном Стаљину 23. јуна 1945. године, поводом спора југословенске војске са англо-америчким трупама око тзв. тршћанског питања, Черчил приговара да се споразум о подели интересних сфера не поштује. „Наша заједничка идеја у Кремљу у октобру била је да ће југословенска ствар бити решена са око 50 : 50 руског и британског утицаја. У ствари, сада то личи на 90 : 10, а ми смо чак и у тих јадних 10 под жестокиим притиском маршала Тита.” Pismo Ministra Predsednika Velike Britanije Vinstona Čerčila Maršalu J. V. Staljinu, London, 23. jun 1945. *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 671–672.

да је, наиме, уочи 23. јула 1943. године, упутила ноту влади Велике Британије о југословенским територијалним захтевима према Италији.⁴⁹⁶ Революционарни покрет је на Другом заседању АВНОЈ-а, 30. новембра 1943. год, донео одлуку о прикључењу Словеначког приморја, Бенешке Словеније, Истре и Хрватских јадранских острва Југославији, чиме је јасно истакнут захтев за овим територијама. Треба подвући да Велика Британија на почетку рата није била против оваквог решења. Напротив. Британска влада је, пре напада Немачке на Југославију, априла 1941. године, пренела „југословенској влади да је спремна да размотри италијанску границу према Југославији, на штету Италије“⁴⁹⁷. Али сва ратна обећања Велике Британије, као и захтев за припајањем италијанских територија Југославији (без обзира да ли их је постављала југословенска или револуционарна влада), остали су без подршке западних савезника, јер се ситуација у Југославији променила. Нова југословенска влада (Привремена влада ДФЈ) сматрана је пријатељем СССР-а (што је и била) и самим тим водеће западне земље (Вел. Британија и САД) биле су против захтева ДФЈ. Други разлог негативног става западних земаља према југословенским захтевима били су стратешки интереси Велике Британије и САД. Совјетски Савез је подржавао захтеве ДФЈ али без спремности да пређе праг дипломатских активности, што је уз чврст негативан став западних земаља одредило и судбину захтева ДФЈ.

Континуитет ДФЈ са револуционарним периодом на унутрашњем плану остварен је кроз структуру органа нове власти који су настали у току рата и који су са завршетком рата постали и носиоци нове државне власти. Национални комитет ослобођења Југославије, као револуционарна влада, основан на Другом заседању АВНОЈ-а, ушао је у нову јединствену Привремену владу ДФЈ заједно са краљевском владом Ивана Шубашића. Чињеница да је Привремена влада ДФЈ настала спајањем представника старог и новог друштвеног поретка није имала негативног утицаја на оријентацију ДФЈ у међународним односима. Доношење одлука из области спољне политике у новој, јединственој влади ДФЈ било је у рукама представника НКОЈ-а, с обзиром на то да су они представљали већину и да су добили сва кључна

⁴⁹⁶ Nota kraljevske jugoslovenske vlade upućena Vladi Velike Britanije o jugoslovenskim teritorijalnim zahtevima prema Italiji, London, 23. jul 1943. *Balkanski ugovorni odnosi...*, tom II, str. 546–550.

⁴⁹⁷ Roberts V., nav. delo, str. 69.

места у влади. Представници краљевске владе, за време свог учешћа у влади ДФЈ, нису успели да утичу на промену курса Привремене владе ДФЈ, како на спољном тако и на унутрашњем плану. Штавише, може се рећи да су готово све одлуке од значаја за међународни положај нове југословенске државе, као што су: закључење Уговора о пријатељству и сарадњи са СССР-ом, учешће у оснивању и раду ОУН, активност за прикључењем територија Јулијске крајине и Корушке новој Југославији и др., донете управо када су представници старог поретка учествовали у раду Владе ДФЈ. Ни оставка појединих чланова Владе, Ивана Шубашића, као министра иностраних послова, као и Грола и Шутеја, нису условиле разлику у наступању Владе ДФЈ на међународном плану.

Са завршетком рата предност у раду владе ДФЈ добијају питања обнове ратом разрушене земље и решавање бројних других питања којима је требало побољшати економски и друштвени положај највећег дела југословенског становништва, што постаје основни задатак владе ДФЈ на унутрашњем плану. Сходно таквој унутрашњој оријентацији, и активност Привремене владе ДФЈ у међународним односима носи у себи одређене промене. Основни циљеви Владе ДФЈ на међународном плану били су питање међународног признања нове јединствене владе ДФЈ од стране савезника, као и питање решавања северозападних граница нове Југославије – прикључење територија Јулијске крајине и Корушке.

Промене настале након Другог светског рата у међународним односима помогле су Привремену владу ДФЈ утолико што су јој омогућиле активнију улогу на међународном плану и допринеле учвршћењу њеног међународног положаја. Положај и утицај СССР-а у међународним односима након Другог светског рата представљали су објективну подршку револуционарним променама извршеним у Југославији у току и након завршетка рата. Југославија је била признати члан антихитлеровске коалиције, што јој је омогућило да утиче на решавање међународних проблема и узме учешћа у раду међународних организација. Она је тако приступила организацији Уједињених нација, чија је политичка платформа укључивала: суверену једнакост свих чланова, обавезу чланова да све међународне спорове решавају мирним путем, да се уздржавају од претње силом и да УН не смеју да се мешају у питања која по својој суштини спадају у унутрашњу надлежност сваке државе. Приликом ратификације Повеље УН Министарски савет Владе ДФЈ је упутио писмо Председништву

Привремене народне скупштине, 24. августа 1945. године, у коме су циљеви ОУН означени и као циљеви за које су се народи Југославије борили током Другог светског рата и који представљају најбољу гаранцију за одржање мира и безбедности своје земље и целог човечанства. Учвршћењу међународног положаја Демократске Федеративне Југославије доприносили су и следећи чиниоци: признање Владе ДФЈ од стране СССР-а, Велике Британије и САД; друштвене промене у Албанији и Бугарској; јачање партија левице у Мађарској и Румунији. Негативан чинилац био је тај што се граница између Италије и Југославије већ тада почиње доживљавати као граница два блока. Приближавање Југославије СССР-у и негативан став западних земаља према ДФЈ довели су Југославију у позицију да буде сврстана у интересну сферу СССР-а, до 1948/49. год..

Приближавање Југославије СССР-у било је последица бројних фактора. Пре свега, од СССР-а се, као прве земље социјализма и велике силе, чија је улога у међународним односима са завршетком рата постојала све значајнија, очекивало да пружи подршку револуционарном покрету и мерама које је предузимао на унутрашњем плану. Од Совјетског Савеза се, такође, очекивало да на предстојећим мировним конференцијама, као једна од две водеће силе света, заступа интересе нове Југославије и помогне њену борбу за праведно решење питања северозападних граница, односно повратак Југославији оних територија које су након Првог светског рата остале у оквиру Италије и Аустрије. Блискост успостављених односа између ДФЈ и СССР-а, на политичком плану, добила је и свој израз потписивањем Уговора о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између две државе. Развој односа између ДФЈ и СССР-а у осталим областима није пратио ниво односа успостављених у политичкој сфери. Међутим, колико год односи између ДФЈ и Совјетског Савеза у 1945. години били добри (с обзиром на то да се крајем 1944. и током 1945. године десило неколико догађаја који су ставили на пробу односе између две земље, али су они превладани), импулси за унапређење билатералних односа стизали су првенствено са југословенске стране, што је опет разумљиво с обзиром на тадашњи различит положај и улоге између две земље у међународним односима. Совјетски Савез није желео тада да своје односе са осталим великим силама доводи у питање због ДФЈ. Иако је непобитно да је СССР још крајем 1944. године индиректно признао нову Југославију, да је недуго након формирања Привремене владе ДФЈ између две земље потписан Уговор о прија-

тељству, да је СССР материјално помагао нову југословенску државу, да су односи на политичком плану били добри, јасно је да је „дух Јалте” био присутан у совјетској политици према ДФЈ. То потврђује и држање Совјетског Савеза у питању решавања северозападних граница нове Југославије. На захтев Владе ДФЈ од 7. маја 1945. године за прикључењем територије Корушке Југославији Совјетски Савез није уопште реаговао. Исто пасивно држање СССР је имао и када су се трупе ЈА, на захтев Владе Велике Британије, морале повући из Аустрије на границу из 1937. године.

И приликом решавања питања уређења границе између Италије и Југославије, тј. тршћанске кризе, Совјетски Савез се држао по страни. Он није реаговао када су западни савезници упутили ултиматум Привременој влади ДФЈ, којим се тражило да јединице ЈА напусте спорне територије, и када је постојала опасност оружане интервенције у Југославији. Тек када је ово питање решено, тј. када је Влада ДФЈ прихватила захтеве западних земаља, Совјетски Савез се огласио једном поруком да је Влада ДФЈ добро поступила прихватањем захтева западних земаља. Постало је јасно да Совјетски Савез не жели војни сукоб са западним савезницима, нити да односе са Великом Британијом и САД и своје геополитичке циљеве на простору Источне Европе и дела Балкана доводи у питање због ДФЈ.

У току 1945. године дошло је до погоршања односа између Владе ДФЈ и влада западних земаља, пре свега Велике Британије и САД. Односи су се нарочито погоршали у последњој фази рата, крајем априла и почетком маја, када је Влада ДФЈ поставила захтев за прикључењем територија Јулијске крајине и Корушке новој Југославији. Односи су се толико погоршали да је постојала опасност војне интервенције западних земаља у Југославији. Касније се ситуација смирила, али до побољшања односа између ДФЈ и ових земаља није дошло. Одбијање западних савезника да повољно реше територијалне захтеве Владе ДФЈ значило је уједно и непоштовање принципа Атлантске повеље о праву свих народа да „изаберу облик владавине под којим желе живети”, с обзиром на то да је народ ових области јасно манифестовао жељу да живи у новој Југославији. Врло брзо је „заборављен” допринос нове Југославије у борби против фашизма и њене многобројне људске жртве и огромна материјалне штета. Негативан став западних земаља према новој Југославији дошао је до изражаја и на међусавезничкој конференцији о репарацијама од Немачке, приликом одређивања висине репарационе квоте. Овакав однос влада западних

земаља према ДФЈ проузрокован је унутрашњим и спољним разлозима. Почетак обнове земље и низ мера које је предузела Влада ДФЈ на унутрашњем плану, са становишта изградње нове државе, представљају само наставак процеса започетог у току четворогодишње револуционарне борбе. Те мере су истовремено довеле до пораза представника старог поретка на којима се заснивала политика влада западних земаља према ДФЈ. На међународном плану, приближавање ДФЈ Совјетском Савезу представљало је за западне земље знак да совјетски утицај постаје преовлађујући у Југославији, у односу на англо-амерички, што је условило противмеру влада западних земаља у виду негативног става према новој Југославији. Тај негативан став према ДФЈ манифестовао се током 1945. године више пута: приликом одбијања прикључења територија Јулијске крајине и Корушке; приликом одређивања ниске репарационе квоте на међусавезничкој конференцији у Паризу; ометањем повратка југословенских заробљеника у земљу, прихватањем и смештањем сарадника окупатора у Италији, Аустрији и западним окупационим зонама Немачке; задржавањем југословенског злата у САД; задржавањем југословенских бродова у Аустрији; кроз писање западне штампе против постојећег поретка у Југославији и др. Овакав однос западних савезника према ДФЈ, уз раније искуство из борбе за међународно признање, имао је повратан утицај и на Владу ДФЈ у виду резервисаности према Великој Британији и САД.

Поучена непријатним искуством и судбином Краљевине Југославије из 1941. године, када су суседне земље учествовале у окупацији и подели југословенске територије, Демократска Федеративна Југославија је настојала да са суседним земљама успостави пријатељске односе. Током 1945. године такви односи успостављени су са Бугарском и Албанијом, што у ствари представља само наставак односа успостављених током Другог светског рата. Добрим односима између Југославије и ових земаља доприносила је и чињеница да је у њима започет процес друштвених и политичких промена које су водиле политичке снаге исте идеолошке оријентације као и у новој Југославији. Идеолошки критеријум био је преовлађујући и у односима ДФЈ са Румунијом и Мађарском, с обзиром на то да су и у овим земљама снаге левице имале већину у новоформираним владама, што је представљало добру основу за развој добросуседских односа, до чега је и дошло у наредним годинама. Односи Југославије са Ита-

лијом, Аустријом и Грчком делили су судбину погоршаних односа ДФЈ са западним земљама, тако да током године нису успостављени готово никакви односи.

Са становишта геополитике, Други светски рат је довео до крупних промена у односу великих сила на простору источне Европе и највећег дела Балкана. Версајски систем уређења међудржавних односа, са формирањем санитарног кордона између Совјетског Савеза и великих европских сила, нестао је. На том простору, уз присуство трупа Црвене армије и политички утицај комуниста, извршене су промене којима су ове земље постале део интересне сфере Совјетског Савеза. СССР је „изашао“ из Другог светског рата као најмоћнија држава у Европи. Поред повратка територија изгубљених после Првог светског рата, Совјетски Савез је, уз помоћ јединица Црвене армије, остварио контролу у готово свим државама Источне Европе и Балканског полуострва. Државе које су биле чланице „Санитарног кордона“ између Немачке и СССР-а постале су део интересне сфере СССР-а. Присуство Црвене армије у њима „одредило“ је и њихову политичку оријентацију. Готово све су постале део Источног блока, на челу са Совјетским Савезом. Версајски поредак држава био је срушен, а нови тек у изградњи. Поред СССР-а, као најјаче европске државе на једној страни, налазила се једна прекоморска сила Сједињене Америчке Државе, као најјача војна, политичка и економска сила света која је постала и угаони камен безбедности европских држава. Велика европска континентална држава Немачка била је поражена у рату и изгубила је геополитичку моћ и утицај одраније. Западне европске државе се „окупљају“ око САД и већ тада односи између САД и СССР-а почињу да добијају обресе блоковске поделе у Европи и свету

Настала као резултат компромиса великих сила, али и револуционарних промена унутар земље, Демократска Федеративна Југославија је трајала скоро девет месеци. У том периоду испунила је и обавезе због којих је била формирана. Укључила у свој састав припаднике старог поретка и припремила изборе на којима су победили комунисти. То је био јасан знак наставка револуционарних промена започетих у току Другог светског рата. Пораз опозиције значио је и губитак утицаја Велике Британије и САД у Југославији. Са друге стране, нова Федеративна Народна Република Југославија, проглашена 29. новембра 1945. године, постала је и „званично“ део интересне сфере Совјетског Савеза, али само до 1948/49. год., после чега

се Тито поново приближава западним земљама. Нова геополитичка мапа Европе је била јасно исцртана. Југославија је, заједно са осталим државама „санитарног кордона”, са изузетком Грчке, постала граница развијања (и могућег сукоба) два геополитичка блока који ће одлучујуће утицати на судбину европских народа и држава наредних неколико деценија.

БИБЛИОГРАФИЈА

Објављени извори

1. Дедијер Владимир, *Документи 1948*, књига 1, Рад, Београд 1979.
2. *Documents of The United Nations Conference on international organization*, Volume I, San Francisko 1945.
3. *Југославија – тридесет година после ослобођења и победе над фашизмом*, Савезни завод за статистику, Београд 1975.
4. *Југославија – тридесет година после ослобођења и победе над фашизмом 1945–1975. тог.*, Савезни завод за статистику, Београд 1975.
5. *Јосип Броз Тито: Експозе о спољној политици Југославије – одржан на заједничкој седници Савезне скупштине и Скупштине народа 1. априла 1946. године*, Београд.
6. Petranović Branko – Zečević Momčilo, *Jugoslavija 1918–1988: Tematska zbirka dokumenata*, „Rad”, Beograd 1988.
7. Привремена Народна скупштина ДФЈ, Треће заседање АВНОЈ-а и заседање ПНС, стенографске белешке, Београд 1945.
8. Stvarni registar: stenografskih beležaka vrhovnih predstavničkih tela Jugoslavije: od 26 XI 1942 do 21 XII 1957: AVNOJ, Privremena Narodna skupština DFJ, Ustavotvorna skupština, Narodna skupština FNRJ-I i II saziv i Savezna narodna skupština – III saziv, 1961. <https://www.sistory.si/11686/31451>
9. *Уједињене нације – збирка докумената 1941–1945. тог.*, Београд 1947.
10. Yearbook of the United Nations, 1946–1947, New York 1947.
11. Yearbook of the United Nations, 1947–1948, New York 1949.
12. Preliminarni rezultati žrtava razaranja i štete nastali agresijom NATO, Vlada SR Jugoslavije, Beograd, 1. jul 1999, Međunarodna politika, godina L, broj 1082–1083, jul–avgust 1999, *Dokumenti*, str. I–II.

13. Spisak zemalja koje su priznale nezavisnost Kosova/E-Nonhe Kosova, Metohije-Word. Press.com; <https://kimnovi>
14. Dokumenti o spoljnoj politici Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, 1945, Savezni sekretarijat za inostrane poslove – Centar za informaciono-dokumentacione poslove, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Jugoslovenski pregled, Beograd 1984.
15. Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996. – Dvostrani i višestrani ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama, tom II (1919–1945), Priredio: Momir Stojković, JP Službeni list SRJ-SJU „Međunarodna politika”, Beograd 1998.

Литература

1. Актуелна питања спољне политике, Београдски форум за свет равноправних, Београд 2007.
2. Bilandžić Dušan, *Povijest izbliza: memoarski zapisi 1945–2005*. Prometej, Zagreb 2006.
3. Божић Немања, *Послерајна глобална стравителја САД*, ИМПП, Београд 1974.
4. Бабурин Сергеј, *Свет империја: територија државе и светски поредак*, Pressing, Београд 2009.
5. Viber dr Dušan, *Tito–Churchill, strogo tajno*, Beograd–Zagreb 1981.
6. Бјелајац Миле, *Прикривање и разошкривање љавих разлоја за рат 1999. на Косову и Метохији*, Политика националне безбедности, година X, vol. 16, број 1/2019.
7. Вукмановић Светозар–Темпо, *Борба за Балкан*, Глобус, Загреб 1981.
8. Вукомановић Светозар–Темпо, *Револуција која шече*, том II, Београд 1971.
9. Гавранов Велибор – Стојковић Момир, *Међународни односи и спољна политика Југославије*, Научна књига, Београд 1972.
10. Гедис Л. Џон, *Хладни рат: ми данас знамо*, СЛЮ, Београд 2003.
11. Димић Љубодраг, *Историја српске државности 3, Србија и Југославија*, Платонеум, Нови Сад 2001.

12. Dimić Ljubodrag, *Tokovi političkog života u oslobođenoj posleratnoj Jugoslaviji*, <https://www.novosti.rs/drustvo/vesti/1063389/istorijski-dodatak-gradjanske-stranke-kaok-dekor-tokovi-politickog-zivota-oslobodjenoj-posleratnoj-jugoslaviji>
13. Дедијер Владимир, *Јуџословенско-албански односи 1939–1948*, Београд 1949.
14. Дедијер Владимир, *Документи 1948*, књига I, Рад, Београд 1979.
15. Дедијер Владимир, *Јосип Броз Тито – прилози за биографију*, Култура, Београд 1953.
16. Дедијер Владимир, *Дневник*, књига III, Просвета, Београд 1970.
17. Дугин Александар, *Основи теорије политике*, књига 1, Геополитичка будућност Русије, Екопрес, Зрењанин 2004.
18. Дугин Александар, *Основи теорије политике*, књига 2, Просторно мислити, Екопрес, Зрењанин 2004.
19. Dimitrijević Bojan, Bogetić Dragan, *Tršćanska kriza 1945–1954: vojno-politički aspekti*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2009.
20. *Drugi svetski rat*, Vojna enciklopedija, 9, Izdanje redakcije Vojne enciklopedije, Beograd 1967.
21. Душан Нећак, *Проблем мањина у аустројско-јуџословенским односима*, Београд 1977.
22. Documents of The United Nations Conference on international organization, Volume I, San Francisko 1945.
23. Ђорђевић Стеван, *О континуитету држава са посебним освртом на међународно-правни континуитет краљевине Јуџославије*, Научна књига, Београд 1967.
24. *Истара и словеначко приморје – Борба за слободу кроз векове*, Београд 1952.
25. *Јуџославија у међународном радничком покрету*, Београд 1973.
26. Јовановић Живадин, *1244 – Кључ мира у Европи*, Београдски форум за свет равноправних, Београд 2018.
27. Кардељ Едвард, *Борба за признање и независност нове Јуџославије*, Радничка штампа и државна založba Словеније, Љубљана – Београд 1980.
28. Кардељ Едвард, *КПЈ у борби за нову Јуџославију, за народну власт и социјализам*, Борба, Београд 1948.
29. Кидрич Борис, *Изградња социјалистичке економске ФНРЈ*, књига III, Београд 1960.

30. Кузмановић Рајко, *Привремена народна скупштина ДФЈ – од АВНОЈ-а до конституције*, Савремена администрација, Београд 1981.
31. Кремптон Ц. Ричард, *Балкан после Друге светске рата*, СЛЮ, Београд 2003.
32. Кардељ Едвард, *Сећања – борба за признање и независност нове Југославије 1944–1957*, Љубљана–Београд.
33. Килибарда др Зоран, *Основи историје*, Универзитет у Београду – Факултет безбедности, Службени гласник, Београд 2008.
34. Kisindžer Henri, *Da li je Americi potrebna spoljna politika – u susret diplomatiji XXI veka*, BMG, Beograd 2003.
35. Лакер Волтер, *Историја Европе 1945–1992*, СЛЮ, Београд 1999.
36. Marković J. Predrag, *Trajnost i promena: Društvena istorija socijalističke i postsocijalističke svakodnevnice u Jugoslaviji*, Službeni glasnik, Beograd 2012.
37. Марић Душан, *Преображање АВНОЈ-а у Привремену народну скупштину*, Магистарски рад, ФПН, Београд.
38. Матес Лео, *Међународни односи Социјалистичке Југославије*, Полит, Београд 1976.
39. Мојсов Лазар, *Бујарска радничка партија (комуниста) и македонско национално питање*, Култура, Београд 1948.
40. Макиндер Џон Халфорд, *Географска оса историје. У: Тајна Балкана, историјски кључ за судбину 'верних светих'*, Студентски културни центар, Београд 1994.
41. Makinder Dž. H., *Demokratski ideali i stvarnost – Studija politike obnove*, Metaphysica, Beograd 2009.
42. Нешовић Слободан, *Дипломатска игра око Југославије: 1944–1945*, Стварност, Загреб 1977.
43. Нешовић Слободан, *Југославија – Бујарска, ратно време 1941–1945*, Народна књига, Београд 1978.
44. Нешовић Слободан, *АВНОЈ – Револуционарна смена власти*, Београд.
45. Нарочница Наталија, *Историја једне ушоније: 100 година од стварања Југославије*, Catena mundi, Београд 2018.

46. Neibuhr Robert, *Eularging Yugoslavia: Tito's Quest for Expansion 1945–1948*, *European History Quarterly*, Vol. 47(2): 284–310, pp. 284–309, 2017.
47. Николајевић Борко, *Рейсарације*, Сарајево 1956.
48. *О словеначкој Корушкој*, Београд 1949.
49. Обрадовић В. Жарко, *Балкански етнички мозаик – мањинско постојање на Балкану*, Чигоја штампа, Београд 2014.
50. Пророковић Душан, *Немачка теоријска и Балкан: о циљевима средњоевропског континентализма*, *Catena mundi*, Београд 2014.
51. Петрановић Бранко, *Политичке и правне прилике за време Привремене владе ДФЈ*, Институт друштвених наука, Београд 1964.
52. Петрановић Бранко, *Политичка и економска основа народне власти у Југославији за време обнове*, Институт за савремену историју, Београд 1969.
53. Петрановић Бранко, *Револуција и контрареволуција у Југославији 1941–1945*, Рад, Београд 1983.
54. Петрановић Бранко, *Помоћ УНПРА-е Југославији*, Зборник радова, II, Историја XX века, Београд 1962.
55. Петрановић Бранко – Штрбац Чедомир, *Историја Социјалистичке Југославије*, Радничка штампа, Београд 1977.
56. Петрановић Бранко – Штрбац Чедомир – Стојановић Станислав, *Југославија у међународном радничком покрету*, ИМПП, Београд 1973.
57. Пленча Душан, *Међународни односи Југославије у шоку Другој светској рати*, Институт друштвених наука, Београд 1962.
58. Петрановић Бранко, *АВНОЈ и Београдски споразум*, Зборник за историју, свеска бр. 9, 1974.
59. *Мала политичка енциклопедија*, Просвета, Београд 1975.
60. Radojević Mira, *O federalizaciji Jugoslavije 1945. godine*, *Dijalog povjesničara-istoričara*, 8, 2004. <https://www.scribd.com/doc/240145588/193152601-Mira-Radojevi%С4%87-0-Federalizaciji-Jugoslavije-1945-godine>
61. Рачић Обрад – Димитријевић Војин, *Међународне организације*, Савремена администрација, Београд 1980.
62. Roberts Valter, *Tito, Mihailović i saveznici 1941–1945*, Čigoja štampa, Beograd 2013.

63. Равиојла Одавић-Јоцовић, *Југословенско-совјетска културна сарадња у времену 1945–1948. год.*, Магистарски рад, ФПН Београд.
64. Радовановић Љубомир, *Идеја о светској организацији и настајанак Уједињених нација: Уједињене нације и савремени свет*, Зборник радова, Београд 1970.
65. Симовић Војислав, *АВНОЈ – правно-политичка студија*, Култура, Београд 1976.
66. Скакун Милан, *Југословенско-бујарски односи*, Југоштампа, Београд 1979.
67. Смодлака Јосип, *Партизански дневник*, Нолит, Београд 1972.
68. Степић Миломир, *Геополитика – идеје, теорије, концепције*, Институт за политичке студије, Београд 2016.
69. Simić R. Dragan, *Nauka o bezbednosti – savremeni pristupi bezbednosti*, Službeni list SRJ, Fakultet političkih nauka, Београд 2002.
70. Стевановић Обрад, *Кумановски споразум*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд 2015.
71. Трифковић Срђа, *Анго-амерички допринос судбини Југославије 1941–1945. У: Историја једне ушопије: 100 година од стварања Југославије*, Catena mundi, Београд 2018.
72. *Уједињене нације и савремени свет*, Удружење за Уједињене нације, Београд 1970.
73. Чулиновић Фердо, *Стварање нове југословенске државе*, Свеучилиште у Загребу, Загреб 1959.
74. Черчил Винстон, *Други светски рат*, том IV, V, VI, Просвета, Београд.
75. Čomski Noam, *Jugoslavija: Mit, rat i raspad*, Davor Džalto (prir.), Samizdat B92, Београд 2018.
76. Džon Miršajmer, *Tragedija politike velikih sila*, Izmenjeno i dopunjeno izdanje, Udruženje za studije SAD u Srbiji, Čigoja štampa, Београд 2017.
77. Штрбац Чедомир, *Југославија и односи између социјалистичких земаља*, ИМПП, Београд 1975.
78. Woodbrige George, UNRRA, *The History of the United Nations Relief and Rehabilitation Administration*, ИК, Columbia, University – New York 1950.

ПРИЛОЗИ

ПРИЛОГ 1
СПОРАЗУМ НАЦИОНАЛНОГ КОМИТЕТА
ОСЛОБОЂЕЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПРЕДСЕДНИКА
КРАЉЕВСКЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ,
Вис, 16. јун 1944.⁴⁹⁸

Национални комитет ослобођења Југославије и Председник Краљевске југословенске Владе споразумели су се у овоме:

1. Краљевска југословенска Влада морала би да буде састављена од напредних демократских елемената који се нису компромитовали у борби против Народно-ослободилачког покрета. Главна дужност те Владе била би организовање помоћи Народно-ослободилачкој војсци, као и свима онима, који ће се у будуће једнаком одлучношћу борити против заједничког непријатеља наше домовине, с тим да се све снаге уједине у један народни фронт. Подједнака дужност те Владе је старање за исхрану становништва Југославије и довођење у склад рада представништва у иностранству и рада у међусавезничким комисијама за заштитом наших народних права, с потребама народа и с народно-ослободилачком борбом у земљи.
2. Национални комитет ослобођења Југославије и Краљевска влада г. Др Шубашића одредиће органе који ће координирати сарадњу у борби против непријатеља, у раду за обнову земље и у вођењу спољне политике, те олакшати стварање што скоријег јединственог представништва државе.
3. Национални комитет ослобођења Југославије сматра да у овом тренутку није потребно истицати и заоштравати питање Краља и монархије, јер оно данас не представља сметњу за сарадњу између Националног комитета ослобођења Југославије и Владе г. Др Шубашића, пошто је са обе стране прихваћено да ће коначно решење државног уређења донети народ после ослобођења целе земље.

⁴⁹⁸ Извор: *Архив Јосипа Броза Тита, КМЈ II-9-а/11. Документи о СП СФРЈ 1941–1945, II, стр. 153–154.*

4. Влада Др Шубашића издаће декларацију у којој ће:
 - а) признати националне и демократске тековине извојеване од народа Југославије у току њихове трогодишње борбе којим су постављени темељи демократском федеративном уређењу наше државне заједнице и спроведена привремена управа земље преко организације Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и Националног комитета ослобођења Југославије као његовог извршног органа;
 - б) дати пуно признање борбеним народним снагама организованим у Народно-ослободилачкој војсци под командом Маршала Југославије Јосипа Броза Тита и осуду свих издајничких народа који су јавно или прикривено сарађивали с непријатељем;
 - в) упутити позив целом народу да се све борбене снаге уједине с Народно-ослободилачком војском у један јединствен фронт.
5. Са своје стране Маршал Југославије Јосип Броз Тито, као председник Националног комитета ослобођења Југославије, објавиће изјаву о сарадњи с Владом г. Др Шубашића и поново ће нагласити да Национални комитет ослобођења Југославије за време трајања рата неће покретати питање коначног државног уређења.

Садржај овог споразума објавиће се кад г. Др Шубашић образује Владу.

На слободној територији Југославије 16. VI 1944.

Председник
Краљевске југословенске Владе:
Др Иван Шубашић

За Национални комитет ослобођења
Југославије, Председник:
Маршал Југославије
Ј. Б. Тишо

ПРИЛОГ 2.
СПОРАЗУМ ПРЕДСЕДНИКА НАЦИОНАЛНОГ
КОМИТЕТА ОСЛОБОЂЕЊА ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПРЕДСЕД-
НИКА КРАЉЕВСКЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ВЛАДЕ,
Београд, 1. новембар 1944.⁴⁹⁹

Споразум постигнут између председника Националног комитета ослобођења Југославије Маршала Јосипа Броза Тита и председника краљевске Владе др Ивана Шубашића на дан 1. новембра 1944. године:

Држећи се принципа државног континуитета Југославије са међународно-правног гледишта и на јасно израженој вољи свих народа Југославије у њиховој четворогодишњој борби за једну нову, на принципима демократије изграђену, независну и федеративну државну заједницу, желимо и настојимо да народна воља буде на сваком кораку и од сваке стране поштована, колико у погледу државне организације, толико и у погледу облика владавине, и зато стојимо на становишту придржавања темељних и општих начела оне уставности која је својствена свим истинским демократским државама.

Пошто је Југославија призната у друштву Уједињених народа у свом старом облику, и као таква функционише, ми ћемо тако нашу земљу представљати и даље пред спољним светом и у свим актима спољне политике док наша државна заједница, будућа демократска федеративна Југославија, не добије, слободном одлуком народа, свој дефинитивни облик владавине.

До тог часа, да би се избегло свако могуће заостравање односа у земљи, споразумели смо се да краљ Петар II не улази у земљу док народи о томе не донесу своју одлуку, а у његовом одсуству краљевску власт ће вршити краљевско намесништво.

Краљевско намесништво поставља се уставним актом краља, на предлог краљевске Владе, а по споразуму председника Националног комитета ослобођења Југославије Маршала Ј. Б. Тита са председ-

⁴⁹⁹ Извор: *Архив Јосипа Броза Тита, КМЈ II-9-а/31.*

Документи о СП СФРЈ 1941 – 1945, II, стр. 300–302.

ником краљевске Владе др Иваном Шубашићем. Краљевско намесништво полаже заклетву краљу, а Влада полаже заклетву народу.

У споразуму између председника Националног комитета ослобођења Југославије Маршала Јосипа Броза Тита и председника краљевске Владе др Ивана Шубашића, а у пуној сагласности са председништвом АВНОЈ-а, утврђује се следећи састав Владе:

1. Председник
2. Потпредседник
3. Министар спољних послова
4. Министар унутрашњих послова
5. Министар народне одбране
6. Министар правде
7. Министар просвете
8. Министар финансија
9. Министар трговине и индустрије
10. Министар саобраћаја
11. Министар поште, телеграфа и телефона
12. Министар шума
13. Министар рудника
14. Министар пољопривреде
15. Министар социјалне политике
16. Министар народног здравља
17. Министар грађевине
18. Министар за обнову земље
19. Министар исхране
20. Министар за информације
21. Министар за колонизацију
22. Министар за конституисање
23. Министар без портфеља за Србију
24. Министар без портфеља за Хрватску
25. Министар без портфеља за Словенију
26. Министар без портфеља за Црну Гору
27. Министар без портфеља за Македонију
28. Министар без портфеља за Босну и Херцеговину

Такав облик владавине у Југославији остаје до одлуке уставотворне скупштине, тј. до доношења коначног уставног уређења државе.

Нова Влада објавиће декларацију која ће садржавати основна начела демократских слобода и гаранције за њихово спровођење. Лична слобода, слобода од страха, слобода вероисповести и савести, слобода говора, штампе, збора и удруживања, нарочито ће бити наглашене и гарантоване, као и право власништва и приватне иницијативе. Сувереност народних индивидуалитета унутар државне заједнице биће у пуној равноправности поштована и чувана како је то решено на Другом заседању АВНОЈ-а. Свака превласт једног народа над другим биће искључена.

Председник краљевске Владе,
Др Иван Шубашић

Председник Националног комитета
ослобођења Југославије, Маршал Југославије,
Ј. Б. Тито

**ПРИЛОГ 3.
УКАЗ КРАЉЕВСКИХ НАМЕСНИКА О ОБРАЗОВАЊУ
ЈЕДИНСТВЕНЕ ВЛАДЕ ДЕМОКРАТСКЕ
ФЕДЕРАТИВНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ,
Београд, 7. марта 1945.⁵⁰⁰**

*Указ краљевских намесника о образовању јединствене владе
Демократске Федеративне Југославије, Београд, 7. марта 1945.*

Ми
краљевски намесници
др Срђан Будисављевић, др Анте Мандић и
инж. Душан Сернец
на предлог Претседништва Антифашистичког већа народног
ослобођења Југославије,

Постављамо:

За претседника Министарског Савета и министра народне одбране Маршала	Јосипа Броза Тита,
За потпретседника Министарског Савета	Милана Грола,
За потпретседника Министарског савета и министра за конституанту	Едварда Кардеља,
за министра иностраних послова	др Ивана Шубашића,
за министра без портфеља	др Јосипа Смодлаку,
за министра унутрашњих послова	Владу Зечевића,
за министра правосуђа	Франа Фрола,
за министра просвете	Владислава Рибникара,
за министра финансија	Сретена Жујовића,
за министра без портфеља	др Јураја Шутеја,
за министра саобраћаја	Тодора Вујасиновића,
за министра индустрије	Андрију Хебранга,
за министра трговине и снабдевања	инж. Николу Петровића,
за министра пољопривреде	др Васу Чубриловића,
за министра шумарства	Сулејмана Филиповића,
за министра рударства	Банета Андрејева,

⁵⁰⁰ *Службени листи ДФЈ* (ћир.), бр. 11,9, III, 1945, стр. 123.

за министра колонизације	Сретена Вукосављевића,
за министра социјалне политике	др Антона Кржишника,
за министра народног здравља	др Златана Сремеца,
за министра пошта, телеграфа и телефона	др Драган Марушића,
за министра грађевина	др Рада Прибићевића,
за министра информација	Саву Косановића,
за министра Србије	Јашу Продановића,
за министра Хрватске	др Павла Грегорића,
за министра Словеније	Едварда Коцбека,
за министра Босне и Херцеговине	Родољуба Чолаковића,
за министра Македоније	Емануела Чучкова,
за министра Црне Горе	Милована Ђиласа.

Претседник Министарског савета нека изврши овај указ.
7. март 1945. године
у Београду

Претседник Министарског савета	др Срђан Будисављевић
Маршал Југославије,	Душан Сернец
Јосип Броз Тито	др Анте Мандић

ПРИЛОГ 4. ДЕКЛАРАЦИЈА ЈЕДИНСТВЕНЕ ВЛАДЕ ДФЈ, Београд 9. марта 1945.⁵⁰¹

Влада Демократске Федеративне Југославије, образована 7. марта о.г., преузела је вођење државних послова.

Ова влада образована је спајањем Националног комитета ослобођења Југославије, који је са прерогативима привремене народне владе био створен у земљи одлуком Претседништва АВНОЈ-а, од 30. новембра 1943. г. и Краљевске југословенске владе која је 1944. г. образована у иностранству под претседништвом др. Ивана Шубашића, на основу споразума између њега и претседника Националног комитета ослобођења Југославије. Поред тога, у ову јединствену владу, чије је образовање предвиђено споразумом од 1. новембра 1944. г. ушло је и неколико претставника политичких група које су биле до сада изван ова два тела.

Наша отаџбина добила је на тај начин јединствену владу, што је неопходан услов за што скорији и успешнији завршетак рата и за брзу и планску обнову наше земље. Влада, која данас излази са овом изјавом пред народе Југославије, произилази из унутрашњих и спољнополитичких потреба. Њено стварање даће, с једне стране, још више потстрека окупљању свих оних снага, које се нису укаљале сарадњом са окупаторима или њиховим слугама, а с друге стране, влада ће у атмосфери поверења умногоме олакшати напоре на обнови наше земље и још више учврстити пријатељске односе са нашим савезницима. Влада је уверена да ће јој пуна подршка народа и његових представника дати снаге да одговори данашњим тешким задацима.

Влада, пре свега, сматра за своју дужност да подвуче као први и најглавнији циљ, чијем ће остварењу посветити све своје снаге, да фашистички окупатор буде што пре протеран и уништен на још неослобођеним територијама наше отаџбине, а исто тако да се сломи и униште квислиншке и издајничке снаге које се боре под заставама окупатора и непријатељске реакције против сопствене отаџбине.

⁵⁰¹ *Zbornik 'Narodna vlada Hrvatske'*, cit. izd., *Dokumenti o SP SFRJ*, str. 5–8. F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, str. 543–544.

Влада ће учинити све да наша Југословенска армија, свестрано помогнута од народа, до краја изврши часну дужност која јој припада у заједничким ратним напорима Уједињених нација, за коначно обраће хитлеровске Немачке. У ту сврху влада ће свим снагама радити на наоружању, учвршћивању, изградњи и опремљености Југословенске армије, како би ова могла решити велике задатке који пред њом стоје. На жртве, које наша војска даје на фронту, позадина мора одговорити неуморним радом и материјалним жртвама у корист фронта. „Све за фронт” – јесте и мора бити наша основна лозинка.

Влада ће учинити све да наше националне територије, које су после Првог светског рата остале ван граница наше државе, буду присаједињене, то утолико пре што су се општим народноослободилачким устанком против иностраних освајача у току овога рата фактички већ прикључиле и определиле за демократску федеративну Југославију. Наши народи стекли су на то право не само у име принципа самоодређења народа, не само својом великом већином на тим територијама, него посебно и тиме што су баш тамо својом оружаном борбом учинили велике услуге општој ствари Уједињених нација.

Велике националне демократске тековине наших народа, извојеване по цену неизмерних жртава, а изражене у одлукама Другог заседања АВНОЈ-а 30. новембра 1943. године у Јајцу, биће основа конструктивног рада владе.

Чувајући као светињу равноправност свих народа Југославије, влада ће продужити дело учвршћења братства међу њима, свесна да је то камен темељац срећније будућности, благостања и мира за све њих. Данас је свакоме јасно да је овакво уређење односа међу нашим народима дало нашој државној заједници, Демократској Федеративној Југославији, углед и снагу какве никада у прошлости није имала. Али, истовремено тешка борба за слободу, поново је потврдила и показала да је Југославија животна потреба за све њене народе, да она није нека случајна творевина, него историјска нужност без које је слобода појединих њених народа немогућа.

Демократска права, која су извојевале наше народне масе у току народноослободилачког рата, а која се у првом реду изражавају у структури народне власти, морају бити очувана и проширена, колико је то највише могуће у данашњим ратним приликама. То нарочито важи за грађанске слободе као што су: лична слобода, слобода вероисповести, слобода говора, штампе и удруживања.

Влада ће обратити потребну пажњу на питање строгог кажњавања ратних злочинаца, агената окупатора и народних издајника, како кривци, укаљани крвљу народа, не би избегли заслужену казну. То од нас траже стотине хиљада невиних жртава. Влада сматра да руководећи принцип при извршавању тог задатка мора бити праведност и тежња за очување мира и поретка у земљи од противдемократских елемената. Руководећи се тим принципима и сматрајући да само жеља за осветом не може бити прави пут ка обезбеђењу унутрашњег поретка и конструктивне изградње, влада ће свим заведеним дати могућност да своје грешке у прошлости исправе правилним радом.

Верна демократским принципима и чврсто решена да се што пре ликвидирају негативне морално-политичке последице непријатељске окупације и рата, влада ће свим снагама радити да у обнови земље узму активно учешће сви они који се нису окаљали сарадњом са окупаторима и њиховим квислиншким агентима. У првом реду, влада ће са Претседништвом АВНОЈ-а предузети све мере да се АВНОЈ и његово Претседништво у најкраће време попуне представницима напредних политичких демократских група, који се нису компромитовали сарадњом са непријатељима. Влада сматра да последњи велики ратни напор наше земље не би могао бити успешан, ако се у исто време хитно и улагањем максималног и планског напора не би предузело све што је у нашој сопственој моћи, за подизање привредне снаге земље која је у рату тако тешко настрадала. Подизање нашег привредног живота намеће се као централно питање у позадини фронта. Разореност привреде услед рата толико је велика да је планска интервенција државе у организацији и вођењу привредне обнове и у регулисању читавог привредног живота потреба, која се намеће као безусловни закон. Само тако се могу успешно ујединити сва расположива средства, која се морају организовати и искористити, како за локалну обнову у појединим федералним јединицама тако и за обнову оних важних грана производње које ће служити читавој земљи.

С друге стране, влада ће обезбедити пуну слободу и помоћ приватној иницијативи у привреди, без које се не може замислити брза обнова наше земље. Нарочита пажња ће се посветити задругарству, коме ће припасти важна улога у обнови земље.

Наша земља поднела је у привредном погледу сразмерно најтеже жртве. Зато наши народи с правом очекују да ће у савлађивању несташнице и на делу привредне обнове наше земље наићи на пуну

подршку наших савезника, на подршку која би одговарала сразмери наших жртава несебично датих за општу ствар Уједињених нација.

Влада сматра за потребно да нарочито истакне чињеницу да су најтеже жртве у крви и материјалним добрима за ослобођење земље поднели и још подносе управо најшири народни слојеви, тј. наше радне масе. Зато је са подизањем наше привредне снаге, у циљу коначне победе над непријатељем, нераздвојно везан и задатак хитног побољшања исхране и снабдевања, као и целокупног економског и социјалног положаја свих слојева, а у првом реду у оним крајевима где је привреда највише разорена, тј. управо у крајевима који су за ослобођење земље дали највеће жртве у крви. Влада ће у најкраће могуће време приступити решавању таквих питања као што су – у погледу сељаштва: аграрна реформа, колонизација, како би сиромашни слојеви сељаштва добили на уживању земљу са потребним инвентаром; у погледу сељаштва и занатлија: решавање проблема дугова; у погледу радника и интелигенције: решавање питања непосредног побољшања економског положаја, стварања услова социјалног и културног подизања, социјалног осигурања итд. Влада ће посебну пажњу посветити жртвама рата: ратној сирочади, породицама заробљеника, инвалидима, породицама бораца и ратним заробљеницима.

У погледу социјалних мера влада ће бити у најтешњем додиру са радничким и намештеничким синдикатима и са руководством сељачког и потрошачког задругарства.

Да би могла да испуни све ове задатке, влада ће, ослањајући се на демократски изабране народне власти и у тесној вези и сарадњи са владама појединих федералних јединица, посветити пуну пажњу даљем изграђивању народне власти у широком демократском духу. Помоћи ће локалне органе власти, редовне народне судове да у најпуну мери одговоре интересима народа и да се оспособе за своју улогу чувара народне слободе и народног суверенитета, као и за улогу извршилаца великог дела обнове и друштвеног напретка. У вези са тим, влада ће подузети све потребне мере да се што пре уради питање законодавства о уређењу судова. Сва питања која се тичу компетенција централне и федералних влада решаваће се до Уставотворне скупштине путем најтешње сарадње и братског споразумевања са федералним владама. Да би се та сарадња што потпуније могла остваривати и народна власт што успешније организовати, у најкраћем времену образоваће се владе федералних јединица као из-

вршни и наредбодавни органи појединих земаљских већа (скупштина, савета, собрања).

Влада стоји на становишту да је најкраћи пут ка коначном унутрашњем уређењу државе да се, у што краће време после ослобођења читаве земље, спроведу слободни избори за Уставотворну скупштину на основи општег, тајног гласања. То исто важи и за федералне јединице. Таква слободно изабрана Уставотворна скупштина рећи ће, наравно, и коначну реч о одлукама и законима које је донео, односно које ће донети АВНОЈ, а затим Привремена народна скупштина, чије ће формирање у сарадњи са Претседништвом АВНОЈ-а бити једна од првих брига владе. Влада ће подузети мере како би се у ослобођеним федералним јединицама у најкраће време могло приступити новим општим изборима нижих органа власти, на основу јединствених изборних принципа.

Наша јуначка и славна Југословенска армија својим победоносним развитком, својим успешним борбама под најтежим условима и великим уделом у заједничкој ствари Уједињених нација, стекла је историјске заслуге, не само за слободу и независност наших народа него и за међународни углед наше земље, која га је подигла на раније недостижан ниво. Наши велики савезници – Совјетски Савез, Велика Британија и Сједињене Америчке Државе, дали су и још увек дају озбиљну подршку и помоћ нашој војсци и нашим народима. Наша ратна заједница са њима је неразорива и она ће се још више учврстити и развити у завршној фази рата. Наши народи ће водити, раме уз раме са савезницима, рат до потпуне победе, тј. до безусловне капитулације Хитлерове Немачке.

Те пријатељске односе са савезницима влада ће наставити да развија и у изградњи послератног мира. Наши народи су убеђени да ће и у томе периоду имати подршку савезника у погледу остварења оправданих националних захтева, као што су је имали и у току рата против заједничког непријатеља. Влада ће учествовати у међународним установама и акцијама које имају за циљ обезбеђење мира.

У својој ослободилачкој борби наши народи недвосмислено су показали да су своје велике жртве у крви дали не само за ослобођење од спољних непријатеља него и за унутрашњи напредак и препород земље. Дубоко прожети тежњом да остваре истинску демократију, наши народи су нашли и пригрлили нове основе народне власти и хоће да буду градитељи и управљачи своје судбине. Нашим народима, који су од иностраних завојевача и од домаћих издајника про-

живели такве ужасе и страхоте покоља и уништења какви се раније никада нису могли ни замислити, пред очима је велики циљ једног новог живота који ће изградити својим сопственим рукама, као што су сами створили и услове за своју срећнију будућност и благостање. Ову тежњу народа влада ће имати пред очима током целог свог рада.

Своју прву програмску изјаву влада завршава апелом целокупном народу Југославије, свим напредним и добронамерним људима, без разлике на различита мишљења у појединостима и у начинима извођења тешких задатака који су пред нама, да се недвосмислено заложу у борби за победу над непријатељем и у обнови наше земље. На свима је да тај велики општи интерес ставе над свим појединачним, не заводећи се подбадањима реакционарних и пустоловних елемената и не подлежући тешким осећањима у једном разореном стању, после четири године окупације и борбе, у коме се постављање првих мера поретка и саме строге правде могло понекад схватити као да није поредак и правда. Влада ће се старати да се у изградњи поретка отклоне произвољна мерила и грешке каквих увек може бити ту и тамо у енергичном наступању против отворених и прикривених непријатеља. Што пре доћи потпуном ослобођењу земље, миру и обнови, снагом целокупног народа – то је основна мисао нашег програма.

**ПРИЛОГ 5.
ДЕКЛАРАЦИЈА УСТАВОТВОРНЕ СКУПШТИНЕ
О ПРОГЛАШЕЊУ ФНРЈ,
Београд, 29. новембра 1945.⁵⁰²**

Кроз двадесет и две године постојања Југославије пре рата, њени народи нису могли остварити своје вековне тежње: националну равноправност и социјалну правду. Уместо да буде остварено њихово братско јединство на основу равноправности, ненародна владавина једне хегемонистичке клике стварала је међу њима све дубљи јаз и међусобни раздор.

Таква политика угњетавања појединих народа и њиховог разједињавања, као и брутална политичка и социјална реакција, коју су спроводиле реакционарне клике са монархијом на челу, ослабила је државу изнутра, као и према спољњем свету, што је довело до катастрофалних последица у време најезде фашистичких сила у Југославију априла 1941. године.

У време априлске најезде Немачке и других фашистичких сила у Југославију, Петар II Карађорђевић није имао ни способности ни воље да организује отпор народа против окупатора, већ је побегао у иностранство, а народе Југославије препустио њиховој судбини.

Својим поступцима за време народноослободилачке борбе Петар II Карађорђевић ослабио је отпор народа према окупатору. Он је свим средствима помагао народне издајнике који су од 1941. непрекидно водили борбу против Народноослободилачке војске, односно против ослободилачког покрета народа, и сарађивали са окупатором.

Народи Југославије устали су у борбу против фашистичких окупатора и домаћих издајника чврсто решени да бране своју независност и слободу и да допринесу свој удео општим напорима Уједињених нација против заједничког непријатеља. У четворогодишњој борби народи Југославије остварили су своје чврсто јединство и братство. Они су крвљу и животима својих најбољих синова не само победили окупатора и њихове домаће сараднике, него су уклонили све оно што их је у прошлости раздвајало. Они су чврсто решили да створе такав

⁵⁰² *Zasedanje Ustavotvorne skupštine...*, str. 75–77. F. Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji...*, str. 550–552.

унутрашњи поредак који ће им омогућити миран развој и остварење боље и срећније будућности.

Народи Југославије уверили су се, како у периоду од Првог до Другог светског рата, тако и у самом току четворогодишње ослободилачке борбе да је монархија била највећа сметња стварању нове Југославије, братске и демократске заједнице равноправних народа. Они су се уверили да је монархија главни кривац и за све поступке ненародних режима и пре рата, као и за оно што су наши народи морали подносити од домаћих издајника, који су били помагани од монархије.

На основу тога и сагласно слободно израженој вољи свих народа Југославије, Уставотворна скупштина, на заједничкој седници Савезне скупштине и Скупштине народа решила је и решава у име народа, и на основу законских одлука оба дома:

I

Демократска Федеративна Југославија проглашује се народном републиком под именом *Федеративна Народна Република Југославија!*

Федеративна Народна Република Југославија је савезна народна држава републиканског облика, заједница равноправних народа који су слободно изразили своју вољу да остану уједињени у Југославији.

II

Са овом одлуком коначно се у име свих народа Југославије укида монархија у Југославији, а Петар II Карађорђевић, са целом династијом Карађорђевића, лишава се свих права која су њему и династији Карађорђевића припадала.

Донето у Београду, главном граду Федеративне Народне Републике Југославије, 29. новембра 1945. године

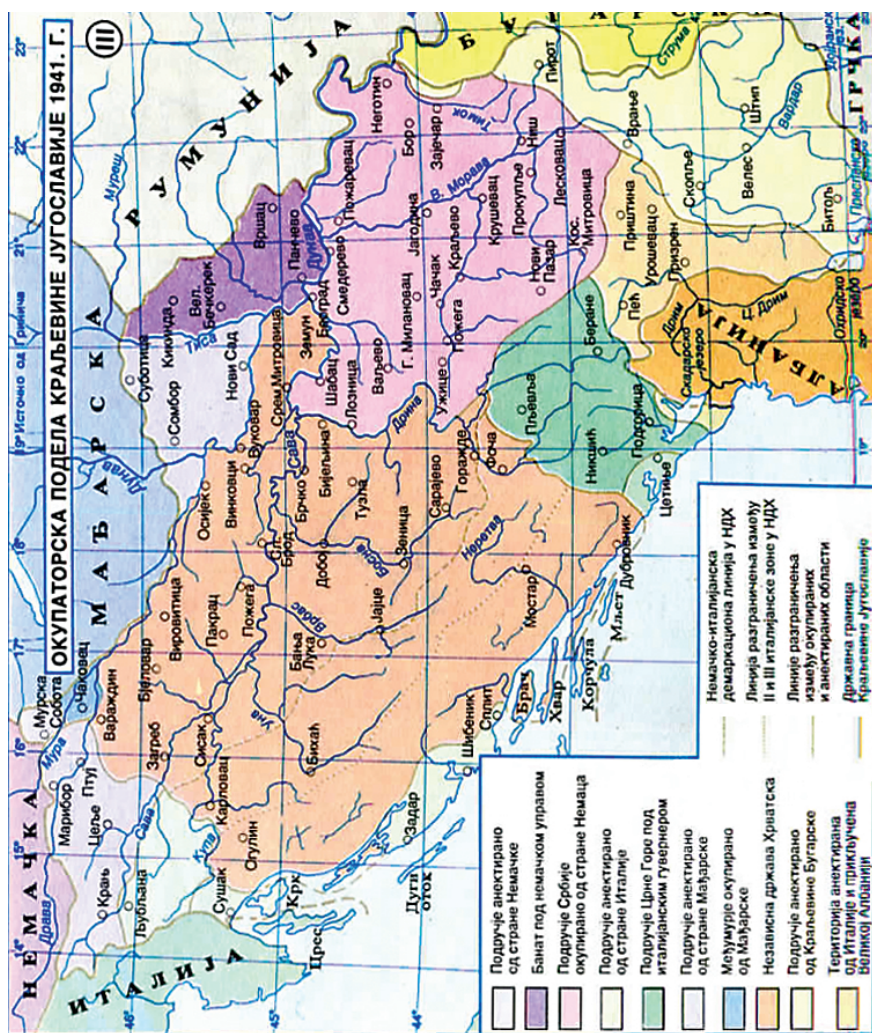
ΜΑΠΕ

1. „Права“ Европа, Источна и Западна, са додатком Магреба, Балкана и Мале Азије (Макиндер Халфард, *Демокрајски идеали и стварношћ...*, стр. 124)

2. Средишњи кордон држава између Немачке и Русије (Макиндер Халфард, *Истo*, стр. 165)

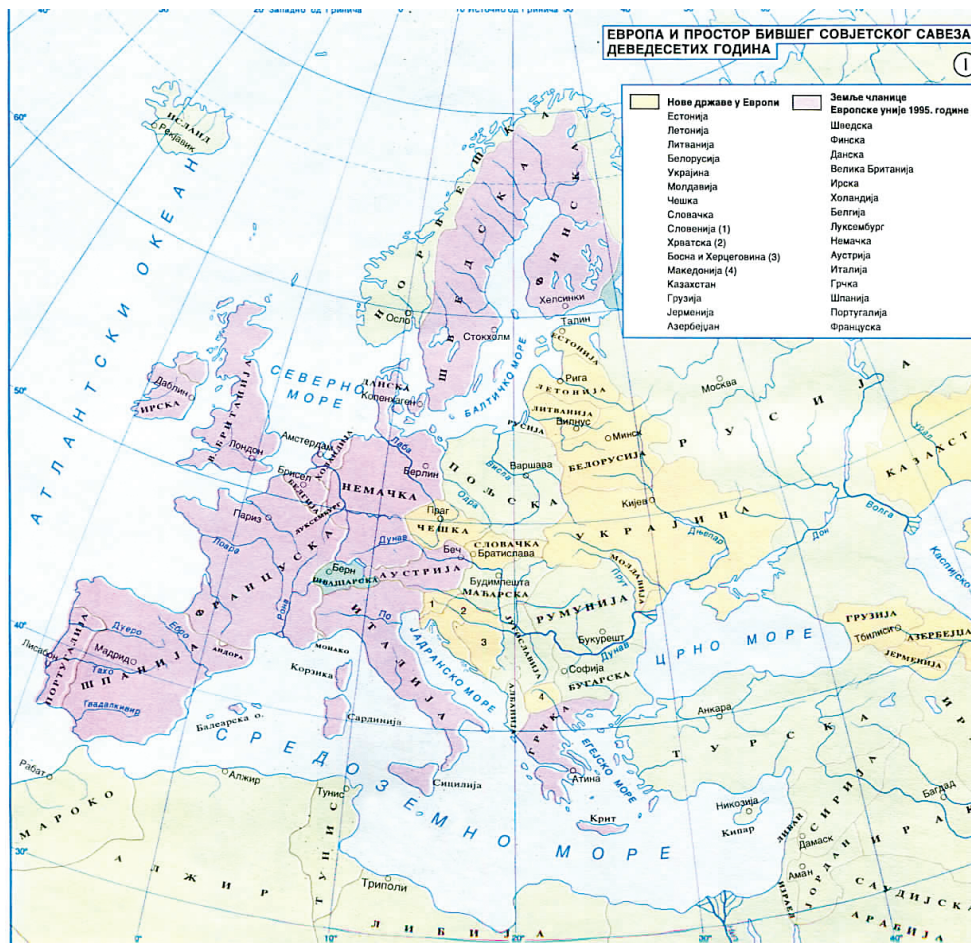

4. Окупаторска подела Краљевине Југославије 1941. (Историјски атлас, Завод за уџбенике, Београд 1997)

5. Историјски атлас, Завод за уџбенике.
Београд, 1997.

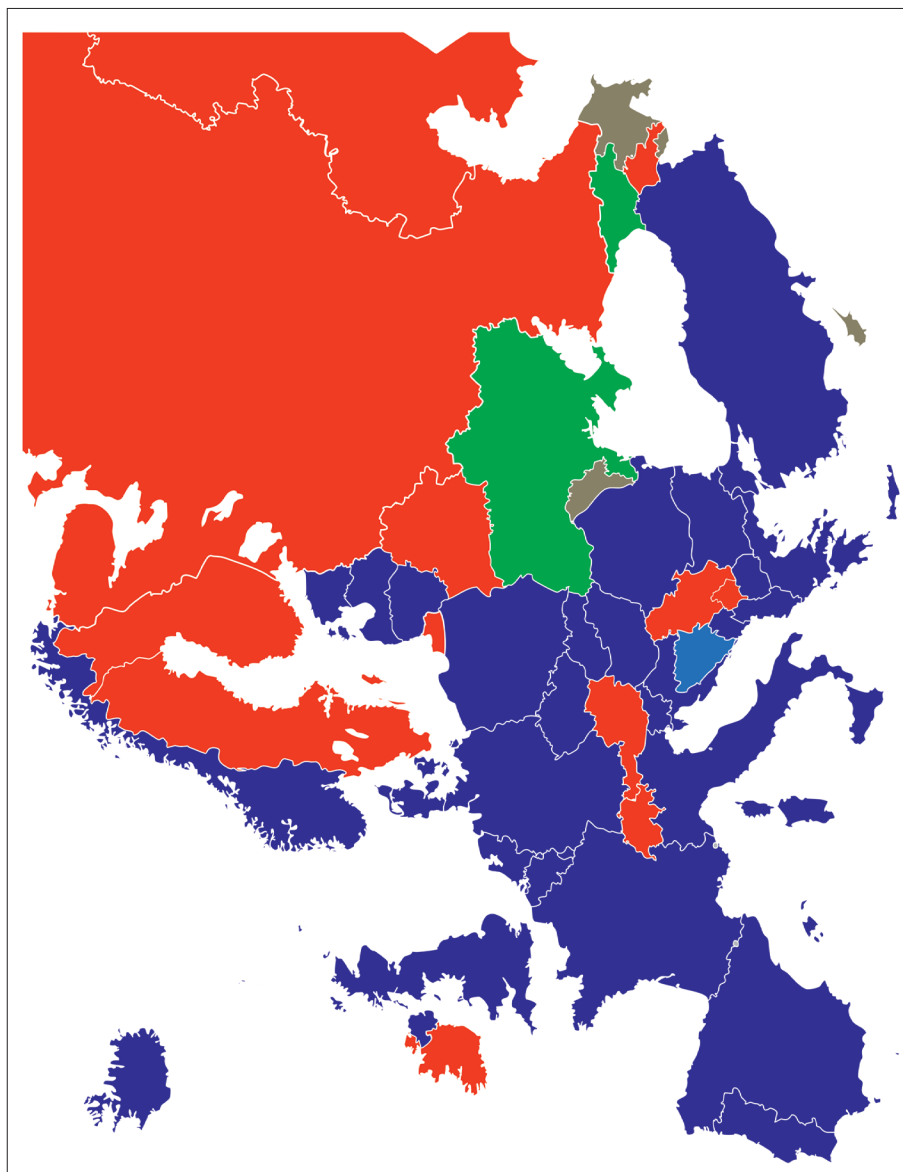
ДЕМОКРАТСКА ФЕДЕРАТИВНА ЈУГОСЛАВИЈА

6. Европа и простор бившег Совјетског Савеза деведесетих година,
(Times atlas of history)

7. Европа данас

8. Проширење НАТО пакта (од 1999. до 2020. године)

Жарко В. Обрадовић
ДЕМОКРАТСКА ФЕДЕРАТИВНА ЈУГОСЛАВИЈА,
ВЕЛИКЕ СИЛЕ И СУСЕДНЕ ДРЖАВЕ
(Геополитички аспекти и последице)

Издавачи

Институт за међународну политику и привреду
Чигоја штампа

За издаваче

Проф. др Бранислав Ђорђевић
Жарко Чигоја

Уредник

Драгутин Брчин

Рецензенти

Проф. др Бранислав Ђорђевић
Др Бојан Димитријевић
Проф. др Мирослав Младеновић

Припрема и штампа

Чигоја
ШТАМПА
office@cigoja.com
www.cigoja.com

Тираж

500 примерака

ISBN 978-86-531-0729-1

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327::911.3(497.1)"1941/1945"
94(497.1)"1941/1945"

ОБРАДОВИЋ, Жарко В., 1960-

Демократска Федеративна Југославија, велике силе и суседне државе /
Жарко В. Обрадовић. – Београд : Институт за међународну политику и
привреду : Чигоја штампа, 2022 (Београд : Чигоја штампа). – 267 стр. :
илустр. ; 24 cm

Тираж 500. – Напомене и библиографске референце уз текст. –
Библиографија: стр. 236–240.

ISBN 978-86-531-0729-1 (ЧШ)

а) Геополитика – Југославија

COBISS.SR-ID 57006601

Обимом не претерано велика, али писана лепим и јасним рукописом, монографија колеге и професора Обрадовића је прегледна студија једног значајног питања у југословенско-српској историји 20. века. Своје професорско искуство ранији министар и колега Обрадовић сажео је у приступу овој монографији, учинивши је читком и разумљивом студентској популацији, али и свим заинтересованима за догађаје из савремене српске и југословенске прошлости новијег доба. Ако је нешто њен посебан квалитет то је прегледност, читљивост и јасност изложених ставова. У времену када и студентска популација све мање чита, Обрадовићева монографија на ефектан начин приближава једну прилично заборављену тему читаоцима. Књига „Демократска Федеративна Југославија, велике силе и суседне државе (геополитички аспекти и последице)“ има, стога, и својеврстан уџбенички потенцијал. Илустративни материјал – мапе у томе додатно помажу разумљивости Обрадовићеве приче о Демократској Федеративној Југославији, али и актуелном геополитичком погледу на простор Балкана, бивше Југославије и Србије у целом том геополитичком и историјском мозаику.

• *Др Бојан Димићријевић*

Аутор је одабрао уверљиве аргументе, информације и цитате који на прави начин потврђују ставове и закључке до којих је дошао. Обухваћена су сва релевантна питања и проблеми који одговарају наслову рада.

Иако препуна података, монографија не даје увек, и у готовом виду, оно што је аутор покренуо као проблем. Њена суштина је, као што каже професор Ђуро Шушњић, „да приреди духовне окршаје у вашим главама“, односно да активира сопствена знања и мисли поводом онога што видимо и чујемо!

Професор Обрадовић се у овом раду бори против свих оних за које је два пута два увек и само – четири! То је, како упозорава бесмртни Фјодор Михаилович, управо ужасно; зато што је коначно, што је крај и смрт јер у себи не садржи ништа неизвесно, ништа од могућег, ништа од сна... тако својственог човеку.

• *Проф. др Мирослав Младеновић*

Захваљујући успешној синергији искусног и већ у научној јавности доказаног аутора као што је проф. др Жарко Обрадовић, недовољно истражене, а веома занимљиве тематике, добро савладаним изворима и литератури и подесно одабраном методу, српска наука добила је текст којим је попуњена празнина у нашој геополитици и историографији. Књига ће попунити празнину у наставно-образовној литератури на свим нивоима високог образовања, а биће са занимањем примљена и код шире јавности.

• *Проф. др Бранислав Ђорђевић*

